

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ Й ЖУРНАЛІСТИКИ
ІМЕНІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

Філологічні студії:

збірник наукових праць студентів і магістрантів
факультету філології й журналістики
імені Михайла Стельмаха

Випуск 21

ВІННИЦЯ
ТОВ «ТВОРИ»
2023

УДК 80/82(06)

Ф 54

Рекомендовано до друку навчально-методичною комісією факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 6 від 10 квітня 2023)

Склад редакційної колегії:

Павлушенко О. А., кандидат філологічних наук доцент (редактор);

Іваницька Н.Л., доктор філологічних наук, професор;

Віннічук А. П., кандидат філологічних наук, доцент;

Гороф'янюк І. В., кандидат філологічних наук, доцент;

Рецензент:

Тимкова В.А., кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу Вінницького торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету.

За зміст публікацій відповідають автори.

Ф 54

Філологічні студії: збірник наукових праць студентів і магістрантів факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського; ред. О.А. Павлушенко, Вінниця: ТОВ «Твори», 2023. Вип.21. 282 с.

ISBN 978-617-558-009-7

Збірник наукових статей підсумовує науково-дослідницьку роботу студентів і магістрантів факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха у 2022 році, репрезентує розвідки з актуальних питань українського мовознавства, літературознавства, методики навчання філологічних дисциплін у школі.

Для викладачів, учителів-словесників, здобувачів вищої гуманітарної освіти.

УДК 80/82(06)

© Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, 2023

ISBN 978-617-558-009-7

© ТОВ «Твори», 2023

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	8
РОЗДІЛ І МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ	
Ганна Боята СТРУКТУРУВАННЯ ОНОМАСТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ	10
Олександр Ватага ВЕРБАЛЬНА ЕКСПЛІКАЦІЯ КОНЦЕПТУ «РОСІЯ» У ПОЛІТИЧНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ ДМИТРА ДОНЦОВА	15
Наталія Главацька ОНОМАСТИКОН РОМАНУ «ПІЦА «ГІМАЛАЇ»» ІРЕНИ КАРПИ: СЕМАНТИКО-МОТИВАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ	22
Ірина Заїка АНАЛІТИЗМ У ПРИСУДКОВИХ СТРУКТУРАХ СУЧАС- НОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ	28
Євгеній Куценький ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ТА ІНТРАЛІНГВАЛЬНІ ФАК-ТОРИ ВИНИКНЕННЯ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ У МОВІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	34
Наталія Манькова СЛОВОТВОРЧІ ОКАЗІОНАЛІЗМИ-ІМЕННИКИ В ХУ- ДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО	41
Юлія Маципура СИСТЕМА ПРИЙМЕННИКОВО-ВІДМІНКОВИХ ФОРМ ВИРАЖЕННЯ ОБСТАВИН ЯК ЗНАЧЕННЄВИХ ВАРІАН- ТІВ КАТЕГОРІЇ «ЧЛЕН РЕЧЕННЯ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	47
Анастасія Мосійчук ТЕНДЕНЦІЇ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОМУ НАПОВНЕ- ННІ ЗАГОЛОВКІВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕКСТІВ УКРА- ЇНСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ВИДАНЬ ВОЄННОГО ПЕРІО- ДУ	58
Вероніка Нікандрова ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕТИКЕТНИХ ФОР- МУЛ У ПРОЗІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА	62
Дарина Пушкарук	67

ГОЛОВНИЙ КОМПОНЕНТ ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ ЯК ЗНАЧЕННЄВИЙ ВАРІАНТ КАТЕГОРІЇ «ЧЛЕН РЕЧЕННЯ»	
Тетяна Розборська МЕТАФОРИЗАЦІЯ ПОРТРЕТНИХ ОПИСІВ У ТВОРАХ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО	71
Вадим Вовк ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІ	77
Єльміра Гулієва ЕКСПРЕСИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У МОВІ МАС-МЕДІА	82
Ірина Корецька ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ПРИКМЕТНИКОВИМИ КОМПОНЕНТАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	87
Тетяна Морозюк МОВНА НОРМА ЯК ОСНОВА ЗАПОБІГАННЯ КОМУНІКАТИВНИМ ДЕВІАЦІЯМ	93
Наталія Ставратій НАЗВИ ОБ'ЄКТІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ В МІСТІ ВІННИЦІ:ЗМІСТОВЕ НАПОВНЕННЯ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ	99
Юлія Черватюк ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА У ТВОРАХ УЛАСА САМЧУКА	104
Євгенія Шевчук МОВНІ ЗАСОБИ ПЕРСУАЗИВНОСТІ У ВИСТУПАХ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ	110
Інна Герасимчук ЛІНГВОФОЛЬКЛОРИСТИКА ЯК ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ ПРО МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОЛЬКЛОРУ	115
Мілана Майданюк ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕОЛОГІЯ – СКЛАДОВА МОВНОЇ ПЛОЩИНИ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА	121

РОЗДІЛ II ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ	
Лілія Боднар СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЖАНРУ ПРИГОДНИЦЬКОГО РОМАНУ	126
Яна Гелецька ІСТОРИЧНИЙ РОМАН ЯК ЖАНРОВИЙ РІЗНОВИД	131
Вікторія Денисюк ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА РЕЦЕПЦІЯ ПРОЗИ ВАЛЕНТИНИ МАСТЕРОВОЇ	135
Анастасія Дзюбенко РОМАНІЗОВАНА БІОГРАФІЯ ЯК ФЕНОМЕН ТВОРЧОСТІ ВІКТОРА ДОМОНТОВИЧА	140
Оксана Журавленко РОМАН «ЗВ'ЯЗКУ ЧАСІВ» ЯК ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНА ПРОБЛЕМА	145
Алла Захарчук ТВОРЧИСТЬ ІВАНА ЧЕНДЕЯ В ОЦІНЦІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ	150
Аліна Корж НАЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО	156
Людмила Мазуренко ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНІ АСПЕКТИ ПОВІСТІ «ЧОРНЕ СОНЦЕ» ВАСИЛЯ ШКЛЯРА	160
Юлія Майданюк ЯКІВ МЕХ – ТИПОВИЙ ПОЛЩУК, ЗОБРАЖЕНИЙ У РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СТОЛІТТЯ ЯКОВА»	165
Мирослава Мартинюк ОБРАЗ ДІДА В ПОЕЗІЇ ШІСТДЕСЯТНИКІВ	170
Марина Мерещук ГЕРОЇЧНИЙ МАНІФЕСТ ЮРІЯ ЛИПИ: «СВІТЛІСТЬ» ЯК ПРЕДТЕЧА «СУВОРОСТІ»	174
Олена Шимко ХУДОЖНИЙ ПСИХОЛОГІЗМ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ПРОБЛЕМА	179
Тетяна Пшемиська ГЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ У РОМАНІ «МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ» МАРІЇ МАТІОС	183

Діана Рехлецька ФОРМУЛА ЛЮДЯНОСТІ В ПОВІСТІ «СІРОМАНЕЦЬ» МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО	188
Оксана Щебивок «ПОПІЛ ІМПЕРІЙ» ЮРІЯ КЛЕНА В ОЦІНЦІ ЛІТЕРАТУР- НОЇ КРИТИКИ	194
Марина Шаргало СВОЄРІДНІСТЬ ГОТИЧНО-ДЕТЕКТИВНОЇ ПРОЗИ АН- ДРІЯ КОКОТЮХ	201
Катерина Шмигельська ЕСТЕТИЗМ ЛІРИКИ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ	206
РОЗДІЛ III МЕТОДИКА НАВЧАННЯ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ	
Марина Бевз ВЕБ-КВЕСТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ – ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬ- НОСТІ ШКОЛЯРІВ	212
Оксана Поліщук СУЧАСНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ЗАКЛАДІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	219
Інна Улиська СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ ФОНЕТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ У ЗВО	224
Лариса Червінська ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ	230
Аліна Шимкова ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІН- НОВАЦІЙНІ ЗАСОБИ НАВЧАННЯ	236
Тетяна Морозюк ЕЛЕМЕНТИ ІНФОМЕДІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ НА УРО- КАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 8 КЛАС	242
Мирослава Мартинюк ЕВРИСТИЧНА БЕСІДА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД НАВ- ЧАННЯ НА УРОЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	248

Софія Дика ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	253
Інна Сергієнко ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЦАРИНІ ВЖИВАННЯ ЕКСПРЕСИВНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ В. ЛИСА)	259
Леся Мериндя ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ЛАНКИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	264
Марія Кифоренко ТЕСТОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ В 5 КЛАСІ	268
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	275

ПЕРЕДМОВА

Шановний читаче, збірник, пропонований Вашій увазі, представляє науковий пошук студентів-філологів факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського в 2022 році.

Упродовж цього року на факультеті філології й журналістики імені Михайла Стельмаха функціонувало 15 проблемних груп і 2 наукові гуртки. Усього в роботі наукових гуртків та проблемних груп узяло участь понад 120 здобувачів СВО бакалавра та магістра.

Результатом наукової співпраці викладача і студента є публікація наукових розвідок. Отож студенти оприямили результати своїх пошуків у царині філології й журналікознавства в 165 статтях, видрукуваних у понад 10 вітчизняних збірниках (збірник праць молодих учених Інституту української мови НАН України, *«Науковий часопис Східноpodільського лінгвокраєзнавчого центру»*, *«Вісник студентського наукового товариства факультету права, публічного управління та адміністрування»*, *«Методичний пошук учителя-словесника»*, *«Подільська регіональна лексикологія: стан і перспективи»*, збірники матеріалів наукових конференцій: *«Дитяча література: здобутки й перспективи розвитку»* (м. Вінниця), *«IX Волошинські читання. Шкільна літературна освіта: традиції і новаторство»* (м. Київ), *«Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: перспективи та виклики: матеріали V Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції»* (м. Миколаїв); *«Філологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції»* (м. Львів) та ін.). Цьогоріч спостерігаємо збільшення кількості статей студентів у закордонних збірниках – матеріалах міжнародних конференцій, проведених дистанційно у США, Канаді, Японії, Німеччині, Швеції, Великобританії.

110-річчю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського були присвячені студентські наукові конференції, творчі конкурси, проведені на факультеті: XVIII Міжуніверситетська науково-практична конференція *«Етнос. Мова. Культура»* (21 лютого 2022 р.), студентський науковий симпозіум *«Сучасні тенденції розвитку журналістикознавства»* (16 червня 2022 р.), науково-практична конференція за результатами фольклорної

практики «*З перлин народної творчості*» (2 лютого 2022 р.), звітна конференція за результатами діалектологічної практики «*Жива минашина*» до Дня української писемності та мови (10 листопада 2022 р.), I етап Всеукраїнського літературно-мистецького конкурсу «*Щоб далі йти дорогою одною*» на кращу відео поезію Олени Теліги (березень 2022 р.), VIII Всеукраїнський літературно-мистецький конкурс для старшокласників «*Шевченкова весна*» (березень 2022 р.), III Регіональний літературно-мистецький конкурс для старшокласників «*Школа Коцюбинського*» (вересень 2022 р.), VII Регіональний літературно-мистецький конкурс для старшокласників «*Світ правди і краси*», присвячений М. Стельмаху (травень 2022 р.).

Дієвим засобом залучення студентської молоді до наукового пошуку є участь у конкурсах наукових робіт. Наші студенти активно готували роботи й вибороли запрошення у фінальні етапи низки фахових конкурсів: Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з української мови, літератури (з методикою їх викладання): Кабакова К., керівник – доц. Поляруш Н.С.; Волинець В., керівник – доц. Гороф'янюк І.В.; Бевз М., керівник – доц. Богатько В.В.; Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з галузі знань «Журналістика»: Глушко Д., керівник – доц. Каленич В.М.; Блажко С., керівник – проф. Шкляр В.І.; спеціалізація «Медіакомунікації» – Шевчук Д., керівник – доц. Каленич В.М.; Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з галузі знань «Гендерні дослідження» – Тагамлицька А., керівник – ст. викл. Цепкало Т.О. Фінальних етапів зазначених конкурсів у 2022 р. не проводили.

Віriamo, що 2023 рік буде щедрим на нові здобутки студентської молоді факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Інна Гороф'янюк,

заступник декана факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха з наукової роботи, кандидат філологічних наук, доцент

РОЗДІЛ I

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Ганна Боята

Наук. керівник – д-р. філол. н., проф. Павликівська Н. М.

СТРУКТУРУВАННЯ ОНОМАСТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ

Анотація. У статті досліджено українську онімну лексику крізь призму культурно-історичного розвитку.

Ключові слова: *ономастика, онімна лексика, антропонім, топонім, ергонім, зоонім, хрононім, ідеонім.*

Annotation. *The article examines the ukrainian onymic vocabulary through the prism of cultural and historical development.*

Keywords: *onomastics, ononym vocabulary, anthroponym, toponym, ergonim, zoonym, chrononym, ideonym.*

Найменування посідають особливе місце в національних мовах. Назви кожної галузі організовано відповідно до системних зв'язків понять тієї галузі, яку вона обслуговує. Їм присвячено чимало лінгвістичних досліджень, у яких знайшли відображення різні погляди на сутність, структуру та особливості найменувань.

Ономастика (від грецького *онома* – ім'я, назва) – розділ мовознавства, що вивчає власні імена, їх функціонування в мові і суспільстві, закономірності їх утворення, розвитку і постійних перетворень. Виникнувши в результаті взаємодії досліджень з історичного джерелознавства і лінгвістики, ономастика має два основні вектори досліджень – лінгвістичний та історичний, однак результати ономастичних досліджень використовуються також в етнографії, археології, картографії, логіці й багатьох інших науках [Зубко 2007: 276].

Ономастика пов'язана з усіма сферами людського життя і діяльності. Скрізь, де потрібне виокремлення для ідентифікації або індивідуалізації, людина вживає власні імена як найзручніший спосіб виділення об'єкта.

Метою статті є класифікування і формування розвитку онімної лексики.

«Систему власних назв поділяють на такі три групи:

- 1) назви реальних предметів;
- 2) назви уявних предметів;
- 3) назви гіпотетичних предметів» [Ковалик 1997: 12].

«В історії розвитку лінгвістичної думки з давніх-давен відзначалося дослідниками особливе місце власних назв у мові і вказувалося на їхню відмінність від загальних назв» [Ковалик 1997: 11]. «Серед власних назв маємо виключно назви конкретним значенням, тоді як серед загальних назв зустрічаються назви з конкретним або абстрактним значенням» [Ковалик 1997: 13].

Для ономастики як сукупності імен, що оточують нас у будь-якій сфері життя і діяльності вживається термін онімія як збірний для антропонімії, топонімії та інших секторів ономастичної лексики. Традиційно ономастику поділяють на два великі класи залежно від приналежності об'єкта дослідження.

Антропоніміка – розділ ономастики, що вивчає власні назви людей: імена особисті, прізвища, родові імена, прізвиська і псевдоніми. Антропоніміка розмежовує загальноновживані та канонічні особові імена, а також різні форми одного імені: літературні та діалектні, офіційні та неофіційні. Як ми всі знаємо, особисті імена відіграють дуже важливу роль у житті кожної людини та суспільства в цілому, тому що ім'я людини є ознакою сім'ї та суспільства, яка залишається з нею протягом усього її життя і для багатьох навіть після смерті.

Згідно з морфологічними нормами української мови, закінчення є характерне для жіночих імен, як-от Валерія, Вікторія, а для згаданих чоловічих – флексія ю: Василю, Дмитрію. В українському офіційно-діловому мовленні закріпилася трилексемна формула іменування особи – ім'я, ім'я по батькові, прізвище. Крім усього іншого, тут важливо правильно утворювати форми імен по батькові від твірних імен, пам'ятаючи, що від чоловічих антропонімів імена по батькові творимо за допомогою суф. -ович (-йович), а від жіночих -івна (-ївна).

Кожен етнос у кожну епоху має свій антропонімічний реєстр особистих імен. Антропонім – це слово, яке підпорядковується законам мови і вивчається лінгвістичними методами.

Другим розділом ономастики є топоніміка. **Топоніміка** – розділ ономастики, що досліджує географічні назви. Основна функція топонімів – це виділення, індивідуалізація, ідентифікація іменованих об'єктів серед інших об'єктів. Ми знаємо, що топоніміка розвивається в тісній взаємодії з географією, історією та етнографією. Вона слугує

найціннішим джерелом для дослідження історії мови і знаходить застосування в історичній лексикології, діалектології, етимології, лінгвістичній географії, тому що деякі топоніми стійко зберігають архаїзми і діалектизми. Топоніміка допомагає відновити риси історичного минулого народів, визначити межі їхнього розселення. Виникнення топонімів, як орієнтирів на місцевості, зумовлене насамперед характером ландшафту, фауни і флори.

За характером об'єктів виокремлюють такі основні види топонімії: ойконімія (від грец. *oikos* – дім, оселя) назва – населених пунктів: м. Коростень, м. Бердичів;

оронімія (від грец. *oros* – гора) – назви особливостей рельєфу: Карпатські гори, Кримські гори;

космонімія – назви позаземних об'єктів: планета Юпітер, Saturn, Mars.

Онімічний матеріал за всієї складності його фонетичної, морфологічної та семантичної структури в принципі піддається формалізації. Таким чином кожен топонім являє собою слово або словосполучення, що функціонує як назва географічного об'єкта.

Отже, топоніми несуть у собі відбиток культури народу, його історії, відображають середовище проживання, ландшафт, фауну, флору, кліматичні особливості. Тому під час дослідження топонімії поряд із виявленням ролі топоніма як історичного документа і прояву народної культури важливим є встановлення кореляції між географічною номенклатурою та особливостями ландшафту.

Ергонім – різновид онімів, що позначає власні назви різноманітних установ, закладів, магазинів, тощо. Останнім часом дедалі більшу увагу дослідників привертають так звані нетрадиційні класи власних назв, зокрема ергоніми, фірмоніми, що зумовлено, очевидно, їхнім мобільним реагуванням на вплив позалінгвальних факторів у процесах номінації. Визначальну роль у найменуванні назв організацій, різних виробничих і суспільних об'єднань, приватних фірм тощо відіграють такі чинники, як суб'єктивні смаки та вподобання найменовувачів, незвичність відповідного оніма, порівняно з іншими, зрештою, мода, що зазвичай мінлива і т. д. У сучасній ергонімії досить помітна тенденція до творення власних назв підприємств на основі чужомовних лексем, або, як її називає М. Романюк, вестернізація, наприклад: ТзОВ «БМ-Трейд», КП «Стайлінг ЛТД» й ін. [Романюк 2003: 15-16].

Ергоніми відомі багатством тематики та широтою сфери вживання. Дослідник М. Торчинський пропонує використовувати для їх назви спеціальний термін – партіонім у поєднанні з ергонімом для родо-видових зв'язків. Назви українських політичних партій є перспективним матеріалом для лінгвістичних і краєзнавчих досліджень, оскільки, по-перше, цей пласт анонімних словників не вивчений, а по-друге, це важливе джерело для розуміння українського політичного простору, законодавчої та виконавчої влади, міністерств, органів управління. Це ідеологія найпопулярніших політичних партій. Ця група онімів репрезентує важливу національно-культурну інформацію про українську політичну дійсність і, таким способом, задовільняє пізнавальні потреби іноземного слухача.

Зооніми є загальними одиницями лексичного фонду будь-якої мови і розглядаються як особлива складова ономастичного простору зі своїми традиціями. У вузькому розумінні зоонім - це власне ім'я (кличка) тварини.

Як різновид експресивної лексики зооніми вживаються з метою виділення позитивних і негативних рис характеру людини. В нашому суспільстві заєць – уособлює боягузтво, полохливість; собака – вірність, чесність ; лисиця – підступність, хитрість. В українській літературі велика кількість порівнянь має в своїй структурі зоонімний компонент, бо особливості світосприйняття автора значно впливають на те, які саме риси людського характеру наявні в образі тварини, рослини чи предмету побуду.

Хрононіми – власні назви, які вказують на певний відрізок часу та позначають унікальні історичні події, це реалізована можливість відбити в слові найзначніші факти минулого та культури народу. Хрононіми також тісно пов'язані з циклічністю, повторюваністю процесів і привнесенням у них історико-культурної новизни. В основі класифікації хрононімів лежить принцип співвіднесення їх з тим, що вони позначають.

Класифікація за співвіднесеністю з референтом передбачає поділ цих пропріативів на хроніми, що умовно називають точку часу (постійні «День єднання»; рухливі «Пасха»), і хрононіми, що називають відрізок часу («Перша світова війна»). За особливостями того, що позначається, можуть бути виділені хрононіми з одиничним та збірним референтами. Розподіл хрононімів на одиничні та збірні передбачає розмежування їхнього референта (денотата) за принципом: цілісне - збірне.

Також серед власних назв об'єктів виділяють і хрононіми (власні назви відрізків часу – наприклад, Середньовіччя), геортоніми, тобто назви свят і визначних дат (наприклад, Різдво), гемероніми, тобто назви ЗМІ, у т.ч. газет, радіостанцій, телеканалів тощо (наприклад, газета «Коростенський край»), бібліоніми, тобто назви творів літератури (наприклад, драмафеєрія «Лісова пісня»), артіоніми, тобто назви творів мистецтва (наприклад, картина «Хліб») тощо. Нерідко ці категорії об'єднують під назвою **ідеонімів**, тобто назв об'єктів нематеріальної культури [Vasilyeva 2018: 628].

Підсумовуючи запропонований огляд особливостей функціонування онімної лексики на сучасному етапі, тенденцій у сфері номінації осіб та різних географічних об'єктів, доходимо висновку, що суспільне функціонування власних назв потребує постійного контролю, а в багатьох випадках і регулювання з боку лінгвістів.

ЛІТЕРАТУРА

1. А. Зубко Українська ономастика: здобутки та проблеми// Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць/ Інститут історії України АН України: гол. редактор В. А. Смолій. Київ, 2007. С. 262-281. URL: <http://history.org.ua/JournALL/sid/15/19.pdf> (Дата звернення: 25.02.2023)
2. Вербич. С. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект: антропоніми, топоніми, ергоніми. *Вісник НАНУ*. 2008. №5. с.54-60.
3. Ковалик І.І. Про власні і загальні назви в українській мові. *Мовознавство*. 1997. № 2. С. 11-18.
4. Романюк М. Вестернізуємося? (про ономастичну моду). *Урок української*. 2003. №11-12. С. 15-16.
5. Vasilyeva O. O. Structural typology of ideonyms in the english language. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Одеса, 2018. С. 627 – 629.

Олександр Ватага

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Павлушенко О. А.

**ВЕРБАЛЬНА ЕКСПЛІКАЦІЯ КОНЦЕПТУ «РОСІЯ» У
ПОЛІТИЧНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ ДМИТРА ДОНЦОВА**

Анотація. У статті проаналізовано зміст концепту «Росія» в політичній публіцистиці ідеолога українського інтегрального націоналізму, літературного критика, філософа та «духовного батька» Організації українських націоналістів Дмитра Донцова. Застосунком методів контент-аналізу та концептуального аналізу виокремлено вербальні експлікації тих смислів, які наповнюють зміст обраного для дослідження концепту в мовомисленні політичного аналітика.

Ключові слова: *концепт, політична публіцистика, Дмитро Донцов, Росія, Визвольні Змагання, інтегральний націоналізм.*

Abstract. *The article analyzes the content of the concept of "Russia" in the political journalism of the ideologue of Ukrainian integral nationalism, literary critic, philosopher and "spiritual father" of the Organization of Ukrainian Nationalists, Dmytro Dontsov. Using the methods of content analysis and conceptual analysis, verbal explanations of those meanings that fill the content of the concept chosen for research in the linguistic thinking of the political analyst are singled out.*

Key words: *concept, political journalism, Dmytro Dontsov, Russia, integral nationalism.*

Актуальність нашого дослідження є безумовною у час розв'язаної Російською Федерацією повномасштабної війни, у якій український народ виборює права на незалежність, на самостійний вибір і на, без перебільшення, саму перспективу свого існування. Розкривши зміст концепту «Росія», ми осягнемо основи політичної ідеї сусідньої держави, зможемо виокремити її методи й шляхи нав'язування політичної волі населенню загарбаних територій, зрозуміємо природу російського народу, визначимо модель його поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вітчизняних мовознавців, що брали за предмет розвідок концептуальну сферу політичного дискурсу, дає підстави відзначити, зокрема, авторів О. Богомолова, С. Дроздову, Т. Нікішину, Г. Яворську та ін. Натомість

дослідження публіцистичної спадщини Дмитра Донцова переважно належать до царин історії, політології, філософії. Найпомітнішими серед них є розвідки Михайла Чугуєнка [4], Олега Багана [1], Сергія Квіта [2], Галини Сварник [3]. Проте нам невідомі дослідження у площині лінгвістики, зосереджені на вивченні текстів політичної публіцистики авторства Д. Донцова.

Мета пропонованої розвідки – здійснивши лінгвістичний аналіз політичних статей Д. Донцова, виявити ті смисли, які визначають зміст виокремленого концепту в мовомисленні обраного представника і найяскравішого виразника ідей українського національно-визвольного руху 20 років ХХ століття; оцінити синтагматичні відношення, у які вступає лексема «Росія» (за наявності в опрацьованих текстах – і її повні чи контекстуальні синоніми).

Об'єктом свого дослідження ми обрали концепт «Росія» в політичній публіцистиці Дмитра Донцова.

Предмет роботи – детальний аналіз вербальних засобів концептуалізації поняття «Росія» у свідомості відомого провідника української ідеї – Д. Донцова.

Основними **методами**, використаними для дослідження, стали контент-аналіз і концептуальний аналіз. На етапі генералізації застосовано описовий метод.

Виклад основного матеріалу дослідження. У політичних статтях Дмитро Донцов часто вдається до метонімії, вживаючи астіонім *Москва* на позначення *Росії*, а прикметник *московський* замість *російський*. Тож беручи до уваги цей факт, ми вважаємо, що концепт «Росія» має в мовомисленні публіциста дві титульних назви: *Москва* і *Росія*.

Серед вербальних експлікаторів аналізованого мовно-ментального конструкту помітними є концептуальні метафори із сферою-джерелом фауна, що відображають хижацьку сутність Росії. До таких належить перифраз з орнітологічним номеном: «*Орел, що живиться лише трупом*» (Донцов Дмитро 2011, с. 31), побудований на паралелізмі державної символіки Росії та осмисленні її ролі стерв'ятника на європейському політичному полі. У контексті «порозуміння» між Росією й Україною, до якого схиляють українців російські ліберали, публіцист використовує зооніми *вовк* та *ягня* (Донцов Дмитро 2011, с. 26).

Зауважимо, що, на відміну від російської влади, яка в мовомисленні політичного публіциста асоціюється з хижими птахами

й звірами, російський народ є за природою своєї поведінки вівцями, на що вказує прикладка отара до означуваного іменника народ: *«московський нарід є колективістом par excellence, народом-отарою»* (Донцов Дмитро 2012, с. 140).

Небезпечність як концептуальну ознаку Росії вербалізує перифраз *«вампір континенту»* (Донцов Дмитро 2011, с. 94). Хоча номен *вампір* і не належить до власне українського пандемоніуму, припускаємо, що автор зумисне вжив не національномовний міфонім – *упир*, адже «вампіризм» російського імперіалізму висмоктував кров політичної свободи з різних народів.

Неодноразово Дмитро Донцов вживає для характеристики Росії субстантив *потвора*. Асоціація Російської Імперії з потворою у свідомості Д. Донцова викликана, очевидно, тим, що ця держава була створена з дуже різних, об'єднаних силою зброї, територій і народів, таким собі витвором доктора Франкенштейна в політичному вимірі. Тож для вираження цього змістового компонента концепту «Росія» публіцист використав найбільш доречну характеристичну номінацію.

Ще одним доказом на користь концептуальної ознаки Росії як насильно зшитого утворення у трактуванні Д. Донцова є події 1917 року: *«Внав царат, і части імперії віднали від центру. Найліпший доказ, що вони трималися разом лише фізичною силою, лише фактом сили, а не силою факту»* (Донцов Дмитро 2011, с. 100).

Страх перед завойованими, але нескореними народами штовхав російських самодержців на нищення будь-яких форм їхньої державности. Російська імперія ніколи не готова була сприймати Україну навіть як сателіта, заперечувала найвужчу політичну автономію України. *«Петербург не стерпів би ніякого, хоч лише автономного, державного новотвору на найважливішій шляху своєї експансії – в Києві»* (Донцов Дмитро 2011, с. 99). Тому *«скасування гетьманства»*, *«скасування українського війська»*, *«зруйнування Запорожжя»* (Донцов Дмитро 2011, с. 120) стало першими кроками Москви до знищення самостійницьких зачинань на українських теренах. Цій самій меті було підпорядковано адміністрування захоплених територій, поділу їх на губернії, що часто не враховувало етнічних ознак населення загарбаних земель.

Д. Донцов аналізує в історичному вимірі національну політику російської імперії і зауважує, що *«москаль не вмiє асимілювати чужинців і не старається того робити. Його метода є погроми.... Він не стремить утягнути чужинця до своєї громади, ... він має перед сим*

інстинктивний страх. Він воліє його нищити і нівечити. Се є його «національна політика»» (Донцов Дмитро 2012, с.141).

Публіцист наголошує, що Росія шляхом русифікації змінила і наші культурно-ментальні традиції, вона «знищила в нас стару і високу культуру, а замість неї обдарувала нас своєю – проблематичної вартості, помимо сього, вона ще вбила в Україні самостійну політичну думку» (Донцов Дмитро 2012, с. 125).

На формування концепту «Росія» у свідомості Д. Донцова мало вплив осмислення ним ролі російського лібералізму та його прихильників у вирішенні українського національного питання. За кожної згадки цієї системи ідеологічних поглядів автор політичних статей чітко маркує її як ворожу, представники якої активно долучаються до «цькування всього українського»: «... розглядаючи ставлення до нас російського лібералізму, ми бачили, що воно є різко негативним...» (Донцов Дмитро 2011, с. 28); ««прихильні» до нас голоси ... тонуть у хорі дикого цькування всього українського, що несеться не лише з чорносотенної, але й ліберальної преси» (Донцов Дмитро 2011, с. 25); «Справа ні трохи не зміниться, хоч би хто репрезентував московський капіталізм – дияволи реакції чи ангели лібералізму» (Донцов Дмитро 2011, с. 55).

Як ми переконаємося з історії від часів, коли Дмитро Донцов писав ці слова, і до сьогодні, суголося українських і російських лібералів було чи не основним чинником поразок українства як у культурній царині, так як і в політичній. Українські ліберали запевнювали у можливості легкого вирішення стосунків з імперським, а пізніше більшовицьким режимами Росії, а ліберали російські облудно демонстрували свою лояльність до української нації, але лише поверхово, позаяк, як зауважував Д. Донцов, не бажали і чути про наше самовизначення – політичне й національне.

У концептуалізації Росії як реалії політичної дійсності свого часу Д. Донцов не обходить увагою економічні відносини українського краю з російською владою, яка видає їх як певну природну парадигму, приймаючи ці терени як невід'ємну частину імперії. Об'єктивно оцінюючи природу цих відносин, Д. Донцов наголошує, що українські землі – це територія, «соками якої годується російська промисловість і державний бюджет, на якій знаходять свій хліб десятки тисяч російських урядників...», очевидним стає, чому «перспективи, які відкриває український рух перед Росією, наповнюють панічним страхом кожного російського буржуа» (Донцов Дмитро 2011, с. 27).

Імперія не спроможна *«випустити з-під свого контролю колосальну територію з кількадесятмільйонною людністю, поїданню якої Росія завдячує своє великодержавне становище»* (Там само).

Також можемо стверджувати, що поняття «Росія» у світоглядній системі Д. Донцова є антонімічним до поняття «українська нація». Підґрунтям такої концептуальної опозиції є низка історичних, національних, суспільно-політичних і навіть географічних фактів: *«старий національний антагонізм ускладнюється антагонізмом соціальним і політичним»* (Донцов Дмитро 2011, с.36), *«географічно ані Україна не є частиною Росії, ані Росія не є частиною України»* (Донцов Дмитро 2011, с. 97).

Політичний аналітик не схильний відокремлювати російський народ від російської влади у природі їхнього впливу, справедливо вважаючи, що вони *«з ... заїлістю будуть боротися проти краєвої самоуправи на Україні»* (Донцов Дмитро 2011, с. 55-56).

В осмисленні як внутрішньої, так і зовнішньої політики Росії автор статей визначає її як державу, що завжди здійснювала свої наміри без докору сумління та вперто *«промощувала собі ... протягом віків дорогу до незамерзаючих морей»*, а ціною цих безоглядних імперських потуг були *«зруйновані держави й поневолені народи»* (Донцов Дмитро 2011, с. 105).

Підступністю і підлістю означає Д. Донцов традиції державної політики Росії упродовж усього її державного буття: *«Метода була протягом соток літ одна і та сама: знищити свого сусіда за поміччю його сусіда. Так стерла Росія з карти Європи Україну за поміччю Польщі. З Австрією і Прусією поділила вона Польщу»* (Донцов Дмитро 2011, с. 92).

Аналізуючи міжнародну діяльність російського царського уряду, публіцист зауважує, що *«стара міжнародна інтриганка Росія»* (Донцов Дмитро 2011, с.31) *«не упустила щасливої нагоди збройно напасти на свою сусідку»* (Донцов Дмитро 2011, с.32). На думку політичного аналітика, у своїх прагненнях Росія стає *«загрозою не лише європейського, але й світового миру»* (Донцов Дмитро 2011, с.34).

У своїх статтях Росію, яка *«звернена своїми етнографічними умовами й географічними підставами на полудневий схід, а не на захід»* (Донцов Дмитро 2011, с. 97), Д. Донцов протиставляє західноєвропейській цивілізації.

Висновки. Можемо підсумувати, що виокремлений для дослідження концепт «Росія» належить до екзистенційних у національній політичній картині світу українців упродовж століть культурного, ментального й ідеологічного протистояння України й Росії і в умовах російської військової агресії проти української незалежної держави набув особливої значущості. Осмислення суті згаданого концепту не є формальним накопиченням атомізованих знань, а означається глибоким прагматизмом, слугує певною інструкцією з міждержавних і міжетнічних відносин.

У процесі аналізу вербальної експлікації у політичній публіцистиці Д. Донцова досліджуваного концепту виявлено, що **змістове наповнення** конструкту «Росія» визначають такі смислові компоненти: 1) російська імперія є примусовим утворенням, що підтримується силою зброї і синтезоване шляхом об'єднання різних народів, неспоріднених культурно й ментально; 2) влада Росії за своєю імперською природою – хижак, *«вампір континенту»*; 3) російська державна машина використовує для свого живлення багатства українських земель та інтелектуальний потенціал українського народу; 4) особливу небезпеку становлять російські ліберали, які замовчують *«найдикіші вияви україножерної політики уряду»* і ведуть проти українства *«політику Понтія Пілата»*; 5) різні верстви російської суспільності за своїми світоглядними традиціями виступають культуртрегерами інтересів російського імперіалізму на окупованих територіях; 6) російська держава, *«звернена своїми етнографічними умовами й географічними підставами на полудневий схід»*, виступає антагоністом західноєвропейської цивілізації; 7) Росія здійснює агресивну міжнародну політику без моральної відповідальності за наслідки своєї діяльності; 8) російський уряд підступно й підло реалізує свої імперські плани, розв'язуючи війни між країнами-сусідками.

Проаналізувавши змістове наповнення досліджуваного мово-мисленневого конструкту, ми прийшли до висновку, що Росія як реалія політичної дійсності початку ХХ ст. у свідомості Дмитра Донцова експлікується в образі підступного ворога, що скомпонований зі стягнутих силою територій та становить оксюморонічне поєднання народу-отари та кровожерливої, мілітарної влади. Концепт «Росія» становить концептуальну опозицію до концепту «українська нація», а ядром суперечності є чинний тоді та тяглий досі конфлікт, підґрунтям

якого є низка історичних, національних, суспільно-політичних, культурних, ментальних, релігійних і географічних чинників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган О. Джерела світоглядного націоналізму Дмитра Донцова. Передмова. *Донцов Дмитро. Вибрані твори: в 10 т. / Упоряд., післям., комент. О. Баган. Т.1: Політична аналітика (1912–1918 рр.) / Передмова О. Баган.* Дрогобич-Львів: ВФ “Відродження”, 2011. 326 с.
2. Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет [вид. друге, виправлене і доповнене]. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. 193 с.
3. Сварник Г. До ідейної біографії Дмитра Донцова. *Українські проблеми.* 1997. № 1. С.146.
4. Чугуєнко М. Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. 09.00.12 – українознавство. Харків: Харківський державний університет, 1998. 12 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Донцов Дмитро. Вибрані твори: в 10 т. / Упоряд., післям., комент. О. Баган. Т. 1: Політична аналітика (1912–1918 рр.) / Передмова О. Баган. Дрогобич-Львів: ВФ “Відродження”, 2011. 326 с.
2. Донцов Дмитро. Вибрані твори: в 10 т. / Упоряд., післям., комент. О. Баган. Т. 2: Культурологічна та історіософська есеїстика (1911 – 1939 рр.). Дрогобич-Львів: ВФ «Відродження», 2012. 365 с.
3. Донцов Д. Рік 1918. Київ. Київ: Темпора, 2002.
4. Закопанець Дм. [Донцов Д.] 1906 рік у Києві // Наш голос. 1911. Ч. 6-8. С. 367-372.
5. Закопанець Д. [Донцов Д.] Російська революція і український національний проблем // Наш голос. 1911. Ч.1. С. 75-84
6. Закопанець Д. [Донцов Д.] Новий революційний фактор і соціал-демократія // Наш голос. 1910. Ч.2. С. 11-18

Наталія Главацька
Наук. керівник – д-р філол. н., проф. Павликівська Н. М.

ОНОМАСТИКОН РОМАНУ «ПІЦЦА «ГІМАЛАЇ»» ІРЕНИ КАРПИ: СЕМАНТИКО-МОТИВАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті обґрунтовано особливості використання онімів у романі «Піцца «Гімалаї»» української письменниці Ірени Карпи. На основі аналізу праць науковців визначено специфіку функціонування власних назв в сучасній українській літературі.

Ключові слова: власні назви, літературно-художні антропоніми, ономастика, сучасна українська література.

Annotation. The article substantiates the peculiarities of the use of onyms in the novel “Pizza “Himalaji” by the Ukrainian writer Irena Karpa. Based on the analysis of the works of scientists, the specifics of the functioning of proper names in modern Ukrainian literature have been determined.

Keywords: proper names, literary and artistic anthroponyms, onomastics, modern Ukrainian literature.

Постановка проблеми. Антропоніми або власні назви є провідною частиною лексичного складу кожної мови, зокрема й української. Вони завжди перебували в тісних зв'язках з апелятивним словником та топонімічною лексикою народу, жилися їх засобами, активно реагуючи на різноманітні суспільні зміни. Власні назви включають в себе інформацію, котра відіграє важливу роль для історії мови та її носія [Яцків 2012: 497].

Кожен художній твір побудований на системі онімів, яка становить лексичну категорію тексту, що разом з іншими засобами мови реалізує концепцію авторського світосприйняття, стає причиною формування художнього образу [Петренко 2004: 9].

Робота письменника над поетонімією включає в себе комплекс її елементів із дійсної онімії або створення нових онімів на основі вже наявних зразків і переходу апелятивів у розряди онімів. За допомогою власних назв реципієнт сприймає художній твір через низку асоціацій, які певною мірою впливають на сприйняття тексту. У той же час літературна ономастика вважається одним із актуальних напрямів

ономастики, зокрема провідною ланкою теорії тексту, риторики і лінгвостилістики [Петренко 2004: 10].

Аналіз досліджень і публікацій. Наше дослідження спирається на роботи українських мовознавців, які присвятили їх детальному вивченню специфіки власних назв (Г. Бачинська, Л. Белей, Д. Бучко, А. Вегеш, М. Венгрєнівська, С. Вербич, Ж. Воробей, Д. Деркач, Н. Дзятківська, В. Зайцева, С. Кантемір, С. Капніна, Ю. Карпенко, О. Клічук, О. Коваль, Н. Колесник, О. Криницька, Н. Малюга, Ю. Мер'ємова, І. Муромцев, О. Петренко, О. Сколоздра, Д. Скрипник, Н. Ткачова, М. Торчинський, І. Хлистун, Г. Шаповал, С. Шестакова та ін.).

Мета статті: дослідити специфіку функціонування власних назв у романі «Піца «Гімалаї»».

Завдання: визначити особливості художньої ономастики; здійснити семантико-мотиваційний аналіз ономастикону роману Ірени Карпи «Піца «Гімалаї»».

Матеріал дослідження: власні назви роману Ірени Карпи «Піца «Гімалаї»».

Виклад основного матеріалу (результатів) досліджень. Сьогодні зросла увага до функціонування саме онімів. У лінгвістиці наука, котра займається вивченням та дослідженням власних назв, називається ономастикою. Порівняно з іншими, вона є доволі молодою, а тому багато аспектів залишаються не дослідженими.

Здавна власні назви привертали увагу багатьох дослідників. Проте ґрунтовне вивчення власних імен розпочалося лише в ХІХ столітті. Сьогодні ономастикою називають лінгвістичну дисципліну, що вивчає власні імена, а також їхнє функціонування в суспільстві та мові, принципи їхнього утворення, розвитку та постійних трансформацій. Ономастика виникла як наслідок взаємодії досліджень з лінгвістики та історичного джерелознавства [Зубко 2019: 263].

В Енциклопедії української мови подається таке визначення поняття «ономастика»: «розділ мовознавства, що вивчає власні назви, їх будову, системну організацію, функціонування, розвиток і походження» [Бажан 2000: 404].

Сьогодні одним із ключових понять мовознавчих наукових досліджень є літературно-художні антропоніми, котрі включено до ономастичного простору художнього тексту. Саме в літературно-художній антропонім письменник закладає вагомий характеристичний потенціал, наділяє значною кількістю аналогій, зокрема конотаціями

та символічністю. Імена героїв сучасних літературних творів характеризуються унікальною цінністю для історії української літературно-художньої антропонімії за допомогою своїх виражальних можливостей, великою кількістю стилістичних функцій, несподіваним експериментам митця [Вегеш 2021: 4].

Дослідження власних найменувань у художній літературі в останні роки привертало особливу увагу мовознавців. Власних назв, як вважає О. Карпенко, в мові найбільша кількість. Вони стали частиною лексичної системи автора та служать у літературних творах для формування образів, розкриття авторського світобачення, відображення літературних та мовних традицій [Карпенко 2018: 69].

Літературно-художня ономастика – це унікальний модус ономастичної дійсності.

З метою позначення сукупності онімів у художньому тексті використовують такі терміни: «ономастична лексика художнього тексту», «літературна ономастика», «художні оніми», «антропонімічна система художнього тексту», «ономастика художнього тексту», «поетична онімічна система», «художня ономастична система», «художній ономастикон», «художня система імен», «поетоніми» тощо.

У сучасному мовознавстві ще недостатньо вивчено потенційні можливості літературно-художніх власних назв прозових творів відомих українських письменників. Таким чином, вважаємо, що дослідження власної назви героя художнього твору вимагає особливої уваги, а детальне дослідження літературно-художніх онімів відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики. Аналіз функційно-стилістичних особливостей літературно-художніх власних назв у художніх творах сучасних письменників – одне з важливих питань ономастики [Вегеш 2021: 4].

Л. Белей стверджує, що «сучасний стан української літературно-художньої антропоніміки виявляє гостру потребу збору, систематизації численних українських літературно-художніх антропонімів, різнобічного вивчення їх функціонально-стилістичних можливостей, виявлення загального та індивідуального в принципах номінації персонажів, з'ясуванні ролі літературно-художньої антропонімії у процесі становлення національної антропосистеми та національної літературної мови» [Белей 2002: 5].

Сьогодні українська літературна ономастика лише набирає свого розмаху. Вітчизняна та сучасна література подає блискучі взірці

ономастичної майстерності авторів, проте українська ономастика їх, на жаль, ще не досліджувала. Українська літературна ономастика має тісний зв'язок з літературним процесом в Україні та передусім пов'язана із творчістю її відомих письменників. Такою майстриною слова для нас сьогодні є Ірена Карпа, творчість якої відіграє важливу роль у розвитку сучасної української літератури.

Твори Ірени Карпи наповнили сучасну українську літературу новими образами, темами, мотивами тощо. Ірена Карпа постає у сучасній українській літературі як авторка творів, котрі вражають читача. Одним із найвідоміших її романів є «Піца «Гімалаї»». Це розповідь про дівчину з доволі дивним ім'ям Редька. Її мрією є подорожі. Роман «Піца «Гімалаї»» містить в собі значну кількість онімів, зокрема імен, прізвищ, топонімів тощо.

Відповідно до семантичних особливостей власних найменувань роману «Піца «Гімалаї»» Ірени Карпи, розділяємо їх на такі семантичні групи:

1. Нейтральні власні назви (найменування, які не характеризуються емоційним відтінком):

*Але сестра з раннього дитинства вимагала, щоби її називали «як людей», наполягаючи чомусь на імені **Света** (І. Карпа, с. 4).*

*Сама собі міняй на **Светославу** (І. Карпа, с. 4).*

*Не буду я **Славою** (І. Карпа, с. 5).*

*Чим **Пема** гірше за **Свету**? (І. Карпа, с. 6).*

***Редька** з **Дордже** презирнулися (І. Карпа, с. 28).*

***Редька** зібралася встати, глянути, що там, але **Дордже** жестом зупинив її (І. Карпа, с. 28).*

*...втомившись від постійного протікання дахів у вологий сезон і невгамовних популяцій змій і ящірок на стріхах і під ліжком, зітхнув і повернувся до своєї **Ірландії** (І. Карпа, с. 30).*

2. Описові власні назви (найменування, які складаються з двох і більше лексичних одиниць, які водночас слугують для опису та найменування особи):

***Редьчині** друзі назвали його «**Пес на ланцюгу**» – без стаціонарного живлення комп'ютер не працював (І. Карпа, с. 11).*

3. Асоціативні власні назви, котрі своєю звуковою та зоровою формою викликають у читача асоціації, що заглиблюють і уточнюють характеристику героїв:

*Висипалася **Редька** регулярно і тепер – через два роки після закінчення студій (І. Карпа, с. 5).*

Чи не там зустрівся Фауст із Мефістофелем? (І. Карпа, с. 20).

За допомогою цих прикладів власних назв у читача виникають певні асоціації. До прикладу, за допомогою власної назви *Редька* може виникнути асоціація з рум'яною дівчиною. Відповідно до другого прикладу виникає асоціація зіткнення протилежних інтересів героїв твору.

У ході дослідження було простежено, що найбільше власних назв у романі Ірени Карпи «Піца «Гімалаї»» є нейтральними власними іменами. Дещо рідше використовуються описові та асоціативні власні найменування.

З метою детальнішого аналізу семантичних особливостей власних назв у романі «Піца «Гімалаї»» Ірени Карпи їх було поділено на такі основні семантичні групи:

1. Власні назви з позитивним забарвленням:

Портрети будистських монахів, лам і йогів, відтак барельєфи з Буддами, пожовклі копії гравюр із мітичними сюжетами і календарі різних років (І. Карпа, с. 30).

Легенди кажуть, у теперішніх останках Перпетузи колись зберігався священний Грааль і спускав звідтам свою благодать на добродіїв (І. Карпа, с. 32).

Та щось далеко не кожного гомо сапієнса, слава Богу (І. Карпа, с. 34).

2. Власні назви з негативним забарвленням:

...на стінах грибок, із ним мішається запах пекучої фарби з вікон, підлогу мили за царя Гороха... (І. Карпа, с. 29).

Фразеологізм *за царя Гороха* має негативне значення, услід за яким власна назва, яку він вміщає, наділена негативним забарвленням.

А коли вони перестануть співати – значить всі душі вичерпані й гряде Судний День (І. Карпа, с. 35).

Вони замовкли, думаючи, либонь, про білі сосиски, Гітлера і бреці (І. Карпа, с. 34).

2. Амбівалентні власні назви (найменування, яке може мати нейтральне, або одночасно позитивне та негативне забарвлення):

А взагалі я на ці числа мав їхати в Піренеї, дивитися катарські замки (І. Карпа, с. 35).

Але в Києві у ліс фіг підеш погуляти тепер (І. Карпа, с. 37).

Вісім років у Австралії? (І. Карпа, с. 39).

Було з'ясовано, що найчастіше герої роману Ірени Карпи «Піца «Гімалаї»» за допомогою своїх імен та прізвищ характеризуються амбівалентністю.

У ході дослідження було виявлено, що часто нейтральні власні назви наділяються позитивним або негативним забарвленням у зв'язку з контекстом, у якому вони використовуються.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Ономастика як наука, що вивчає власні імена, здавна стає об'єктом дослідження багатьох мовознавців. Літературно-художня ономастика у художніх творах постає як могутній виразовий та характеристичний засіб. Згідно з семантичними особливостями власних найменувань на матеріалі роману сучасної української письменниці Ірени Карпи «Піца «Гімалаї»» оніми було поділено відповідно до двох класифікацій. Перша класифікація містить в собі описові імена, нейтральні імена та асоціативні імена. Друга класифікація включає в себе дві основні семантичні групи власних назв, зокрема оніми на позначення позитивних якостей персонажа та оніми на позначення негативних якостей персонажа. Ономастикон творів Ірени Карпи знайде відображення у подальших наших студіях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бажан М. Українська мова. Енциклопедія. Київ : «Укр. енцикл.», 2000. 752 с.

2. Белей Л. О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород : 2002. 226 с.

3. Вегеш А. Проблеми української літературно-художньої антропоніміки. Ужгород. 2021. 67 с.

4. Зубко А. Українська ономастика. 2019. С. 262-281. URL : <http://history.org.ua/JournALL/sid/15/19.pdf> (Дата звернення: 15.01.2023).

5. Карпенко О. Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. 2018. С. 68-74. URL : <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/Karpen4.pdf> (дата звернення: 20.01.2023).

6. Петренко О. Ономастика дитячих творів Роялда Дала : автореф. дис. на здобут. наук. ступ. канд. наук. 10.02.04. Одеса : 2004. 19 с.

7. Яцків Р. Особові власні імена: походження та правопис. 2012. С. 497-504. URL : http://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2012-70.pdf (дата звернення: 14.01.2023).

ДЖЕРЕЛА

1. Карпа І. Піца «Гімалаї». 376 с. URL : https://read-online.in.ua/read/pitsa_himalaji/1 (дата звернення: 20.01.2023).

Ірина Заїка

Наук. керівник - к. філол. н., проф. Іваницька Н. Л.

АНАЛІТИЗМ У ПРИСУДКОВИХ СТРУКТУРАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Анотація. У статті досліджено функціонування присудкових структур, розглянуто питання аналітизму.

Ключові слова: присудок, аналітизм, речення, члени речення.

Annotation. The article examines the functioning of predicate structures, the issue of analytics is also considered.

Keywords: predicate, analytics, sentence, members of the sentence.

У сучасному вітчизняному мовознавстві важливим є дослідження особливостей синтаксичної будови української мови, форм вираження членів речення, зокрема присудків. Разом з тим досі актуальним залишається вивчення стилістичних функцій лексичних одиниць та їхньої ролі у синтаксичній організації текстів різних стилів. Ґрунтовного дослідження потребують складні присудки, методика їх виокремлення й особливості функціонування в сучасній українській прозі, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою нашої розвідки є схарактеризувати методику виділення та особливості функціонування складних присудків у сучасній українській прозі.

Аналітизм у присудкових структурах сучасної української літературної мови вивчали такі дослідники: В. О. Ващук, К. Г. Городенська, І. Я. Завальнюк, Н. Л. Іваницька, К. О. Косенко, Р. О. Христіанінова та ін.

Серед аналітичних структур у реченні виділяють складені іменні та складені дієслівні присудки. Так, за твердженням К. Шульжука, складений іменний присудок складається з дієслова-зв'язки та іменної частини. Цей присудок, зокрема його призив'язкова частина, має різноманітне морфологічне вираження. Учений виокремлює такі його

компоненти: предикативне ім'я, яке виражається за допомогою іменника, та особова форма дієслова-зв'язки [Шульжук, 2004: 77].

Вивчаючи складений іменний присудок, Т. Чубань зауважує, що до його складу входить службове слово (зв'язка) і повнозначне слово – іменник у формі певного відмінка. Так, повнозначне слово-ім'я функціонує як головний елемент складеного іменного присудка, а дієслово-зв'язка, в свою чергу, позначає граматичний час і спосіб складеного присудка. Зокрема, дієслівні зв'язки, які є показником категорій синтаксису, є повністю позбавленими лексичного значення, а також можуть надавати присудку додаткових значеннєвих відтінків. До власне зв'язок Т. Чубань відносить дієслова *бути*, *являти собою*, *становити*, які вказують на час і модальність речення та на внутрішньо-синтаксичні значення складеного іменного присудка [Чубань, 2020: 122]. Напр.: *«Це був великий звір з широкими грудьми, які легко здималися од дихання»* [6, с. 1].

Р. Христіанінова зауважує, що основний компонент у складеному іменному присудкові може бути виражений такими частинами мови: іменником, прикметником чи навіть числівником у будь-якій відмінковій формі, окрім кличного відмінка; допоміжний елемент утворюється особово-часовими та особово-способовими формами дієслова-зв'язки, вказуючи на використання імені як присудкової функції. За характером функцій виділяють власне-зв'язки, які не мають лексичного значення і лише виражають граматичні значення присудка (*бути*, *становити*, *являти собою*) [Христіанінова, 2016: 187]: *«Вітер, як і перше, дув із залужжя, він був просякнутий холодом та запахом сіна»* (Гуцало, с. 2); *«Річкова течія була на вид не така страшна, як вовки, мчала не так швидко, не обпалювала його своїм смертельним диханням, але течія була така ж сама неблаганна, і чим більшу розбивав ополонку, тим швидше вона могла затягти під лід»* (Гуцало, с. 3); *«Але старший брат був розсудливий та відважний, і сокира в його руках не закуняла»* (Гуцало, с. 4); *«З вищереними зубами, з висолопленим язиком, з видертим оком, він був страшним»* (Гуцало, с. 4).

Р. Христіанінова звертає увагу на те, що в іменному складеному присудку власне-зв'язка *бути* в теперішньому часі здебільшого нульова [Христіанінова, 2016: 186]: *«І сонце встає полум'яне та веселе»* (Гуцало с. 57); проте існують випадки її вживання у формі «є»: *«Ніхто не є такий терплячий, як радянська влада і її представники!»* (Матіос, с. 87); *«Вона, певно, просто не є професійним письменником, от і вся гутірка»* (Забужко, с. 44).

Виокремлюють невласне-зв'язки, у яких частково зберігається лексичне значення та модифікується семантика предиката (*ставати, робитися, виявлятися, виглядати (= здаватися), здаватися, видаватися, уявлятися, бачитися, іменуватися, зватися, називатися, лишатися, залишатися, зоставатися, слугувати, правити тощо*) [Христіанінова, 2016: 186]: «... *й від тієї застиглої туги очі здаються ще більшими, ще глибшими, ще виразнішими*» (Гуцало, с. 67).

Акцентуючи увагу на зв'язках, О. Сулима виділяє напівповнозначні зв'язки в іменному складеному присудку, які можуть вказувати на значення номінації чи представлення: *являти собою, явити, виступати, виглядати, дивитися, служити, рахуватися, доводитися, називатися, іменуватися*. Крім цього, дослідниця вказує на фазові значення, зокрема зміни стану, переходу з одного стану в інший, незмінності, стабільності ознаки: *стати, ставати, зробитися, перетворитися, прикидатися, залишитися, лишитися*. До модальних об'єктивних або модальних суб'єктивних відношень між предметом і предикативною ознакою автор залучає дієслова: *виявлятися, здаватися, здатися, уявлятися*); а на відношення, пов'язані з семантикою самосвідомості, самоназивання людини, - слова *почуватися, відчувати себе, уявити себе, усвідомлювати себе, оголосити себе, виказати себе*) [Сулима, 2013: 194] : «...*але все враз стало інакшим — чи то я сама стала інакшою?..*» (Забужко, с. 41); «*А роман у нього тоді вийшов справді хорошиий; теплий*» (Забужко, с. 45).

У полі зору вчених також перебував складений дієслівний присудок. Так, К. Шульжук кваліфікував такий тип як структуру, що містить у своєму складі допоміжне дієслово, у функції зв'язки та інфінітив.

Досліджуючи дієслівний складений присудок, Н. Іваницька підкреслює, що саме фазові дієслова, які вказують на початок, продовження і закінчення дії чи стану забезпечують творення фазової модифікації дієслівного складеного присудка. Дослідниця використовує найуживаніші фазові допоміжні дієслова: *починати, братися, заходжуватися, стати, продовжувати, закінчувати, переставати, припиняти* для характеристики фазової модифікації семантико-граматичних предикативних єдностей, в інфінітивній позиції яких використовуються автосемантичні дієслова [Іваницька, 2013: 50]: «*Далі грім починає гуркотіти й гуркотіти..*» (Гуцало, с. 21); «*Інакше б той і не взявся грати в шахи*» (Гуцало, с. 33); «*Галя*

обертається на зір, полохливий і пильний зір, а потім, оглядаючись, починає дрібно перебирати ногами» (Гуцало, с. 91).

Щодо фазових дієслів у складі дієслівного складеного присудка Т. Чубань зауважує, що фазові дієслова у поєднанні з інфінітивом виражають зовнішньо-синтаксичні категорії часу і способу та внутрішньосинтаксичні категорії особи (роду) і числа. Вони модифікують лексичну семантику присудка щодо початку, продовження і закінчення дії або стану. До фазових дієслів, які вказують на початок, продовження і кінець дії або стану, автор визначає такі дієслова: *починати, кінчати, продовжувати, братися, стати* та ін. Із цими дієсловами пов'язується інфінітив дієслів недоконаного виду [Чубань, 2020: 122]: *«Дядько почав гніватись: - А вам яке діло?»* (Гуцало, с. 6); *«Узявся рубати лід, прокладаючи хід до берега, а молодший тупцяв біля нього...»* (Гуцало, с. 4); *«Потім починають повільно відчинятися двері, вже й відчинилися, та ще нікого нема...»* (Гуцало, с. 102); *«Вже пізно, котуню, ти вже доста нагулялася», — та хіба ж можна "доста нагулятися", коли світ продовжує тривати?»* (Забужко, с. 15).

У свою чергу О. Леонтєва додає, що допоміжний елемент може бути виражений й усталеними сполуками: *у змозі, не в змозі, не в силі, у стані, мати силу, мати змогу, мати можливість, мати право, мати намір, дати можливість* тощо; прислівниками: *слід, необхідно, доцільно, треба, можна, варто* тощо; менш продуктивними є субстантиви: *майстер (майстриня), митець, мастак* тощо [Леонтєва, 2018: 41]: *«Не мала сили сказати ані словечка»* (Матіос, с. 3).

Т. Чубань доповнює таку кваліфікацію, виділяючи допоміжні модальні дієслова у складеному дієслівному присудку, які функціонують як зв'язки і мають зовнішньо-синтаксичні категорії часу та способу: *могти, мусити, мати, зуміти, намагатися, зволити, сміти, хотіти* і под. [Чубань, 2020: 122]. Напр.: *«Навіть коли б хотів, він не міг би пояснити самому Господу Богу, що з ним трапилося, і через що, власне, він так познущався над жінкою»* (Матіос, с. 78); *«Матронка не могла би сказати, чому вона спочатку так довго розглядала жінку, яка вицілювала образ»* (Матіос, с. 81); *«На смерть перелякана, Матронка спочатку хотіла тікати, але, трохи постоявши, таки пішла на голос»* (Матіос, с. 94); *«...ти силкуєшся розсунути, розхитати мертво застиглу яв...»* (Забужко, с. 39); *«Я підійшла й хотіла її відитовхнути, вчепилася в бильце, — вона*

неуважно вмовкла: на це не було слів» (Забужко, с. 41); «...і це несподівано роздрочило Раду: та мусять же бути слова!» (Забужко, с. 41).

Н. Іваницька розглядає модальну модифікацію дієслівного складеного присудка у поєднанні з інфінітивом автосемантичного дієслова, яка найчастіше забезпечується через модальні дієслова: *могти, мусити, звалити, намагатися, сміти, розохотитися, умудрятися, вміти, хотіти, бажати, жадати, спитуватися* та предикативні прикметники: *повинен, здатний, схильний, ладен, радий(рад), змушений, зобов'язаний, готовий*, оскільки саме вони сприяють ефективній передавачі основних модальних ознак і у зв'язку з інфінітивом утворюють граматиалізовані семантичні єдності, які функціонують як складені присудки [Іваницька, 2013: 51]: «*Ото Марія ладна була щодня носити сусідам черепки з борщем чи товченими фасулями, жменьку кулешки, чи кусник сала, щоб тільки Іван не був голодний*» (Забужко, с.23).

У свою чергу В. Ващук стверджує, що стилістична виразність дієслівного складеного присудка певною мірою залежить саме від функціональної ролі допоміжного дієслова, яке сполучається з інфінітивом. Варто зауважити, що допоміжні дієслова здебільшого метафоризуються і утворюють експресивні відтінки дії, вираженої присудком. Вони також формують у мовленні відтінки усно-розмовного, урочисто-піднесеного стилів або сприяють творенню стилістичного колориту. Дієслова ж зі значенням процесу дії, вираженої інфінітивом, утворюють великий синонімічний ряд. Серед них виділяють такі дієслова, які вказують на семантику початку дії: *взятися, внадитися, заводитись, затіяти, заходитись, кинутися, метнутися, повадитись, почати, прийнятися, пускатися, стати, хапатися* і похідні від них. Водночас автор зауважує, що дієслова *почати* і *стати* стилістично нейтральні, вони використовуються з метою вираження значення початку дії [Ващук: 2]. Напр.: «*Потім починають повільно відчинятися двері, вже й відчинилися, та ще нікого нема...*» (Гуцало, с.102).

Складений іменний присудок має двочленну структуру і складається з дієслівної зв'язки та іменної частини. Так, дієслівна зв'язка виражається особовою формою, а іменна частина може бути виражена іменником, прикметником, займенником, числівником або дієприкметником.

Складений дієслівний присудок – це присудок, в основі якого значеннєве ядро становить інфінітив дієслова, який у поєднанні з

особовими формами модальних або фазових дієслів утворює складений дієслівний присудок. Функції частин дієслівних складених присудків неоднакові: допоміжні дієслова вказують на зовнішньо- та внутрішньо-синтаксичні значення речень (способу, часу, числа, особи), тоді як інфінітивні форми дієслів забезпечують передачу семантичного змісту присудка.

У теорії дієслівних зв'язок наявний поділ їх за семантичними групами, які більшою мірою подібні у дослідженнях Н. Іваницької, О. Леонтєвої, які віддають перевагу їхньому аналізу на формально-граматичному рівні. Такий поділ дає змогу схарактеризувати основні групи вживання допоміжних дієслів-зв'язок у складеному іменному присудку.

Лексико-семантичну основу складеного дієслівного присудка утворює інфінітив повнозначного дієслова, а допоміжний компонент характеризується особово-часовими та особово-способовими формами дієслів. Зокрема, для виокремлення складеного дієслівного присудка необхідно, щоб допоміжне дієслово та інфінітив мали однаковий часовий план і були пов'язані з підметом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вашук В. Стилiстичнi особливостi дiєслiвного складеного присудка. URL: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine6-6.pdf>

2. Завальнюк І. Нові явища у формально-граматичній типології присудків. *Наукові записки. Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Сер. Філологія : зб. наук. праць*. Вінниця : ВДПУ. 2011. Вип. 13. С. 31-37.

3. Іваницька Н. Семантична модифікація дієслівного складеного присудка з автосемантичними дієсловами. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2013. Вип. 17. С. 49-55. URL: <http://surl.li/fllit>

4. Іваницька Н. Хрестоматія із синтаксису (наукові та науково-методичні праці). Вінниця: Вид-во ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2004. 220 с. URL: <http://surl.li/flljld>

5. Леонтєва О. Структурно-семантичні типи іменних форм предикатів у сучасній українській мові : дисертація. 10.02.01 – українська мова. Харків. 2018.

URL:http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/2018/11/dis_Leontieva.pdf

6. Сулима О. Зв'язковий компонент у складеному іменному присудку з основною частиною, вираженою іменниковою словоформою. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови.* 2013. Вип. 10. С. 193-197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2013_10_47
7. Христіанінова Р. Типологія присудків у сучасній українській мові. *Типологія та функції мовних одиниць: Науковий журнал.* № 1 (5). 2016. С. 182-200. URL: <http://surl.li/flksq>
8. Чубань Т. Форми вираження присудків у сучасній українській мові (на матеріалі повісті "Чернець і князь" Юрія Хорунжого). *Закарпатські філологічні студії.* 2020. Вип. 13(1). С. 121-127. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2020_13\(1\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2020_13(1)_26)
9. Шульжук К. Синтаксис української мови : [підруч.]. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Гуцало Є. Голодомор. URL: http://ukrlit.org/hutsalo_yevhen_pylypovych/holodomor
2. Гуцало Є. Лось
URL: http://ukrlit.org/hutsalo_yevhen_pylypovych/los
3. Забужко Є. Інопланетянка. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=15282>
4. Матіос М. Солодка Даруся. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=15283>

Євгеній Куценький
Наук. керівник – доц. Богатько В.В.

ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ТА ІНТРАЛІНГВАЛЬНІ ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ У МОВІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто утворення okazіоналізмів залежно від екстралінгвальних (зовнішніх) та інтралінгвальних (внутрішніх) чинників, а також характер системних відношень між okazіональними утвореннями як мовленнєвими явищами. Серед екстралінгвальних чинників, що впливають на розвиток

оказіоналізмів, виділено соціальні, історичні, культурні, естетичні та виробничі. До найбільш активних інтралінгвальних чинників належать тенденція до регулярності, тенденція до експресивності та економія знакових засобів вираження.

Ключові слова: *оказіоналізм, оказіональна лексема, екстралінгвальні чинники, інтралінгвальні чинники.*

Abstract. *The article examines the formation of occasionalisms depending on extralingual (external) and intralingual (internal) factors, as well as the nature of systemic relations between occasional formations as speech phenomena. There are social, historical, cultural, aesthetic and production factors among the extralingual factors affecting the development of occasionalisms. The most active intralingual factors include the tendency toward regularity, the tendency toward expressiveness, and the economy of symbolic means of expression.*

Keywords: *occasionalism, occasional token, extralinguistic factors intralinguistic factors.*

Одним з основних джерел появи нових слів і нових значень, які відбивають усе нове й злободенне, є періодичні видання. Це пов'язано з тим, що преса щоденно інформує про новини в різних галузях життя, науки, політики, виробництва й відображає дійсність у всій її цілісності, в діалектичному розвитку й має невичерпні можливості поповнювати словниковий склад літературної мови.

Преса миттєво реагує на будь-які зміни та події, що відбуваються у світі, фіксує їх і передає читачеві, тобто вона є не тільки індикатором усього нового, а й невід'ємною частиною культурного та духовного життя людини. Можна зауважити, що мова сучасної української преси – це дієвий засіб передачі інформації, розрахований на максимальну аудиторію.

Сьогодні надзвичайно зросла роль засобів масової інформації, зокрема преси. Періодичні видання є тим джерелом, для якого характерна поява нових слів і нових значень слів.

Оскільки сучасна періодика охоплює величезну кількість читачів, то вона сприяє швидкому розповсюдженню нових мовних явищ у всьому їхньому різноманітті, зважаючи й на мовленнєві утворення – оказіоналізми, що дають можливість спостерігати живі процеси, які відбуваються в мові.

До аналізу okazіоналізмів у мові преси зверталися багато українських науковців, таких як Г. Вокальчук [1], Н. Гаврилюк [2; 3], А. Загнітко [4], Д. Мазурик [5], І. Самолова [6], О. Стишов [7; 8; 9], О. Турчак [10; 11], Т. Шинкар [12], Т. Юрченко [13].

Мета статті – розглянути екстралінгвальні та інтралінгвальні особливості виникнення okazіональних одиниць у мові ЗМІ.

Поява okazіоналізмів, як і будь-яких новотворів, зумовлюється низкою чинників екстралінгвального та інтралінгвального характеру, що здебільшого перебувають у тісній взаємодії [Турчак 2014:31]. Досить часто важко з'ясувати, результатом впливу яких чинників зумовлене виникнення тих чи інших okazіоналізмів.

Екстралінгвальні чинники – це чинники, які перебувають поза межами мови. Під екстралінгвальними чинниками розуміють усю сукупність надзвичайно різноманітних імпульсів, що йдуть із навколишнього середовища й пов'язані насамперед з особливостями історичного розвитку суспільства, переселеннями та міграціями, об'єднанням і розпадом мовних колективів, змінами форми спілкування, прогресом культури та техніки тощо.

Для їхнього позначення в мовознавчій літературі є ціла низка термінів: екстралінгвальний чинник, екстралінгвальний детермінант, екстралінгвальний стимул, екстралінгвальний параметр, зовнішній імпульс, зовнішня причина, комунікативний стимул та деякі інші. Найбільш вживаним серед них є термін «екстралінгвальний чинник». Серед екстралінгвальних чинників, які сприяють появі okazіоналізмів у мові преси, можна виділити соціальні, історичні, культурні, естетичні, виробничі, тобто чинники, що визначають специфіку розвитку науки, техніки, культури, специфіку політичних стосунків, тобто й специфіку розвитку всього суспільства.

До питання про причини появи okazіоналізмів зверталися у своїх працях О. Стишов [9], І. Самолова [6], О. Турчак [11]. Лінгвісти вивчали у більшості випадків екстралінгвальні чинники, тому що їх вплив на створення okazіональних слів чітко простежується. Питання про виникнення okazіоналізмів під дією інтралінгвальних факторів розглядалося О. Стишовим [7; 8; 9].

Переважно мовознавці звертали увагу на екстралінгвальну зумовленість появи нових слів. Менше, хоч і досить активно, досліджувалися внутрішні чинники розвитку нових лексем.

Потрібно зауважити, що більшість мовознавців мають традиційний погляд на розвиток мови та появу нових слів. Вони

переконані, що нові лексеми виникають як під впливом екстралінгвальних, так й інтралінгвальних чинників у їхній взаємодії. Найповніше лінгвісти дослідили соціальні чинники, бо вони вважаються найвагомими в питанні існування й розвитку мови загалом. Це поєднує в собі діяльність людини у соціумі, зміни у світі, які вливають на суспільство, функціонування мозку людини, результати пізнавальної діяльності особи і її соціальний стан та свідомість.

Екстралінгвальні чинники нерівноцінні за своїм характером, інтенсивністю та результатами дії. Найбільше та найкраще досліджено мовознавцями соціальні чинники, оскільки вони пов'язані із суспільною діяльністю людини, змінами у світі явищ, речей, роботою людського розуму, результатами пізнавального процесу людини, її соціальною свідомістю. Суспільство може існувати, функціонувати й розвиватися лиш за умови соціальної взаємодії між його членами, оскільки тільки так може відбуватися взаємний обмін інформацією, який сприяє розвитку й удосконаленню суспільства. У зв'язку з цим будь-які події потребують свого відображення в мові.

Уплив екстралінгвальних соціальних чинників виявляється у зміні продуктивності та актуалізації певних дериваційних типів. Це зумовлюється соціальною потребою, тобто потребою носіїв мови в тих чи тих лексичних одиницях з певною семантикою словотвірних елементів. Наприклад, високою продуктивністю відзначаються суфікси **-ець, -івець** зі значенням «послідовник або прихильник когонебудь чи чого-небудь» або «особа за приналежністю до організації, політичного угруповання тощо»: **вечірківець, зекомандівець** суфікс **-ник** із загальним значенням «особа, що характеризується ознакою, названою мотивуючим словом»: **асамблейник, декретник, заохочувальник** (УМ, 08.12,2021; ГПУ, 06.09.2021).

Характерною причиною появи okazіоналізмів є відсутність слів у межах традиційної норми для позначення того чи іншого явища, певної реалії, процесу, стану тощо: **екс-дипломат-самоучка, малокартиння, переназдогнати, телеін'єкція, псевдореформа, доінтернетівський час**: ...*На факультеті міжнародних відносин Львівського державного університету «дипломатичний протокол» читав екс-дипломат-самоучка, якого, власне, усунули з Чехії за «непротокольні протоколи»* (УМ, 25.07.2021) *Сьогоднішній український кінематограф перебуває в умовах «малокартиння», не маючи змоги запустити цей механізм*

(УМ, 25.06.2022); *Молодь в доінтернетівські часи мала більше охоти до самовдосконалення ніж зараз* (МУ, 25.03.2022).

Оказіональні утворення не входять до словникового складу мови і належать переважно тільки тій епосі та контексту, в якому вони виникли. Отже, оказіоналізми виникають під впливом соціальних перетворень і розглядаються в соціальному контексті. Вивчення соціальної природи оказіональних слів, аналіз соціальних фактів з урахуванням їх співвіднесеності з мовними явищами, вивчення їх змістового наповнення є одним з основних завдань мовознавства.

До екстралінгвальних факторів належать також і психологічні, оскільки здатність усвідомлювати та оцінювати позитивні й негативні якості є одним із глибоких соціально-психологічних мотивів поведінки особистості. Розмежування мовних засобів на позитивнооцінні й негативнооцінні, закріплення їх саме в цій функції є характерною прикметою публіцистичного стилю: *Мову створило високе поривання, через те мова завжди **вертикалить**. А поети найпричетніші до мовотворення, до **духозрушення*** (МУ, 25.01.2021). Також варто зауважити, що поява оказіоналізмів зумовлена психологічними факторами ще й тому, бо поняття екстралінгвістики, крім зв'язку зовнішнього матеріального світу й суспільних відносин, містить ще й безпосередній зв'язок людського мислення та психіки.

На відміну від зовнішніх факторів, дія яких виявляється досить виразно, внутрішні фактори й перетворення, зумовлені ними, є менш помітними. Це пояснюється насамперед тим, що оказіональні утворення виникають переважно як експресивні та емоційні варіанти до вже наявних у мові назв предметів, явищ, подій, що передаються описово.

Мовні процеси виникнення оказіоналізмів спричинені двома найбільш загальними внутрішніми факторами. Це тенденція до регулярності й тенденція до експресивності [Стишов 2003:114]. Перша з них – тенденція до регулярності. Вона виявляється в утворенні похідних слів, тобто кореневе слово ніби «обростає» вторинними утвореннями. Отже, тенденція до регулярності сприяє системній організації мови, що є одним з визначальних чинників внутрішньомовного характеру.

Утворення оказіоналізмів завжди здійснюється за моделями, що мають здатність задовольнити «комунікативні запити» носіїв мови. Прагнення до експресивності пов'язане з навмисним порушенням мовного стандарту, з виходом за його межі. Це приводить до певної

надлишковості, що виникає за рахунок появи okazіоналізмів як еквівалентів до вже наявних у мові слів, тобто з'являється бажання «освіжити» мову після певного її «остандартнення».

На відміну від системної організації мови, тенденція до експресивності, зокрема до виникнення okazіональних значень слів, порушує регулярність організаційної структури мовної системи. Але подібні утворення є об'єктивним і закономірним явищем, спричиненим дією експресивної функції мовного механізму.

Okazіоналізми можуть бути результатом дії тенденції до економії знакових засобів вираження, яка в мовознавстві отримала назву «мовна економія» [12]. Цей інтралінгвальний фактор найбільш характерний саме для газети, тому що мова газети прагне до лаконічності й чіткості завдяки своїй великій інформативності.

Разом з принципом економії лінгвальних засобів діє тенденція до обмеження складності лінгвальної інформації. Ці інтралінгвальні фактори тісно між собою пов'язані, вони взаємодіють один з одним і є логічним доповненням один одного.

Протилежним до закону економії мовної енергії та тенденції до обмеження складності лінгвальної інформації серед інтралінгвальних чинників розвитку okazіональної лексики є тенденція до ускладнення, збагачення мовної структури іншими словами.

Серед інтралінгвальних факторів можна виділити також дію до аналогії. Аналогії виникають під тиском системи, вони мають скоріше логічний характер, ніж лінгвістичний, оскільки є результатом мислення.

Отже, виникнення okazіоналізмів, спричинене внутрішньомовними чинниками, може зумовлюватися різноманітними процесами, такими як скорочення, подовження, злиття з іншими словами, тобто різні нашарування сенсів, структурна конденсація, розчленування, спрощення тощо. Як правило, ці фактори взаємозумовлені й здебільшого перебувають у тісній взаємодії. Досить часто буває важко з'ясувати, результатом впливу яких факторів зумовлене виникнення тих чи тих okazіоналізмів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вокальчук Г. Okazіональні аббревіатурні назви осіб у поетичному мовленні 20 – 30-х років ХХ століття. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім.*

М.Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія. Вінниця: ВДМУ, 2001. Вип. 3. С. 141-144.

2. Гаврилюк Н. Оказіональні іменники-композиції в поетичному доробку неокласиків (словотвірний аспект). *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: Збірник наукових праць. Рівне: РДГУ, 2000. Вип. 9. С. 101 – 105.*

3. Гаврилюк Н. Особливості творення афіксальних оказіональних дієслів у поетичному доробку неокласиків. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2001. Вип. 31. С. 103 – 105.*

4. Загнітко А. Естетичне навантаження оказіоналізмів у поезії В.Стуса. *Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. Донецьк: ДонДУ, 2001. Вип. 8. С. 208 – 216.*

5. Мазурик Д. Поетичні оказіоналізми: Традиція і сучасність. *Культура слова. Київ, 2000. Вип. 55 – 56. С. 45 – 51.*

6. Самолова І. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70 – 90 років ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1999. 16 с.

7. Стишов О. Новотвори на основі власних назв у мові засобів масової інформації. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство). Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. Вип. 31. С. 51-55.*

8. Стишов О. Оказіоналізми у мові сучасних мас-медіа. *Культура слова. Київ, 2001. Вип. 59. С. 72 -76.*

9. Стишов О. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ : КНЛУ, 2003. 388 с.

10. Турчак О. Експресія та експресивність як складові функціональної характеристики оказіоналізмів (на матеріалі преси кінця ХХ століття). *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». 2015. № 1 (9). С. 164-169.*

11. Турчак О.М. Екстралінгвальні та інтралінгвальні чинники виникнення оказіоналізмів у мові періодики кінця хх століття. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. 2014. Випуск ІV. С. 30-37.*

12. Шинкар Т. Оказіоналізми в мові української преси початку ХХІ століття: функціонально-стилістичний аспект *Society. Document. Communication. 2018. № 6. С. 26-41.*

13. Юрченко Т. Структурні типи складних слів-оказіоналізмів у мовотворчості П. Загребельного. *Дослідження з лексикології і*

граматики української мови: Збірник наукових праць.
Дніпропетровськ: Навчальна книга, 2000. Т. 2. С. 168 – 177.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГУ – «Голос України»;
МУ – «Молодь України»;
УМ – «Україна молода»;
ГПУ – «Газета по-українськи»;
Д – «День».

Наталія Манькова

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Богатько В. В.

СЛОВОТВОРЧІ ОКАЗІОНАЛІЗМИ-ІМЕННИКИ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Анотація. У статті проаналізовано okazіональні іменникові утворення в художньому тексті Павла Загребельного, звернено увагу на словотворчі іменники-okазіоналізми. Окреслено їхню структуру та функції.

Ключові слова: *okазіоналізми, іменникові okazіональні утворення, словотворчі іменники-okазіоналізми, семантика, художній дискурс.*

Annotation. *The article analyzes occasional noun formations in Pavlo Zahrebelnyi's artistic text, paying attention to word-forming nouns-occasionalisms. Their structure and functions are outlined.*

Keywords: *occasionalisms, noun occasional formations, word-forming nouns-occasionalisms, semantics, artistic discourse.*

У ХХІ столітті авторська особлива лексика привертає чималу увагу, а okazіональне словотворення стає основою ідіостилю письменника. Павло Загребельний увійшов в історію сучасної української літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття як експериментатор, чия художня творчість відзначається постійним прагненням до новацій у галузі художнього слова.

У нашій статті ми сконцентруємося на оказіональних утвореннях Павла Загребельного, а саме на словотворчих іменниках. Окреслимо їхні функції та структуру.

Мета статті – проаналізувати оказіональні іменникові утворення в художньому тексті Павла Загребельного та визначити їхні функції й структуру.

У загальноживаній мові поява іменникових новотворів пов'язана безпосередньо з номінативною потребою, тоді як у мові художніх творів їх виникнення зумовлене переважно завданням виявлення мовної експресії.

Іменникові новотвори в художньому мовленні Павла Загребельного – це переважно оказіоналізми, що мають глибоке народнопоетичне або розмовне коріння [Юрченко 2003: 4]. Ідіостиль письменника знаходить своє вираження в устах кожного його персонажа – мовця, наділеного особистими відтінками мови. Авторське мовлення Загребельного висвітлено у живому розмовному мовленні його героїв.

Ось як, на думку одного з героїв Павла Загребельного, творяться нові слова: *Він ніколи не розкривав таємниці свого дитячого словника. Талатай – це була мов засекречена всемогутня зброя на всі випадки життя. Все інше – просто від душевної щедрості. Рампапусики – діти, гутютюльки – кури, гуркайлик – трактор, бовлеленя – комбайн. Щоправда, про бовлеленю знав навіть Самусь, бо Гриша не міг приховати таке прекрасне слово. Зродилося воно в нього від руху комбайна і напружено-відчаєної роботи всіх агрегатів велетенської степової машини. Було в ньому щось уже й не машинне, а ніби міднодзвонне, радісне, урочисте, піднесене: «**Бов-бов-бовлелені! Бов-бов-бовлелені!**». Світ широкий довкола, поля в золоті пшениць, ти, вознесений у просторі на могутній машині, і все довкола дзвонить, і дзвенить, і грає душа, і жити хочеться – **бовлелені!** Чом би не поділитися таким словом з людьми! (Вигнання з раю, с. 224)*

Вживання подібних оказіоналізмів – це органічна потреба виділити особистісне начало кожного зі своїх персонажів, виокремити нову естетичну якість у слові, створити новий емоційний контекст [Мазурик 2002: 6].

У таких стилістично зумовлених контекстах оцінність іменникових оказіональних утворень переважає над інформативністю. У цьому ж таки романі («Вигнання з раю») Павло Загребельний

створює кілька подібних контекстів, у яких, за словами письменника, сам процес спілкування становить його смисл.

За типами словотворення більшість іменникових неuzuальних лексем Павла Загребельного пропонуємо класифікувати за такими ознаками:

1. Оказіоналізми, утворені за аналогією. Це окремі неuzuальні слова (або неuzuальні слова, які функціонують разом з зузальними, за аналогією до яких вони утворені). Наприклад: *геноряд* – генотип, *приповість* – приказка, *бабота* – жінота, *обдертюх* – упертюх. Наприклад: – *Ну ж, бабота! Ох же ж і вони!* (Тисячолітній Миколай, с. 96); ...*Вони ні сном ні духом не відали, що тут може переховуватись справжній професор, серед цих немитих, неголених, замазурених обдертюхів* (Тисячолітній Миколай, с. 84).

Деякі оказіоналізми, утворені за аналогією, ніби «дублюють» зузальні слова, забезпечуючи на семантичному рівні синонімічну реалізацію значень: *прихолодки* – приморозки, *вивідник* – розвідник: *Маючи скрізь своїх вивідників, він незабаром довідався, що Самуїл, власне, покинув свою столицю* (Диво, с. 252).

Аналіз мовного матеріалу свідчить: що чіткіші й виразніші семантичні зв'язки між оказіоналізмом і зузальним словом, за аналогією до якого він утворений, то сильніше враження реальності в номінації нових предметів, явищ, понять [Мазурик 2002: 8]. Так, наприклад, не викликає сумніву той чинник, що оказіоналізм *вивідник* і зузальне слово *розвідник* мотивуються дієсловами-синонімами *вивідати* (у зн. «допитуватися, дізнатися про те, що приховується») та *розвідати* (у зн. «розвідуючи, дізнатися про що-небудь»). І все ж письменник надає перевагу новотвору, який, з одного боку, виступає як природне урізноманітнення мови з відтінком «давнини», а з іншого – набуває нового значення. Для прикладу: *розвідник* – «військовий шпигун»; *вивідник* – «громадянська особа, мешканець, який цілеспрямовано збирає інформацію, що приховується». Такі оказіоналізми вносять яскравий стилістичний колорит у художні твори.

Яскравий стилістичний колорит вносять оказіоналізми, утворені за аналогією до суфіксальних іменників з яскраво вираженим лексико-словотвірним значенням. Так, наприклад, оказіоналізми з суфіксом –*ІВК*-а вступають у мотиваційні відношення з іменниками, що позначають види наливок, настоянок (*вишнівка, перцівка, калганівка*): – *Вона б і фірмову зварила. – А чого ж: сметанівку! – Або кисляківку. – Або сироватівку чи сколотинівку* («Вигнання з раю», с. 244).

Утворення типу *цвітуха, колотуха* виступають як okazіональні еквіваленти іменників *краснуха, посуха* і зберігають у собі опосередковане значення хвороби, лиха: *На свиней – краснуха, на буряк – цвітуха, на врожай – посуха, на жінок – колотуха, на чоловіків – сивуха* («Вигнання з раю», с. 244).

2. Okazіоналізми, пов'язані відношеннями кореляції у парах з мотивуючими словами. Їхній семантичний узаємозв'язок ґрунтується здебільшого на антонімічних (*пам'ять – непам'ять*, іронія – *автоіронія*) та синонімічних (*обдертий – обдертюх*, лаяти – *лаяльник*, підмога – *підмогальщик*, сліди – *просліди*, дерзість – *продерзість*) відношеннях, наприклад: *Ліпше самому тримати коло себе дурнуватого лаяльника, аніж ждати, коли прийде розумний* («Розгін», с. 485); – *Забув, як віддав тобі Новгород не тільки добра свої, але й честь, підтримуючи твою синівську **продерзість** і злочинну непокірливість* («Розгін», с. 505).

Просто і зі смаком Павло Загребельний створює okazіональні іменникові утворення, що базуються на антонімічних відношеннях, використовуючи префікси, які мають виразне семантичне навантаження: **анти-**, **не-**, **без-**. Okazіональні іменники з префіксами **не-**, **без-** заперечують існування поняття, названого мотивувальним словом, наприклад: *звуки живуть тут вічно, у безчасі, для них ... немає ні дня, ні ночі, ні зими, ні літа* (П. Загребельний, с. 19). У цьому ж значенні вживаються такі іменникові префіксальні утворення, як, *нерозум, несвобода* (П. Загребельний, с. 133).

3. Okazіоналізми утворені за допомогою префіксальних і суфіксальних морфем. Саме стилістичне використання афіксальних морфем в індивідуальному словотворенні включає okazіоналізм у контекст справжніх і безпосередніх форм самого смислу як такого. Так, наприклад, значення наведеного вище okazіоналізма *сметанівка* набуває логічної завершеності тільки при зіставленні з кодифікованими лексемами з суфіксом **-іvk-**.

Активізація семантики афіксальних морфем є в Павла Загребельного улюбленим засобом урізноманітнення його індивідуальної мовотворчості. Абсолютне відчуття мови і прозорливість письменника виявляються у створенні такої семантичної структури тексту, коли при поєднанні в ампліфікаційний ряд різнокореневих іменників з одними й тими самими афіксами різко виділяється семантичний компонент, виражений префіксом, а в суфіксальних утвореннях – суфіксом. Наприклад: *Почалася війна –*

евакуація. Тоді наповзла, мов чорна чума, окупація. Тепер от репатріація («Тисячолітній Миколай», с. 265); *Розвеселена свободою, отже розсваволена, бо для свині воля – це найперше розсваволеність або розсвиняченість, ця представниця щетинних у диких вибриках дала кругаля по двору* («Тисячолітній Миколай», с. 55);

Цілеспрямоване використання в тексті спільноформантних похідних здебільшого підкреслює тотожність категоріального значення іменника, а також підсилює єдність текстового ряду і увиразнює звукопис. Крім цього, актуалізація іменників із спільними формантами або спільними основами характеризується ще й різними супровідними семантико-конотативними функціями, наприклад: *І зелене око зникло безшелесно і знов тиша, безгоміння, безрух, як на краю світу* («Тисячолітній Миколай», с. 30); *Червоніла вівіска, що неодмінно починалася словом «рай»: райспоживспілка, райфінвідділ, райпрокуратура. І раймаг, і чайна, і райвідділ міліції, райнаросвіта і, нарешті – центр радянської влади в цих чорноземних краях – райвиконком* («Тисячолітній Миколай», с. 310).

Аналіз мовного матеріалу свідчить, що за аналогією до узуальних спільноформантних іменників Павла Загребельний нерідко вводить у контекст неuzuальне слово, посилюючи цим самим експресію висловлювання. У таких контекстах активізація словотвірних моделей іменників може бути своєрідним словотвірним стимулятором, який не тільки прискорює, а й «виправдовує» появу новотвору [Юрченко 2003: 11]: *Різонула їх покинутість обозовища, самотність повозів, повсюдний безлад і пошматованість* («Диво», с. 150); *І все для того, щоб .. в тісняві й пітняві вмиць позбутися свого лиску* («Диво», с. 13); *...з полум'я Родимового горна виходили на світ давні слов'янські боги, несли в притемненість старої хижі співучу багатоманітність барв, і кожна барва мала свій голос і свою мову, так що зайвими б видавалися тут звичайні слова з їхньою буденною посполитістю* («Диво», с. 32); *...ще день пішов на кумині розпитування й розохкування* («Диво», с. 425).

4. Особливі функції в семантичній структурі тексту виконують комплексні словотвірні одиниці, словотвірні гнізда, які ґрунтуються на тотожності кореневої морфеми. Компоненти словотвірних гнізд, які належать до різних лексико-граматичних класів, зберігають спільний семантичний «ген» кореневої морфеми, забезпечуючи смислову злитість і цілісність висловлювання: *...але ж ми лишалися єдині в царстві виконань-перевиконань, в царстві підскакувачів і*

переплигнигопченків .., скакання «гопки» поперед усіх – цим жила тоді вся чиновна Україна .. Україна битиме гопака .. І, може, найстрашнішим був цей гопакізм того літа, коли Україна, мовби заповзавшись перестрибнути навіть Казахстан з його безмежними цілиними просторами, рапортувала про підняття своєї цілини, розорювала луги, толоки («Тисячолітній Миколай», с. 578).

Як видно з наведених вище контекстів, іменники-оказіоналізми не тільки кількісно збагачують компонентний склад слів, членів словотвірного гнізда, а й разом з тим розширюють обсяг позначуваних понять.

Тож, висновкуємо про те, що в мовотворчості Павла Загребельного нерідко активізуються іменники-оказіоналізми з метою поетизації художньої мови, а також кожен із них є смисловим і емоційним ключем до розуміння авторського задуму в більш широкому контексті. У пошуках нового слова письменник завжди міцно опирається на багатство загальнонародної мови, національної історії, традицій. Це свідчить про комунікативну влучність, естетичну доцільність уживання okazіональних іменників, їх органічний зв'язок із системою засобів української лінгвостилістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук.: 10.02.01. Львів. держ. ун-т. Львів, 2002. 20 с.
2. Юрченко Т. Г. Оказіоналізми у творчості Павла Загребельного : структурно- семантичний і стилістичний аспект : автореф. канд. ... філол. наук : 10.02.01. Київ, 2003. 18 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Загребельний П. Вигнання з раю: Романи. Київ : Рад. письменник. 1986. 456 с.
2. Загребельний П. Диво. Роман. Київ : Дніпро, 1971. 672 с.
3. Загребельний П. Розгін: Твори: В 2-х т. Київ : Дніпро, 1974. Т. 1. 548 с.
4. Загребельний П. Тисячолітній Миколай: Роман. Київ : Довіра, 1994. 636 с.

Юлія Маципура
Наук. керівник – д.філол.н., проф. Іваницька Н.Л.

СИСТЕМА ПРИЙМЕННИКОВО-ВІДМІНКОВИХ ФОРМ
ВИРАЖЕННЯ ОБСТАВИН ЯК ЗНАЧЕННЄВИХ ВАРІАНТІВ
КАТЕГОРІЇ «ЧЛЕН РЕЧЕННЯ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті здійснено аналітичний огляд лінгвістичних праць у розрізі традиційних і оновлених підходів до категорійної граматики сучасної української мови. Встановлено корелятивність між прийменниками та відмінками, які утворюють прийменниково-відмінкові форми вираження обставин як значеннєвого варіанта категорії «член речення».

Ключові слова: категорійна граMATика, член речення, обставина, прийменниково-відмінкова форма.

Annotation. The article provides an analytical review of linguistic research works in terms of traditional and updated approaches to the categorical grammar of the modern Ukrainian language. The paper also focuses on the correlation between prepositions and cases, which form prepositionally complicated case forms of expressing adverbial modifier as a semantic variant of the grammatical category “part of the sentence”.

Key words: categorical grammar, part of the sentence, adverbial modifier, prepositionally complicated case form.

Вивчення українського слова в аспекті сучасних наукових та навчальних парадигм є метою нашого дослідження, зорієнтованого на категорійність основних граматичних одиниць та їхнє металінгвістичне відтворення в сучасній науці.

Мета дослідження полягає в простеженні корелятивності між прийменниками та відмінками в сфері прийменниково-відмінкових форм вираження обставин як значеннєвого варіанта категорії «член речення».

Вирішення поставленої мети зумовило бодай часткове розв’язання таких завдань:

- зробити загальний огляд наукових праць, пов’язаних із метою дослідження;
- звернути особливу вагу на співвідношення семантичних і формальних чинників у виокремленні мікроваріантів обставин;

- на зібраному й проаналізованому матеріалі підрядних словосполучень та речень показати «дієвість» різнорівневої категорії «автосемантизм / синсемантизм» у наявності й корельованості складових тріади «прийменник – відмінок – обставина»;
- не уникаючи явищ синкретизму у вираженні обставин, включати приклади з доданими практичними прийомами розмежування обставинних значень;
- зробити висновки стосовно вирішення заявлених завдань та подальшого аналізу обставини як значеннєвого варіанта синтаксичної категорії «член речення».

Перегляд тлумачних, у тому числі й лінгвістичних термінологічних словників, як і наукових та посібних матеріалів, показав, що в дефініціях «член речення», «обставина», «відмінок», «прийменник» та ін. бракує одностайності в термінологічному номінуванні відповідних понять.

подаємо лише деякі зауваги стосовно стану наукового вивчення проблеми.

Найважливішими науковими працями, що слугували для оновлення й осучаснення знань про систему прийменників та про узагальнювальні постулати стосовно відмінків, пов'язані з обставиною, а також стилістичні й авторські параметри аналізованих елементів, стали роботи Г. Балабан [Балабан 2016], М. Плющ [Плющ 2022] та І. Завальнюк [Завальнюк 2009; Завальнюк 2021].

Зважаючи на доволі активну увагу науковців до прийменника як неповнозначної частини мови, а також враховуючи дискусійність у трактуванні багатьох питань, пов'язаних із прийменником, ми виділяємо монографію Г. Балабан «Динамічні процеси в прийменниковій системі української літературної мови кінця ХХ – початку ХХІ сторіч» [Балабан 2016], в якій цілісно досліджено препозиціоналізацію нових форм, визначено тенденції в розвитку прийменникової системи. Значення монографії Балабан Г. посилюють запропоновані критерії розмежування двох типів прийменникових новотворів – власне прийменників і їхніх функціональних еквівалентів та кількісне поповнення семантичних груп, підгруп, мікрогруп прийменників. Зазначена монографія, крім наукової спрямованості, включає також словник нових прийменників та функціональних еквівалентів (близько 300 новотворів), що також посилює практичне значення монографії.

Спеціально не зупиняючись на проблематиці, пов'язаній із специфікою прийменника в сфері володіння здатністю вираження значення, приєднуємося до думки про наявність / відсутність лексичного значення цієї групи слів, розмежування власне прийменників і функціональних еквівалентів прийменникових назв, появу нових прийменників, а отже, про визначення прийменника як своєрідного класу традиційно трактованих неповнозначних слів.

У проведенні аналізу обставин, зокрема в неоднослівних формах, до складу яких входять іменники, приділяємо значну увагу їхньому семантичному обсягу як динамічному явищі, з видозмінами й конкретизацією в певних функціонально визначених умовах, важливу роль у яких відіграють прикметники.

Увагу науковців до відмінка, поглиблене й результативне вивчення цієї морфологічної трансформованої в синтаксичну, категорії демонструє праця М.Я. Плющ, присвячена аналізу первинних і вторинних функцій орудного відмінка в сучасній українській літературній мові. Орудний місця, орудний часу, орудний способу дії, орудний порівняння – цю відмінкову словоформу розглянемо як поширювача структурної основи речення. Орудний об'єкта, орудний предикативний, орудний в односкладному реченні – представлено орудний відмінок як словоформу у вторинних функціях [Плющ 2022].

Найголовнішим широкомасштабним позитивом цієї праці, як і великої кількості проаналізованих чи згаданих у ній робіт українських учених, попри розбіжності в поглядах чи підходах, є дотримання критерію визначеності сутності понять у їхній здатності бути мовними номінантами, які постійно зазнають структурних і семантичних видозмін.

Включаючи в список літератури лише кілька праць відомого українського вченого І.Я. Завальнюк, ми, звісно, не обмежуємо цим надзвичайно широкого діапазону її нових, оригінальних і суттєвих настанов у сфері граматики сучасної української літературної мови. Учений наголошує на тому, що «основний обсяг використання мови припадає сьогодні на сферу масової комунікації» і «нових інформаційних технологій» [Завальнюк 2021: 7], чому посприяла динаміка традиційних засобів масової інформації – друкованих видань, радіо, телебачення, Всесвітньої павутини – Інтернету [Завальнюк 2021: 7]. І.Я. Завальнюк неодноразово наголошує на тому, що сучасні газетні контексти як віддзеркалення суспільно-

економічних, суспільно-політичних та культурних змін вирізняє особлива комунікативно-прагматична спрямованість у поданні змістово-фактологічної інформації з метою реалізації соціально-психологічного впливу на читацьку аудиторію.

До прерогативи інформаційних жанрів учений відносить обставинні компоненти із значенням місця, часу, способу дії, їхнє вираження переважно прислівниками, прислівниковими сполученнями чи словосполученнями з тим же синтаксичним значенням, що й прислівник як морфологізована форма. Наведені приклади активізації однослівних морфологізованих обставин загалом засвідчують оновлення й збагачення лексичного складу української мови (*насамкінець – пор.: наприкінці, під кінець; понині – пор.: досі, до цього часу; днями, вочевидь, радше, занадто, у форматі..., крізь призму* та ін. [Завальнюк 2021: 101-103].

На праці цих учених ми орієнтувалися також у комплектування матеріалів авторської картотеки нашого дослідження .

У виклад змісту статті ми включаємо лише невелику частину структур, зафіксованих у матеріалі й у вираженні їхніми кількісними показниками. Такими є структури, що функціонують у підрядних словосполученнях та в текстах як окремі речення з обставинами або як частини складних речень різної будови: *... в приміщення (1) (забігти в приміщення); Остап тез вилазив із хати подивитись на танці (М. Коцюбинський, с.77); А потім не встигаєш примічати, де й котра зірка зірвалася, полетіла донизу (Є. Гуцало, с. 167).*

Оскільки в центрі уваги дослідження перебуває обставина як значеннєвий варіант синтаксичної категорії «член речення», а також орієнтуючись на необхідність втілення результатів аналізу в лінгводидактичну, ми використовували велику кількість праць Н.Л. Іваницької [Іваницька 1986; Іваницька 2020; Іваницька 2006; Іваницька 2009; Іваницька 1971; Іваницька 1978; Іваницька 1974].

Водночас вартують уваги праці українських учених, більшою чи меншою мірою пов'язані з питаннями, викладеними у змісті статті. Називаємо лише кілька авторів: М. Баган, Ф. Бацевич, О. Бондар, І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, І. Данилюк, Н. Дзюбишина, П. Дудик, М. Жовтобрюх, А. Загнітко, Н.Б. Іваницька, Л. Кадомцева, І. Ковалик, В. Кононенко, Н. Костусяк, Н. Кухар, І. Кучеренко, Т. Масицька, О. Межов, А. Мельничук, М. Мірченко, З. Попова, І. Слинько, М. Степаненко, В. Русанівський.

Вагомий внесок у дослідження прийменників української мови зробила З.І. Іваненко. Лінгвістка займалася вивченням семантичної структури прийменникових конструкцій, процесів нейтралізації основних значень у сфері прийменникових конструкцій, дослідила й описала конкретні прийменникові конструкції місця, часу, напрямку руху, мети, причини, подавши свої напрацювання в наукових працях та в посібниках для широкого загалу методистів, студентів та вчителів [Іваненко 1978; Іваненко 1981].

Усі складові (прийменник, відмінок, обставина) реалізують свою природу в реченнях, є багатоплановими й такими, що підлягають вивченню насамперед із погляду семантики та формальних виявів.

У семантичній системі прийменників наявна складна сфера абстрактних відношень, що є виразниками суспільного розуміння й трактування найрізноманітніших зв'язків між предметами, їхніми станами чи діями. Подібне можна спостерігати також у системі відмінків, які по-особливому узагальнено типізують і відтворюють такі зв'язки.

Своєрідною реалією в науковому та лінгводидактичному потрактуванні є формальна система обох складових. Виступаючи, здавалося б, вторинними постулатом (пор.: форма вираження і відмінок), саме їхня формальна природа залишає чимало питань.

На сьогодні можна констатувати відсутність викінчених кваліфікацій цих складових.

Подаємо короткий опис прийменниково-іменникових обставин різної семантики з урахуванням градації: від найбільшої частоти до поодиноких випадків.

За кількісними показниками проаналізованих речень із обставинами з урахуванням також конструкцій словосполучень авторської картотеки перше місце посідають обставини, виражені прийменниково-іменниковими формами із значенням місця (місцезнаходження, напрямку руху кудись і звідкілясь), що відповідають на питання «де?», «куди?», «звідки?».

У розрізі нашого дослідження не зайвим буде звернутися до процесу, який передує мовному відтворенню, осмисленню й опису. Йдеться про те, що носії мови висловлюють своє філософсько-естетичне бачення світу, реалізуючи таке бачення насамперед у просторовому та темпоральному вимірах. У такий спосіб елементи мови, а отже, й обставини вступають у локативні та часові відношення, в яких перебувають предметні субстанції, номінантами яких керують

дієслівоназви процесуальних денотатів. Учені неодноразово наголошують на тому, що формалізують локативні й часові відношення прийменники разом із іменниками у вигляді своєрідних морфологічних формантів, які сприяють диференціації значень та функцій відмінка як морфологічної категорії.

Матеріали авторської картотеки підрядних словосполучень із різностильових сфер сучасного українського писемного та усного мовлення можуть об'єктивувати такі попередні висновки (підтвержені також кількісними показниками) а таких обставинах місця:

а) в обставинах із значенням місця, що їх узагальнює синтаксичне питання «де?», високим кількісним показником відзначається кореляція прийменника «в» та місцевого відмінка іменників: *знаходиться в окопах, трапляється у світі, побачити в небі, жити у вулиці, знайдено в документах, засвідчено в науці, жити в селі, перебувати в Україні, зустрітися на порозі (хатини); Пролунали вибухи в Миколаєві* (М. Коцюбинський, с.5); *В небі ні хмаринки, і наче янголи співають – все щось бринить і бринить* (О. Гончар, с. 62); *У пшениці ми знайшли жайворонове гніздо* (В. Сухомлинський, с.34);

б) в обставинах із значенням місця з можливим узагальнювальним синтаксичним питанням «куди?» наявна кореляція прийменника «в» та знахідного відмінка іменників: *проникати в душу, прибути в сад, впадати в річку, забігти в сховище, зануритись у зміст (книги), пробратися в кімнату, заїхати в село, звернутися в суд, вдивлятися в небо; Я в даль голубу непроложну сини своїх муку несучу* (В. Сосоюра, с.540); *Заболотний мовчки дивиться в стелю, заглиблений у власні думки* (О. Гончар, с.356); *Пісні вливалися в процесію з усіх вулиць і вуличок, безупинно, неначе потоки у велику ріку* (О. Довженко, с.146);

в) в обставинах із значенням місця з узагальнювальним синтаксичним питанням «звідки?» закономірної кореляції прийменника «з» та відмінкових форм іменників не виявлено (*повернутися з відраджень*).

У авторському мовленні, зокрема в художніх творах, спостерігається функціонування в межах речення однотипних варіантів обставин, наприклад із значенням місця, як і однотипних щодо відмінків (знахідного), прогнозованих синсемантизмом дієслівоназв у присудковій позиції. Наприклад: *Гетьман поклав ніж і вилки на білу гладку тарілку і дивився у вікно, що маленькими*

круглими шибками визирало на зелений монастирський город (Б. Лепкий, с.59).

Сферу обставин, виражених прийменниково-іменниковими назвами часу обмежують конструкції із словоназвами на позначення часових проміжків типу: *день, ніч, доба, тиждень, місяць*. Такі прийменниково-іменникові обставини здебільшого містять інші морфологічні назви (дієприкметники, займенники, числівники: *з'явитися* (коли?) у *визначений день*, *затриматися* (як надовго?) *на весь день, на кілька днів, на два дні*; *працювати* (коли? Як довго?) *впродовж цілої доби; повернутися через кілька діб*.

У структурах кількаслівного (прийменниково-іменникового) вираження обставин із значенням темпоральності український дискурс послуговується номінаціями: час, момент, період, початок, кінець: *З моменту отримання, у період планування, на початку звітного року, вкінці відпустки*. Крім узвичаєних семантичних різновидів темпоральності, такими й подібним прийменниково-іменниковим формами часто виражаються значення повторюваності (*раз на місяць*), приблизності (*з тиждень*) та ін.

Вираження темпоральності в обставинах у прийменниково-іменникових конструкціях супроводжують прийменники:

- «з»: *пам'ятати з дитинства*), *хворіти із самого малку, у ніч з неділі на понеділок, не спати з шостої до сьомої години*;
- «в/у» (у сполученні з однослівними іменниковими словоназвами часової семантики): *зустрітися в суботу, в січні*, (у сполученні з іменниковими словоназвами разом із поширювачами їхньої темпоральної семантики: *з'ясувати в одну мить, вирішити в цей час, прогулятися у вихідний день, чути у нічній тиші*);
- «впродовж»: *чергувати впродовж дня, доби, тижня, місяця; трудитися впродовж усього життя*;
- «через»: *працювати через день, повернутися через дві години*.

Отже, як бачимо прийменники супроводжують різні відмінкові форми іменникових словоназв: ... *з дитинства* (родовий відмінок), *у суботу* (знахідний відмінок), ... *впродовж дня* (родовий відмінок), ... *повернутися через годину* (знахідний відмінок), навіть враховуючи те, що всі вони, вживані в реченнях у ролі обставин, виражають спільну семантику, узагальнену синтаксичним питанням «коли?».

У вираженні обставинного значення мети виявлено високий ступінь корельованості прийменника «для» та відмінкової форми

родового відмінка іменника. У матеріалах картотеки підрядних словосполучень (250 прикладів) зафіксовано вживання віддієслівних іменникових словоформ (97%) та інших іменників у родовому відмінку з абстрактним значенням: ... *для + реформування, впровадження, розміщення, відновлення, реставрації, оновлення* і т.д.: ...*для + контролю, організації, перемоги, відбудови* і т.д.

Аналізовані зразки такого вживання прийменника «для» показали майже стовідсоткову наявність у конструкціях обставинного значення обов'язково залежних від іменникових форм родового відмінка інших іменників, що сукупно утворюють розширені семантичні єдності на зразок: *для+ відновлення (чого?) зруйнованих територій; для+ контролю (за чим?) за витрачанням (чого?) коштів; для обробки (чого?) інформації; для побудови (чого?) схеми (якої?) процесу (якого? чого?) аналізу (чого?) інформації* і т.д.

Практичним прийомом употужнення ознаки в таких уживаннях може слугувати трансформація в структуру зі сполучником «щоб»: *для контролю → щоб контролювати, для побудови → щоб побудувати* і т.д.

Рідше вживаними в аналізованому матеріалі виявилися прийменники *задля, ради, заради, з метою, в інтересах, на честь*, які можна зарахувати до синонімічного ряду з прийменниковою домінантою *для*. Усі вони супроводжуються спільною відмінковою словоформою відповідних іменникових словоназв – родовим відмінком, виражаючи обставинне значення мети: *задля, ради, заради, з метою, в інтересах, на честь* + іменникова словоформа в родовому відмінку із значенням мети.

Подібну картину можна спостерігати у вираженні прийменниково-відмінковими конструкціями обставинного значення причини з прийменником *від*: *від (з якої причини?) злості, групи, хвороби, зловживання, втручання*. Відмінність полягає хіба що в тому, що на фоні конструкцій із прийменником *для* та родовим відмінком іменника в ролі обставин мети, як і його синонімами, кореляція відмінка й прийменника зберігається лише за прийменником *від*, порушуючись при вживанні його синонімів *через* + іменник у знахідному відмінку, *завдяки* + іменник у давальному відмінку (*через негоду, завдяки втручання*).

Значення умови в обставинах здатні виражати конструкції з прийменниками у разі, при умові, поєднаними з іменниковими словоназвами в родовому відмінку: *у разі втручання, у разі виникнення, у разі оголошення тривоги*.

Як неморфологізовані (прийменниково-іменникові) компоненти, так і морфологізовані (найчастіше – прислівникові) вживаються в реченнях не лише із синсемантичними дієсловами-присудками, але й із автосемантичними різної семантики, утворюючи факультативно залежні компоненти приприсудкової залежності. Наприклад: *До самого ранку горів у нас вогонь біля куреня над Десною* (О. Довженко, с.190); *Й знову твоє серце забилося у грудях легко, по-весняному* (Є. Гуцало, с. 198); *Одного разу, помітивши, що по грядках сторожко ходить лелека, ти аж затремтів од збудження* (Є. Гуцало, с. 162); *Зеленіють жита, і любов одцвіта, і волошки у полі синіють* (В. Сосюра, с. 163); *І знову зорі блідли* (Б. Лепкий, с.79); *Раптом задзеленчали шибки* (О. Довженко, с. 11); *Чорніє здалеку свіжа могила* (М. Коцюбинський, с. 29).

Надійним критерієм кваліфікації прийменниково-іменникових форм у функції обставин різних типів є, звісно, орієнтація на закони синтагматики при аналізі конкретних слів, зокрема синсемантичних дієсловоназв.

Для ілюстрації наведемо кілька прикладів уживання таких дієсловоназв у словосполученнях, зафіксованих у матеріалах авторської картотеки: *відповідати (правильно, різко, неохоче, голосно); відповідати з місця – з місця – обставина способу дії (як?), відповідати на «п'ятірку» - обставина способу дії (як?)*.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

- огляд основної літератури й короткий опис основних складових теми підтверджує гіпотезу про можливість і необхідність використання традиційного й дещо оновленого підходів до вирішення завдань, а отже, й досягнення поставленої мети;
- поглиблене вивчення прийменника й відмінка в проєкції на обставину відкриває широкі можливості для дослідження інших значеннєвих варіантів категорії «член речення»;
- запропонований підхід обмежений лише обставиною, є перспективним у плані дослідження основ категорійної граматики української мови та в зіставленні її з іншими мовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабан Г. Динамічні процеси у прийменниковій системі української літературної мови кінця ХХ- початку ХХІ сторіч. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 3324 с.

2. Вихованець І.Р. Прийменник. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана», 2000. С. 486-487.
3. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
4. Гуйванюк Н.В. Слово- Речення – Текст. Вибрані праці. Чернівці: Чернівецький ун-т, 2000. 664 с.
5. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий словник лінгвістичних термінів. Київ: Наукова думка, 2001. 224 с.
6. Завальнюк І.Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: Функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : монографія. Вінниця: Нова книга, 2009. 400 с.
7. Завальнюк І.Я., Іваницька Н.Л. Сема та її варіанти в ієрархії номінацій синонімічних рядів українських словоназв денотатів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця: ТОВ «Фірма Планер», 2021. Вип. 32. С. 93-109.
8. Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т.1. 402 с., Т. 2. 350 с., Т.3. 370 с., Т.4. 388 с.
9. Іваненко З.І. Семантична структура прийменникових конструкцій. *Мовознавство*. 1978. № 3. С. 13-22.
10. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. Київ: Вища школа, 1981. 144 с.
11. Іваницька Н.Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : монографія. Вінниця: СПД Главацька, 2011. 636 с.
12. Іваницька Н.Б. Явище аналітизму в сфері вираження компонентів формально-синтаксичної структури речення. *Мова у дзеркалі особистості. Філологічні дослідження, присвячені ювілею д.ф.н., проф. акад. НАПН України Кононенка В.І.* Київ, 2013. С. 292-297.
13. Іваницька Ніна. Взаємодія компонентів у параметрії категорійних значень обставини як другорядного члена речення: теоретичний та практичний аспекти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця: ТОВ «Фірма Планер», 2020. Вип. 30. С. 54-69.
14. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові: монографія. Київ: Вища школа, 1986. 168 с.

15. Іваницька Н.Л. Лексичний синсемантизм та синтаксичний аналітизм. Актуальні проблеми синтаксису. Чернівці: Рута, 2006. С. 185-189.
16. Іваницька Н.Л. «Повнозначне слово» з позицій сучасного осмислення його лінгвальної сутності. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. Вип. 1. С. 39-47.
17. Іваницька Н.Л. Семантична структура простого речення. *Українська мова та література в школі*. 1971. №1. С. 20-26.
18. Іваницька Н.Л. Складні випадки розмежування членів речення. *Українська мова і література в школі*. 1978. № 3. С. 25-36.
19. Іваницька Н.Л. Член речення як синтаксична категорія. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 2. С. 70-74.
20. Кадомцева Л.О. Українська мова. Синтаксис простого речення: посібник для студентів філологічних факультетів. Київ: Вища школа, 1985. 127 с.
21. Кононенко В.І. Прийменниково-субстантивний комплекс в аспекті синтаксису. *Мовознавство*. 1978. № 3. С. 3-12.
22. Плющ М.Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення. Київ: Вид-во Національного педагогічного ун-ту імені М.П. Драгоманова, 2022. 235 с.
23. Сахно І.П., Сахно М.М. Словник сполучуваності слів української мови. Найуживаніша лексика. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту. 1999. 539 с.
24. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
25. Шевченко Л.Ю. Сучасна українська мова. Київ: Либідь, 1993. 336 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Авторська картотека словосполучень та речень
2. Гончар О.Т. Твоя зоря. Київ: Дніпро, 1985. 368 с.
3. Гуцало Є.П. Серпень, спалах любові. Оповідання та повісті. Київ: Знання-Прес, 2007. 264 с.
4. Довженко О.П. Зачарована Десна. Кіноповісті, оповідання, щоденник. Харків: Фоліо, 2007. 287 с.
5. Коцюбинський М. Дорогою ціною. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. 120 с.
6. Лепкий Б.С. Мотря. Київ: Дніпро, 1992. 464 с.

7. Сосюра В. Вибрані твори в двох томах. Київ: Вид-во «Наукова думка», 2000. 646 с.
8. Сухомлинський В. Всі добрі люди – одна сім'я: збірка творів. Харків: ВД «Школа», 2012. 160 с.
9. Шевченко Тарас. Поезії. У 2-х т.Т.2. Київ: Веселка, 1991. 247 с.
10. Шкляр В.М. Залишенець. Чорний Ворон. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2011. 384 с.

Анастасія Мосійчук
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Павлушенко О. А.

ТЕНДЕНЦІЇ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОМУ НАПОВНЕННІ ЗАГОЛОВКІВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ВИДАНЬ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Анотація. У статті проаналізовано лексико-семантичні засоби емоційного впливу на читача через заголовки текстів українських інформаційних електронних видань у часових рамках лютий 2022 – жовтень 2022. Проаналізовано групи лексичних одиниць з конотативними значеннями, що виявляють виразний персуазивний потенціал. Емоційно-оцінну лексику диференційовано на позитивну (меліоративну) та негативну (пейоративну). Виявлено номінативи, що слугують вербальними експлікаторами концептів, які утворились у колективній свідомості українців.

Ключові слова: заголовок, конотація, денотація, емоційно-оцінна лексика, емотивна лексика, концепт, лексема.

Abstract. The article analyzes the lexical-semantic means of emotional impact through headlines during a full-scale invasion with a time frame of February 2022 - October 2022. Considered: connotative and denotative meaning of language units; emotional and evaluative vocabulary divided into positive (ameliorative) and negative (pejorative); words and concepts formed in the minds of Ukrainians; lexical units that depend on the context, as well as means of the comic, as an effect on the consciousness of recipients.

Key words: title, connotation, denotation, emotional and evaluative vocabulary, emotional vocabulary, concepts, lexeme.

Актуальність пропонованого дослідження полягає в тому, що заголовки інформаційних текстів як засоби впливу на свідомість читачів потребують уваги з боку фахівців різних галузей знань, зокрема й у площині лінгвістики.

Заголовок як фрагмент тексту неодноразово ставав об'єктом мовознавчих досліджень у різних аспектах його вивчення, про що свідчать публікації Г. Гапоненко [1], Х. Дацишин [2], Ю. Калужинської [3], І. Кочан [4], К. Кузьменко [5], Ю. Соловйова [6], О. Фадєєва [7].

Мета нашої роботи – виявити основні тенденції в лексико-семантичному наповненні заголовків інформаційних текстів українських електронних видань у мережі «Інтернет».

Об'єкт дослідження: заголовок як фрагмент інформаційного тексту.

Предмет дослідження становлять семантичні особливості лексичних одиниць, які є характерними для заголовків інформаційних текстів українських новинних інтернет-ресурсів.

Джерельною базою слугували заголовки публікацій в українських електронних виданнях: 24 канал, facenews, ipress.ua

Для дослідження ми скористалися як основними **методами контент-аналізу й компонентного аналізу**.

Динамічність змін новинного контенту спонукає читачів черпати інформацію із заголовків, не зупиняючись на текстах. Заголовкові комплекси давно вважають окремою частиною тексту, яка може впливати на реципієнта, зокрема емоційно-оцінною лексикою.

Від початку повномасштабного російського вторгнення в Україну заголовки вітчизняних інформаційних електронних видань зазнали певних змін: вони зарясніли лексикою з компонентом 'війна' в семантиці: *вибух, атака, бої, знищено, пошкоджено, ракета, окупанти, підриг, ворог, пожежа, полон, катувати, вбивати*. Денотативні значення таких лексичних одиниць відображають події й факти, що мають місце в об'єктивній реальності. Проте, окрім власне номінативної функції, помітним є їхній вплив на емотивний стан читачів, оскільки ці слова викликають страх, тривогу, біль, жаль, ненависть тощо.

На тлі подій воєнного періоду такі слова, як *звільнено, повернувся, зелений коридор* в заголовках новинних повідомлень викликають позитивні емоції і спонукають реципієнтів ознайомитися з текстами,

щоб дізнатися більше. Автори, використовуючи позитивно забарвлену лексику, програмують читача на позитивний психоемоційний стан.

Аналізуючи заголовкові комплекси, помічаємо серед них ті, які містять в собі такі слова як «фото» чи «відео»: *З російського полону звільнені 52 українці: стало відомо, хто повернувся додому (відео)*. (2) *Стало відомо, звідки Росія може запускати дрони-камікадзе з території Білорусі (фото)* (2), *"Не хочу їхати з Криму, тут як у себе вдома жили": росіяни в сльозах та істериці тікають з півострова, досі шалені затори (відео)* (2). Більш вірогідно, що публікації під заголовками такого типу не залишаться поза увагою, оскільки українці сьогодні надають перевагу саме фото- та відеоконтенту. Тому автори публікацій, використовуючи візуалізацію інформації, підсилюють цікавість співвітчизників до неї.

Ще однією помітною тенденцією у формулюванні заголовків є розлогий опис в них певної події з використанням оцінної лексики, як наприклад, *вигадка, божевільний старий, яструби: Звинувачення з боку рф у підриві трубопроводів Nord Stream у Британії назвали "вигадкою"*. (3), *Немає сенсу слухати те, що говорить божевільний старий: інтерв'ю про Лукашенка та Білорусь*. (1) *"Яструби" доб'ють путіна: зернова криза вирішиться військовою поразкою росії* (1). Такі заголовки виступають самодостатніми текстами: подають інформацію і формують ставлення до повідомлюваних фактів.

Зміни, які відбулися в графічному оформленні таких власних назв, як Путін, Лукашенко, Росія, РФ, Білорусія (написання з малої букви) свідчать про набуття цими онімами в мово-мисленні українців виразно негативної конотації.

Натомість негативна денотація окремих слів, як-от: *поразка, зникнення, збив, полон* – за певного контекстуального оточення набувають для українського читача позитивної конотації і, поза всяким сумнівом покращують емоційний стан: *"Яструби" доб'ють путіна: зернова криза вирішиться військовою поразкою росії* (1); *Еліта та інтелектуали готуються до зникнення росії зі світової мапи: яка роль України* (1); *Пенсіонер, який з рушниці збив літак рф, отримав медаль* (3); *З російського полону звільнені 52 українці: стало відомо, хто повернувся додому*.

Досить часто в заголовках вжито слова, які є виразниками не поняттєвого значення, а концептуального, оскільки виступають титульними назвами складних багаторівневих мовно-ментальних конструктів, як наприклад: *Маріуполь, Буча, Ірпінь*. Ці назви міст

об'єктивують у читача цілі комплекси відомостей, візуальних образів, почуттів й емоцій. Такі мовно-мисленнєві конструкти містять не тільки знання про денотат, а й почуття читача до позначуваного, емоції, оцінне ставлення. Автори публікацій, використовуючи такі номінативи в заголовках, спрямовують читачів в русло певного емоційного сприйняття інформації.

Застосований нами контент-аналіз виявив заголовки, у яких автори використали такі засоби комічного, як гумор, іронію, сатиру та сарказм. До прикладу, у заголовку «*Насіння у кишені покладіть: українці дають відсіч та не бояться російських окупантів*» (1) прозорий натяк на ставлення українців до знищених окупантів як до добрива для ґрунту.

Висновок. Заголовок – частина новинного тексту, на якій читачі зосереджують основну свою увагу. Назва публікації повинна впливати на емотивну сферу реципієнта, тому автори заголовкових комплексів вміло застосовують різні лексико-семантичні засоби, серед яких позитивно або негативно забарвлена лексика, слова з виразною оцінною семантикою, титульні назви концептів, що здатні викликати в свідомості людини комплекс знань, почуттів, візуальних образів. Заголовкам новинних публікацій властиве розлоге формулювання, що задовольняє потреби читачів в інформації про події без детального ознайомлення з текстом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гапоненко Г. Специфіка заголовкових комплексів в Інтернет-ЗМІ. *Філологічні студії*. 2018. С. 24–27.
2. Дацишин Х. Сучасний заголовок новин в українських інтернет-змі : між клікбейтом та інформативністю. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка" : журналістика*. 2021. Т. 2. С. 76–82.
3. Калужинська Ю. В. Негативнооцінна лексика в мові сучасної української газетної періодики. *Лексика на перетині наукових парадигм : монографія / за ред. Л. Струганець*. 2018. С. 166–185.
4. Кочан І. М. Специфіка заголовків "Українського тижня" в аспекті відображення текстової інформації. *Одеський лінгвістичний вісник, Спецвипуск*. 2017. С. 93–96.
5. Кузьменко К. О. Емоційно-оцінна лексика в мові сучасних періодичних видань. *Матеріали XLVI науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ*. 2017.

6. Соловйова Ю. Є. Структурно-семантичні типи заголовків публіцистичних текстів. *Соціальні комунікації: теорія, історія, регіональний дискурс*. 2015. С. 54–65.

7. Фадєєва О. В. Функції та засоби прагматизації газетних заголовків. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія*. 2017. Т. 2, № 27. С. 135–139.

ДЖЕРЕЛА

1. 24 канал [URL] : <https://24tv.ua/>
2. Facenews [URL] : <https://www.facenews.ua/>
3. iPress.ua [URL] : <https://ipress.ua/>

Вероніка Нікандрова
Керівник – к. філол. наук, доц. Кухар Н.І.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕТИКЕТНИХ ФОРМУЛ У ПРОЗІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Анотація. У статті схарактеризовано засоби етикетного мовлення як відображення комунікативної поведінки українського народу; проаналізовано особливості формул мовленнєвого етикету в художніх текстах Євгена Гуцала.

Ключові слова: мовленнєвий етикет, проза Євгена Гуцала, звертання, привітання, побажання.

Annotation. *The article characterizes the means of etiquette speech as a reflection of the communicative behavior of the Ukrainian people; the peculiarities of speech etiquette formulas in Yevgeny Hutsal's artistic texts are analyzed.*

Keywords: *speech etiquette, Yevhen Hutsal's prose, addresses, greetings, wishes.*

Мовленнєвий етикет виник тоді, коли людина почала будувати суспільні відносини та спілкуватися. Жодне суспільство не може існувати без моральних, соціальних, а також етикетних норм. Загалом етикет репрезентований мовленнєвою (вербальною) і немовленнєвою поведінкою людини.

Мовленнєвий етикет – установлені норми поведінки мовців, правила ввічливості у спілкуванні. Він сформувався у живій мовній практиці народу, його норми закріплено передусім у народній педагогіці та фольклорі. Низка наукових досліджень відомих мовознавців присвячена проблемам лінгвокультурного коду українців, репрезентованого етикетними мовленнєвими формулами: М. Білоус «Мовленнєвий етикет українського народу» (1989), М. Стельмахович «Український мовленнєвий етикет» (1998), Н. Плющ «Формули ввічливості в системі українського мовного етикету» (1991), О. Мельничук «Український мовленнєвий етикет: синтаксично-стилістичний аспект» (2005), Л. Мацько «Культура української фахової мови» (2007). Сучасні лінгвістичні розвідки позначені посиленою увагою до питань мовної комунікації, принципів організації комунікативного акту, функціонування мови в усіх сферах суспільного життя. У контексті цієї загальної проблематики важливим є також вивчення мовленнєвого етикету, правил мовленнєвої поведінки, які закріплені в системі стійких висловів, прийнятих колективом носіїв мови на певному етапі розвитку суспільства в особливих ситуаціях спілкування. Зацікавлення українським етикетом взагалі й мовними етикетними засобами зокрема М. Стельмахович пов'язує з відродженням української мови як одного з основних атрибутів державності: «Кожен громадянин України, незалежно від національності, зобов'язаний знати й поважати державну мову, вміти спілкуватися нею, дотримуючись культури мовлення, з її невід'ємним складником – мовленнєвим етикетом» [5, 20].

За умовами та змістом ситуації спілкування в системі українського мовленнєвого етикету виокремлюють такі групи стійких мовних висловів: звертання, вітання, знайомство, запрошення, прохання, вибачення, згода / незгода, скарга, втішання, комплімент, несхвалення, побажання, вдячність, прощання. Одиниці мовленнєвого етикету є поліфункціональними за своєю природою, зокрема вони виконують контактну, регулювальну, звертальну, емоційно-експресивну функцію, а також функції ввічливості та впливу. Науковець В.М. Шеломенцев характеризує такі функції етикету мовного спілкування: контактну (фатичну); чемну (конативну); регулювальну (регулятивну); навіювальну (імперативну); закликувальну (апелятивну). Автор зауважує, що мовці об'єднані в соціальні групи за віком (діти, молодь, середня й старша генерації), за різновидом занять

(лікар, робітник, військовий тощо), за освітою, за місцем проживання, й усі вони виражають себе у формулах мовного етикету [6, 228].

Мета нашої розвідки – дослідити особливості використання формул мовного етикету в художніх текстах Євгена Гуцала. Відомо, що цей письменник, увійшовши в літературу в 60-ті роки минулого століття, постав як митець, у центрі уваги якого завжди перебувала людська особистість. Тому особливого звучання в тканині його художніх текстів набувають етикетні формули як відображення норм і традицій спілкування українського народу.

Відомо, що художній текст – це особлива знакова система: письменник використовує загальнонародну мову, але для опису ситуації, через яку він презентує власну філософію, своє бачення світу. Уся суть у «двоповерховості» художнього тексту, якому притаманна неоднозначність семантики, множинність інтерпретацій, що створюється використанням словесних знаків у їх вторинному кодовому значенні. Мова може описати безліч навколишніх предметів і явищ, бо той самий знак можна використати і в прямому, і в переносному значенні. Це особливо виявляється в художньому тексті й стає основою «прирощень» смислу.

Найбільш частотними з-поміж одиниць мовленнєвого етикету, за нашими спостереженнями, є звертання. Герої Євгена Гуцала послуговуються нормативними формами звертання, які репрезентують рівень мовної культури і взаємоповаги українців. Звертання інтонаційно відділяються від речення, хоча і розташовані в ньому та семантично пов'язані з ним. За цими етикетними формулами не закріплене стає місце в реченні, вони можуть займати будь-яку позицію. Наприклад: *«Андрію Івановичу, дозвольте прогнати! – підносив руку то один учень, то другий, але вчитель начебто не помічав піднесених рук і не чув дитячих голосів.»* (Є. Гуцало, 3); *«Скажіть, будь ласка, чи не тут живе Дарина Дмитрівна?!»* (Є. Гуцало, 6). Зауважимо, що проза Євгена Гуцала засвідчує винятково використання кличного відмінка як органічного засобу живого спілкування.

Привітання є обов'язковим компонентом зустрічей. Часто можемо спостерігати, що люди вітаються, але не розмовляють. У цьому ракурсі привітання кваліфікують як каталізатор взаємин, його можна назвати культурою спілкування на віддалі. Відомо, що Україні, зокрема в селах, саме вітання було ознакою вихованості й шляхетності. *«– Здоровенькі були! – сказав поліцай приятним, якимось наче аж*

жіночим голосом. – *Добрий день, – відповіла Катря*» (Є. Гуцало, 2); « – *Орчик навідався, здрастуй!*» (Є. Гуцало, 4); «– *Добрий день, – каже Льоня. – Добрий день, – відповідає Гаврюк, встає з-за столу, простягає йому ту саму руку, якою він щойно обнімав матір*» (Є. Гуцало, 5). Використовує письменник і традиційні народнорозмовні форми вітання, зокрема в ситуації, коли люди працюють у полі: «– *Боже помози! – вітається. – Помози господи й вам! – тихо відказує Харитя*» (Є. Гуцало, 1). Наведемо приклад привітання в народному епістолярному жанрі: «– *Вірна моя жінко Секлето Іванівно, – співучим голоском читає Килинка, і щоби в неї пашать, – а також дорогі мої діти Грицько, Микола й Килина! Кланяюсь вам низько й передаю низький фронтовий привіт! У перших рядках свого листа поспішаю сказати вам, що я живий і здоровий, чого і вам усім бажаю від усього серця*» (Є. Гуцало, 1).

У комунікативній практиці українці зазвичай знайомляться, використовуючи займенникові форми третьої особи множини. Формули етикету знайомства у прозі Євгена Гуцала переважно вживають діти, відомо ж, що ніхто не виражає емоції настільки щиро, як це роблять малюки. Наприклад: «*А як вас звати? – Так, як і тебе, – відповіла незнайомка*» (Є. Гуцало, 1); «*І запитав: – Ти хто? – Я – Варка*» (Є. Гуцало, 1).

Парадигма висловів подяки в українській мові надзвичайно багата, а подекуди й унікальна, але письменник віддає перевагу традиційному засобу: «*Що ж, спасибі й за це, – думає Іван Петрович. – Спасибі й за таку увагу*» (Є. Гуцало, 2); «– *Спасибі вам на добромому слові, але нікуди ми не підемо, перезимуємо тут, у своєму гнізді...*» (Є. Гуцало, 4); «– *Спасибі за обід, – поважно подякував Ілько*» (Є. Гуцало, 6).

Активно використовує Євген Гуцало також побажання: у формі самостійних конструкцій, коли герої зичать одне одному здоров'я, щастя, успіху, у розлогіх висловлюваннях персонажів: « – *Хай щастить тобі, – знову озивається мати і силкується зазирнути в Катрині очі*» (Є. Гуцало, 2); «*На якусь хвилю затнулась, а далі повела рішуче: – Будьте здорові й щасливі, живіть усім нам на радість!*» (Є. Гуцало, 4); «*Рости й носи на здоров'я, бо нема тобі в чому й парубкувати. В таких штанях хоч ниньки гайда в приймаки*» (Є. Гуцало, 1).

Дослідження формул етикетного мовлення прози Євгена Гуцала доповнює відомості про національну специфіку комунікативної поведінки українського народу. Етикетні формули звертання,

знайомства, подяки, привітання, побажання, використані в художніх текстах письменника, передають не лише специфіку людських взаємин у певних етикетних ситуаціях, вони доповнюються цілісною системою виразів і мовних засобів для відтворення особливостей національного характеру. Засоби мовленнєвого етикету мають значний виховний і пізнавальний потенціал, є потужним джерелом для наукового аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ, 1998. 475 с.
2. Мельничук О. М. Традиційне та специфічне у системі «формул ввічливості» в сучасній українській мов. *Науковий вісник Чернівецького університету: Слов'янська філологія*. Чернівці, 2001. Вип. 116. С. 128-132.
3. Пономарів О. Українське слово для всіх і для кожного. Київ, 2012. 159 с.
4. Стахів М. Український комунікативний етикет: навч.-метод. посібн. Київ, 2008. 245 с.
5. Стельмахович М. Г. Український мовленнєвий етикет. *Дивослово*. 1998. № 3. С.20-21.
6. Шеломенцев В. М. Етикет і сучасна культура спілкування. Київ, 2003. 416 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Євген Гуцало. Оповідання «Діти війни»
URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4528>
2. Євген Гуцало. Оповідання «З горіха зерня»
URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4435>
3. Євген Гуцало. Оповідання «Подарунок на жіночий день»
URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4542>
4. Євген Гуцало. Оповідання «Сліпий Сень»
URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4531>
5. Євген Гуцало. Оповідання «Я не люблю Сен-Санса!»
URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=5285>
6. Євген Гуцало. Оповідання «Хто ти?»
URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=833>

Дарина Пушкарук
Наук. керівник – д.-р філол. н., проф. Іваницька Н.Л.

ГОЛОВНИЙ КОМПОНЕНТ ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ ЯК ЗНАЧЕННЄВИЙ ВАРІАНТ КАТЕГОРІЇ «ЧЛЕН РЕЧЕННЯ»

Анотація. У статті порушена проблема, яка стосується головного компонента односкладного речення як його значеннєвого варіанта синтаксичної категорії «член речення». Виклад змісту сконцентровано на основних структурних різновидах речень односкладної будови, зокрема на формальних показниках вираження їхньої предикативної основи.

Ключові слова: *просте речення, односкладне речення, граматична основа, підмет, присудок, безособове речення, узагальнено-особове речення, неозначено-особове речення, означено-особове речення, називне речення.*

Annotation. *The article focuses on the notion of the main component of a one-member sentence as grammatical variant of the syntactic category "sentence member". The content comprises the main structural types of one-member sentences, in particular the formal indicators that represent their predicative basis.*

Keywords: *simple sentence, one-member sentence, grammatical basis, subject, predicate, impersonal sentence, generalized-personal sentence, indefinite-personal sentence, definite-personal sentence, nominative sentence.*

Однією з головних проблем синтаксису є всебічне вивчення речення, його граматичної організації у зв'язку з вираженням певного змісту. Речення, будучи основною комунікативною одиницею, становить складну систему взаємопов'язаних одиниць, які утворюють його структуру.

Актуальність дослідження зумовлена потребою з'ясувати ознаки головного компонента односкладних речень як виразника виокремлення й типології структурних різновидів односкладних речень сучасної української літературної мови.

Метою дослідження є аналіз граматичної основи односкладного речення на основі вияву предикативності в аспекті формально-синтаксичної структури речення.

У комплектуванні матеріалу дослідження значну увагу було приділено інтонації, порядку розташування різних складових структури речення, текстовим можливостям, що не лише створюють умови для вираження реченням окремої відносно закінченої думки, але й репрезентують відношення мислення до буття. Все це в односкладному реченні концентрує його значеннєвий варіант категорії «член речення» – єдиний головний член.

На формально-синтаксичному рівні головні компоненти односкладних речень можуть мати просту (одноеlementну) і складену (дво-, триelementну) будову. Відповідно до морфологічної форми головні компоненти односкладних речень можуть бути дієслівними, іменниковими, інфінітивними.

Традиційно односкладне речення потрактовують як «бінарну опозицію до двоскладного, формально повного, в якому граматичний центр утворюють конструкції зі скоординованим підметом і присудком» [Коваль 2015: 14]. Односкладні ж речення базуються на конструкціях однадерності їхньої граматичної основи, що на формально-граматичному рівні виявляють достатність для вираження предикативності, за потреби поширення другорядними компонентами.

Як відомо, основу кожного простого речення виявляє т.зв. «предикативність» як оцінка висловлювання з погляду реальності/ірреальності відношення його змісту до моменту мовлення та до особи мовця. Предикативність виражають морфологічні й синтаксичні засоби: дієсловоформи, кореляція членів речення, інтонація, порядок слів, – які увиразнюють суть граматичної форми речення.

Головний компонент односкладного речення як виразник предикативності перебував у центрі уваги таких дослідників, як: Л. Булаховський, П. Дудик, А. Загнітко, Н. Іваницька, Л. Коваль, О. Мельничук та ін. Односкладні речення привертали увагу мовознавців у різних аспектах. Перші спроби дослідити природу та структуру односкладних речень зафіксовані в наукових розвідках представників психологічного та логікосемантичного підходу вивчення мовної системи.

Зосереджуємо увагу на окремих різновидах простих речень односкладної будови, стосовно трактування природи яких спостережено дискусійні погляди науковців. Такими є неозначено-особові, безособові та номінативні речення. Ознака «предикативність» у всіх зазначених типах речень виражається по-різному.

Зібраний й проаналізований нами матеріал засвідчує, що вираженням предикативності неозначено-особового речення може бути головний компонент простої й складної будови, виражений: III особою множини теперішнього часу: **Б'ють** дзьобами в золото сонця (М. Коцюбинський, с. 164)]; **Грають** на його проміннях, наче на струнах (М. Коцюбинський, с. 168); **Сіють** пісню на дрібне сито і засівають нею поля (М. Коцюбинський, с. 164); III особи множини майбутнього часу: **Викинуть** разом із сміттям і тих, що сміять (М. Коцюбинський, с. 165); III особи множини наказового способу: **Нехай увійдуть** у хату чистота й спокій (М. Коцюбинський, с. 165).

Конструкції з лексичного вираженням дієслівним присудком у формах II особи однини (рідше – множини) теперішнього та майбутнього часу й наказового способу з узагальненою семантикою та імпліцитним підметом ми відносимо до узагальнено-особових речень. Такими можуть бути конструкції, широко вживані в українських прислів'ях, наприклад: **Готуй** сани влітку, а воза – взимку; **Посидіть** три дні, та й **висидите** злидні; **За** одного небитого двох битих **дають**; **Семеро** одного **не чекають**; **З** одного вола двох шкур **не дертимуть**; **У** дурного хазяїна і колесо з воза **вкрадуть**.

За кількісними показниками в сучасному українському дискурсі виділяється друга група односкладних речень із головним компонентом як значеннєвим варіантом категорії «член речення» із значенням безособовості [Коваль 2015: 98-99].

За формальними показниками морфологічного вираження цього компонента в односкладних структурах речення їх можна поділити на три групи:

безособові речення, головний компонент яких виражений безособовими дієсловами (або дієсловами, вжитими в безособовому значенні): **А згори сипле** та й **сипле...** **випрушує** душу з дзвіночків, **струже** срібні дошки і **свердлить** крицю, **плаче**, **голосить** і **сіє** регіт на дрібне сить (М. Коцюбинський, с.165);

безособові (одноособові) речення, головний компонент є складним: сполука інфінітива безособових дієслів та допоміжних фазових: **Мені докучило бути** заїздом, **де** вічно товчуться **оті** створення, **кричать**, **метушаться** і **сміють** (М. Коцюбинський, с.161); **Лишилось тільки ще спакуватись** (М. Коцюбинський, с.165);

безособові речення зі складним головним компонентом, вираженням предикативними віддієприкметниковими формами на **-но**, **-то**: **Її не прохано** на сватання (М. Коцюбинський, с.317).

З-поміж безособових речень односкладної будови за морфологічним вираженням їхнього єдиного головного компонента виділяються також структурні типи із прислівниковими словами (словами категорії стану) *треба, потрібно, необхідно, слід*, а також *немає, нема*, що їх потрактовують також виразниками предикативності: *Чи то прокляття, а чи Божий дар, що слово тобі треба передати комусь живому* (Антологія, с. 184); *Вже немає тих уст, що могли сокровенне промовити слово* (Антологія, с. 184); *Ти котиш слово, а сама – німа, бо в тебе влади вже над ним нема* (Антологія, с. 184).

На особливу увагу заслуговують односкладні речення, номіновані «називними», оскільки значеннєві варіанти категорії «член речення» в них суттєво відрізняються від попередніх.

Називні (номінативні) речення використовуються в мові для констатації фактів, явищ, процесів тощо без морфологічного вираження їхньої часової віднесеності. Час у них можна визначити через контекст або ситуацію. Наприклад: *Війна. Вона почалася...* (можна вважати, що відносно моменту мовлення *війна* сприймається в минулому часі).

Серед називних речень виразно виділяються *власне називні* речення (*Державний банк. Аптека*). Наявність прикметникових словоназв перед іменниковими вносить оцінний компонент у такі речення (*Прекрасний відпочинок*), а відповідна інтонація сприяє вираженню спонукальності (*Посвідчення!*). Реченнєві конструкції цього типу поширені не тільки в українській мові, але й в інших, споріднених і ? – до війни неспоріднених.

Обмежену щодо морфологічного вираження у таких реченнях виявляють їхні головні компоненти чи значеннєві варіанти категорії «член речення». Обмеження припадає на іменник у називному відмінку (однослівна форма): *Трепов! Оверко! Пава!* (М. Коцюбинський, с. 164) чи словосполучення з якісним або кількісним значенням: *Мінлива погода; Високосний рік; Два голубочки* (М. Коцюбинський, с. 167).

Особливої уваги заслуговують односкладні речення ще в двох важливих, на нашу думку, аспектах. По-перше, йдеться про ускладнення їхньої граматичної основи допоміжними словами (найчастіше частками): *Чи доцільно робити так? Наказано ж! Хіба можна зрозуміти вас?*

По-друге, йдеться про поширення (обов'язкове й факультативне) головного компонента односкладного речення залежними від нього значеннєвими варіантами різної семантики категорії «член речення»: *Щоб не так нудитися, буває, починаю згадувати, як жилося мені до війни (нудно – як? – не так; жилося – кому? - мені; жилося – коли? – до війни).*

Саме зазначені вище аспекти дослідження структури односкладного речення можуть скласти перспективу подальшого аналізу категорійних особливостей односкладного речення не лише в українській мові, але й у зіставному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іваницька Н.Л. Повнозначне слово в сучасних категорійних вимірах: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 266 с.
2. Коваль Л. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові: монографія. Вінниця: ФОП Корзун, 2015. 320 с.
3. Словник української мови / Відп. ред. В.В.Жайворонок. К.: «Просвіта», 2012. 1320 с.
4. Шульжук К. Синтаксис української мови: підручник. К.: ВЦ «Академія», 2004. 410 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Антологія сучасної української літератури. Армія. Мова. Відп. – Київ-Харків «Майдан», 2019. 303 с.
2. Коцюбинський М. Вибрані твори. Київ: Вид-во «Молодь», 1975. 429 с.

Тетяна Розборська

Наук. керівник – д. філол. н., проф. Завальнюк І. Я.

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ПОРТРЕТНИХ ОПИСІВ У ТВОРАХ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Анотація. У статті окреслено специфіку метафоризації портретних описів у творах Михайла Коцюбинського, зокрема проаналізовано метафори з ознаками «живому-живе», «живому-неживе», «неживому-неживе» у складі двочленних та тричленних

структурних комплексів. Особливу увагу зосереджено на найпоширенішому граматичному різновиді – дієслівних метафорах як засобах вияву асоціативних зв'язків між реаліями і суб'єктивного віддзеркалення бачення світу неперевершеним стилістом ХХ ст.

Ключові слова: метафора, стилістичний засіб, портретний опис, індивідуальний стиль, твори Михайла Коцюбинського.

Annotation. *The article outlines the specifics of the metaphorization of portrait descriptions in the works of Mykhailo Kotsyubynskyi, in particular, the metaphors with the features of "alive-alive", "alive-inanimate", "inanimate-inanimate" as part of two-member and three-member structural complexes are analyzed. Special attention is focused on the most common grammar type – verbal metaphors as a means of revealing associative connections between realities and the subjective reflection of the vision of the world by the unsurpassed stylist of the 20 th century.*

Keywords: *metaphor, stylistic device, portrait description, individual style, the works of Mykhailo Kotsiubinsky.*

Авторський стиль як особлива категорія, як цілісна система образотворчих засобів охоплює і зміст, і форму літературного твору. Кожний видатний письменник має власний стиль, тобто улюблені теми, проблеми, жанри, найчастіше затребувані засоби побудови сюжетів, ліплення образів і розкриття характерів персонажів, свою творчу манеру, власний «почерк» і неповторні інтонації. Ідіостиль будь-якого письменника виражає його життєвий та естетичний досвід, ураховує традиції національної і світової культур.

Індивідуальний стиль повною мірою властивий Михайлу Коцюбинському, який, шукаючи найвиразніші, найбільш економні засоби вираження, на повну силу розкрив багаті можливості української мови: її велику потенційну силу, невичерпну ємкість, живильну основу. Специфіка його творчої манери полягає передусім у вмінні відтворювати життєві ситуації, окреслювати суб'єктивне ставлення до них через портретні описи персонажів твору.

Неперевершеними у портретних описах Михайла Коцюбинського є тропи, зокрема метафори. Перенесення ознак, властивостей відбувається здебільшого за аналогією, яка відкриває нові риси, явища і збагачує читача новими знаннями.

Як відомо, здатність мови до тропеїчності робить її багатшою на переносні значення й відтінки, динамічнішою, свіжішою й

образнішою. У сучасній лінгвостилістиці домінують три види тропів: метафора, метонімія і синекдоха, що виникають в результаті семантико-функційного перенесення. До того ж, існують пошуки першотропу, тобто основного, якому б мали підпорядковуватися інші як його різновиди, бо вже давно помічено, що вони чимось споріднені і взаємоперехідні. Форми зображальності невіддільні одна від одної, нерідко переходять одна в одну. Той самий процес живописання, змінюючи фази, може поставати неоднаково: як епітет або порівняння, як синекдоха чи метонімія, або як метафора.

Метафора з часів античної риторики й філософії перебуває в центрі уваги вчених-лінгвістів, філософів, психологів, бо це один з основних шляхів пізнання реальності й ідеалу шляхом перенесення понять з однієї сфери в іншу: від конкретно-чуттєвої до абстрактної, від матеріальної до духовної. Метафору можна назвати логікою в образі, настільки точно вона може передати сутність обраного явища, субстанції в образі.

Михайло Коцюбинський як справжній пошанувач влучного образного слова не лише передає зміст оповіді, а й відтворює настрій, внутрішні переживання. Активність використання різноманітних тропів акцентує на особливості індивідуального стилю письменника, його оригінальній манері письма. Як слушно зауважив М. Костенко, «манера визначається ставленням письменника до метафори – цієї елементарної живої клітини образу, тоді як стиль визначається всім арсеналом художньої майстерності письменника» [Костенко 1969: 208].

Метафора – один з основних тропів художнього мовлення. У метафорі певні слова та словосполучення розкривають сутність одних явищ та предметів через інші за схожістю чи контрастом. До того ж, що далі містяться один від одного протиставні розряди об'єктів, то яскравіша метафора, яка прагне, на противагу символу, зосередитися в образній оболонці. Зосереджуючи та узгоджуючи у своєму потужному семантичному полі найвіддаленіші чи найнесумісніші асоціації, метафора постає суцільним нечленованим тропом, який може розгортатися у внутрішній сюжет, що важко сприймається з огляду на раціоналістичні концепції. Метафора в такому разі стає схожою на загадку, але з тією відмінністю, що не підлягає декодуванню, вимагаючи визнання за собою нової реальності, побудованої за естетичними принципами [Літературознавчий словник-довідник 2006: 444].

Семіотика, поетика, філософія, естетика, мистецтвознавство досліджують природу метафори в різних аспектах її функціонування,

зіставлення з асоціативним, художньо-образним мисленням та символом. Метафора є справді складним духовним утворенням, яке з'явилося спочатку на основі інтелектуально-психічної еволюції у прагненні й умінні побачити на інтуїтивно-неусвідомленому рівні співіснування двох сутностей – диференціації відмінностей і зв'язку між ними – змістового, причинного, знакового. Метафора, уміщуючи фізичний контекст пояснення явищ, побудована на тотожностях сторін та їхній несхожості. Шляхом певних ієрархічно організованих операцій людський розум зіставляє семантичні концепти, значною мірою не зіставлявані, що і є причиною виникнення метафори. Метафора передбачає, з одного боку, певну схожість між властивістю її семантичних референтів, оскільки вона повинна бути зрозумілою, а з іншого – несхожість між ними, оскільки метафора має створювати деякий новий зміст, тобто володіти сугестивністю [Метафора].

На прикладах стародавнього мистецтва можна побачити образ-метафору, так би мовити, у розрізі, коли маємо справу не просто з порівнянням, аналогією чи перенесенням ознак, а з установленням своєрідного поєднання. Робилися спроби суцільного змішування різних істот, природного, людського і божественного, і тоді метафоризм й алегоричність починали співіснувати в одному образі. Прикладом такого фантастичного перетворення слугує сфінкс, який символізує надлюдську силу фараона, у поєднанні торса лева і голови царя з певними символами божественної недоторканості – соколом за плечем. Знаменитий Великий Сфінкс біля храму Хафра в Єгипті вражає своєю могутністю. У давнину це колосальне чудовисько з обличчям фараона повинне було вселяти уявлення про надлюдську могутність правителів Єгипту [Єгипет].

Особливого значення набуває метафора на початку задуму твору. Вона може послужити своєрідним образом у мініатюрі і ключем до інакомовлення.

Структуру метафори в портретних описах Михайла Коцюбинського можна розглядати з погляду кількості елементів, що беруть участь у її створенні, і з погляду її граматичного вираження. За кількістю елементів метафори бувають двочленими. Вони, як відомо, складаються з метафорично використаного слова й опорного слова або словосполучення, яке зв'язане з ним синтаксично і вживається в прямому значенні, наприклад: *шовк бороди*. Іменник *шовк* є метафорично використаним, іменник *борода* – опорним словом. За граматичним вираженням виділяють метафори трьох типів: *дієслівні*,

іменникові й комбіновані. У дієслівних метафорах опорне слово/словосполучення поєднується з метафорично використаним словом – дієсловом (*голова скаче*). Іменникові метафори являють собою генітивні конструкції, у яких метафорично використане слово співвідноситься з опорним словом – іменником у родовому відмінку (*заросль волосся*). Комбіновані метафори – це багаточленні структури, що поєднують іменникові й дієслівні метафори (*опікають дві жаринки очей*).

Найпоширенішим граматичним різновидом у творах письменника є дієслівні метафори, які за характером семантики поділяються на *загальнономовні* й *індивідуально-авторські*. Загальнономовні метафори мають чітку вмотивованість, наприклад: *лінія шиї*. Основою цієї метафоричної конструкції є об'єктивовані асоціативні зв'язки між реаліями *шия* і *лінія*, які пов'язуються в загальнономовному слововживанні з витонченістю. Індивідуально-авторські метафори, як наприклад, *мур спин*, є суб'єктивними і віддзеркалюють індивідуальне бачення світу Михайлом Коцюбинським. В основі метафоричної конструкції *мур спин* перебувають несподівані асоціативні зв'язки між віддаленими поняттями людських спин, щільно притиснутих одна до одної, і муру. Індивідуально-авторські метафори є найактивнішими, оскільки ознаку, уявлювану автором, найвлучніше передати власними словами. Незвичайність і яскравість індивідуально-авторських метафор забезпечується семантичними відношеннями між їхніми структурними елементами.

Дослідник А. Скачков виокремлює метафори трьох типів: «*живому-живе*», засновану на перенесенні на зовнішність людини нехарактерних для неї властивостей живих істот і представлену антропоморфними (*очі сміються*) та зооморфними (*щетина їжить*) різновидами: *Меметові очі полізли наверх*. Дослухавши Нурлу, він одіпхнув його, вискочив з хати і, коливаючись на своїх кривих ногах, поліз по східцях наверх. Він оббіг свої покої і вискочив на дах кав'ярні. Тепер він справді був як божевільний (М. Коцюбинський «На камені», Т. 2, с. 126); *Я дивлюсь на його бороду, по мокрому забороновану гребнем направо й наліво. На рідкому волоссі теж блищить борозна. ...Але я чую, як його очі лізуть десь поза мене, назад, і чую, що там коло дверей щось ворухиться* (М. Коцюбинський «Дебют», Т. 2, с. 295). Як бачимо, і «очі», і «полізли», «лізуть» наділені ознаками живого, оскільки іменник «очі» у цьому ж описі має покликання на власника – Меметові, а «полізли», «лізуть» не може стосуватися неживого предмета, оскільки це ознака самовільного руху.

В описі, поданому нижче, поєднані антропоморфний та природний підвиди метафори, оскільки метафоричний вираз «очі ждуть» за ознакою «живому – живе» передає дію, перенесену з людини на очі, а інший вираз «очі горять» уже за ознакою «живому-неживе» позначає хімічний процес, перенесений на очі: *Ось біля одних дверей стоїть високий, вродливий араб Аль-Джабар в темній пошматованій киреї, з білою габою на голові. Він стоїть мовчки. Нерухоме, темно-мусяжове, аж чорне, змарніле лице його вкрите пилом. Лиш **очі** ясно **горять** і пильно дивляться на всіх та **ждуть**, чи не подасть хто йому і його слабому братові, гарному хлопчикові, Абассанові* (М. Коцюбинський, з перекладу «Люди та собаки. Образок східного життя», Т. 4, с. 174).

Метафори з ознакою «живому – неживе» мають в основі перенесення на зовнішність людини нехарактерних для неї властивостей неживих предметів і явищ, серед яких визначаються біоморфні (*заросль волосся*) і природні (*блискав очима*) різновиди: *Карпо Петрович раптом засяв. Лице його **освітила** добра **усмішка**, і тепло **спалахнули очі*** (М. Коцюбинський «Коні не винні», Т. 3, с. 208) – опис належить до природного різновиду, оскільки ознака переноситься на усмішку саме з природного явища.

Дещо рідше вживає автор метафори з ознакою «неживому – неживе», побудовані на наданні одягу людини нехарактерних для нього властивостей неживих предметів. Вони представлені зооморфним різновидом (*китиці фезів скачуть*) [Скачков 2007: 112].

Порівняння, метафора й епітет у Михайла Коцюбинського не є поодинокими конструкціями, а структурами, які взаємодіють. На рівні такої взаємодії А. Скачков виділяє *двочленні* й *тричленні комплекси* [Скачков 2007: 75]. Двочленні структури утворюються шляхом поєднання двох типів тропів: *перелякані, блискучі очі бігають* (епітет *перелякані, блискучі очі* + метафорична конструкція *очі бігають*). Тричленні комплекси становлять комбінації трьох тропів: *гострий червоний носик визирав на світ божий, мов рознюхуючи, чи нема де чого цікавого* (епітетна синтагма *гострий носик* + метафора *носик визирав* + порівняння *носик визирав на світ божий, мов рознюхуючи, чи нема де чого цікавого*).

Отже, метафора у творах Михайла Коцюбинського є тим стилістичним засобом увиразнення авторської думки, який допомагає чіткіше зацентувати на певних деталях зовнішності. Розглянувши метафорику як одну з констант стилю письменника, можна без

перебільшення стверджувати, що метафора і принципи метафоризації є основою майже кожного його твору, тенденцією образного бачення і сприйняття світу неперевершеним стилістом ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костенко М. О. Художня майстерність Михайла Коцюбинського. Київ: Радянська школа, 1969. 132 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 752 с.
3. Скачков А. Ю. Лінгвостилістичні особливості портретних описів у творах М. Коцюбинського: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 Харків, 2007. 182 с.
4. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Метафора>
5. http://uk.wikipedia.org/wiki/Стародавній_Єгипет

ДЖЕРЕЛА

1. Коцюбинський М. М. Оповідання і повісті (1899–1909) / Гол. ред. С. А. Крижанівський. Твори в 6 томах. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. Т. 2. 406 с.
2. Коцюбинський М. М. Статті та нариси / Гол. ред. Н. Л. Калениченко. Твори в 6 томах. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. Т. 3. 481 с.
3. Коцюбинський М. М. Статті та нариси / Гол. ред. Н. Л. Калениченко. Твори в 6 томах. Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. Т. 4. 315 с.

Вадим Вовк

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Богатько В. В.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА: СТРУКТУРНО- СЕМАНТИЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано процес використання фразеологічних одиниць у художньому просторі Михайла Стельмаха, розглянуто специфіку структурно-семантичних фразеологізмів, здійснено аналіз стилістичних груп фразеологізмів.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, стилістема, структурно-семантичні функції, стилістичний потенціал, художній простір.

Abstract. *The article elaborates the process of using phraseological units in the artistic space of Mykhailo Stelmakh, examines the specifics of structural-semantic phraseological units, and analyzes stylistic groups of phraseological units.*

Key words: *phraseological unit, stylistic system, structural-semantic functions, stylistic potential, artistic space.*

Народна фразеологія стала одним із факторів формування естетичних принципів Михайла Стельмаха, надала оригінального забарвлення його стилю. Фразеологія та власне використання фразеологізмів є невід'ємною частиною мовної структури художнього твору письменника. Він збирає, досліджує народну творчість, розкриваючи її красу й втілену високу майстерність.

Використовуючи фразеологізми в мові художнього твору, письменник спеціально підкреслює ті чи інші лексеми, їх стилістичне навантаження.

На фразеологію у мові творів М. Стельмаха звертав увагу у своїх працях І. Білодід [2]. Ґрунтовно фразеологію у мові творів письменника описав лінгвіст Л. Авксентьєв [1]. В. Калашник належно дослідив фразеологічні одиниці в поетичному доробку письменника [5].

У нашій статті зосередимо увагу на структурно-семантичні та стилістичні функції фразеологічних одиниць, зокрема у творчості Михайла Стельмаха, вивчення яких є важливим, для подальшого висвітлення проблеми.

Мета статті – окреслити структурно-семантичні та стилістичні функції фразеологічних одиниць, зокрема їхні структурні видозміни в складі фразеологічної сполуки, у художньому просторі Михайла Стельмаха, указавши на їхній стилістичний потенціал.

На думку І. Гнатюк, стилістичні можливості мовних одиниць у конкретних умовах певною мірою стосуються і фразеологізмів, оскільки «внаслідок співвіднесеності фразеологізму зі словом дуже часто принципи аналізу і його основні характеристики переносяться в галузь фразеології. Потенційні можливості слова виявляються в контексті» [Гнатюк 1981: 62].

Інколи ознака, що сформувала метафору, покладену в основу фразеологізму, не тільки не є основною для позначення певного явища чи поняття, а й узагалі не входить у його семантичну характеристику. Вирішальним у такому випадку є досвід лінгвокультурної спільноти, який і визначає певні асоціації тієї чи іншої лексеми [Григораш 2002: 36].

Одним із авторських прийомів використання «обіграних» фразеологічних сполук зі стилістичною настановою є розвиток на їх основі художнього діалогу. Цей стилістичний прийом не тільки сприяє образності, експресивності мовної ситуації, а й створює виразний гумористичний ефект: *«старого вовка за хвіст не впіймаєш»* (Стельмах 2008: 40); *«серце і досі, як заячий хвіст, б'ється»* (Стельмах 2008: 100); *«як віз бездоріжжям,*

душа тремтіла, мов заячий хвіст» (Стельмах 2008: 620); *«тридцять срібляників»* (Стельмах 2008: 4); *«нечиста сила»* (Стельмах 2008: 4); *«забрала війна»* (Стельмах 2008: 4); *«пішла на той світ»* (Стельмах 2008: 4); *«орудувати язиком»* (Стельмах 2008: 8); *«назубок знає»* (Стельмах 2008: 8); *«навіть бровою не повів»* (Стельмах 2008: 8); *«копита відкинути»* (Стельмах 2008: 9); *«картаючи себе»* (Стельмах 2008: 9).

Фразеологічні одиниці М. Стельмах вводить до діалогів персонажів, аби надати їм художнього увиразнення та обіграти зі стилістичною метою. За допомогою такого прийому письменник мав змогу сприяти експресивності та образності мовної ситуації в художньому контексті, а іноді – створювати гумористичний ефект: *«був колись немалим цабе»* (1, с. 164); *«летить графік дідькові в зуби»* (Стельмах 2008: 171).

Однак М. Стельмах не тільки використовував сталі фразеологічні сполуки зі словника, але й трансформував певні фраземи залежно від контексту, структурно змінював їх, додавав нові елементи для підвищення образності чи експресивності. На сторінках роману *«Чотири броди»* письменник створив чимало нових, власне авторських образних висловів, фразеологізмів, порівняльних зворотів, крилатих висловів та інших подібних лексичних сполучень слів.

Автор вміло влітає в канву художнього твору фразему *«губа як на коловороті літає»*: *«Оксана бридливо скинула руку і з серцем відказала: – Дядьку, ваша губа як на коловороті літає, то хоч руку ув'яжіть»* (Стельмах 2008: 10). Такий фразеологізм є власне індивідуально-авторським, утвореним на основі загальноновживаного *«язик як помело»* із аналогічним значенням.

Структурні видозміни в складі фразеологічної сполуки свідчать про розвиток авторської манери М. Стельмаха та врахування контексту художнього твору.

Власне прислів'я та приказки, як і інші художні засоби з усної народної творчості, допомагають письменникові розкрити внутрішній світ героїв, показати їхні погляди й переконання, зобразити динаміку формування характеру. Саме фразеологізми, основою яких є народнопоетична мова, є граматично більш стійкими, хоча вони й пов'язані з контекстом: *«Краще срібний карбованець у кишені чи півлітра на столі»* (Стельмах 2008: 4); *«Треба ж не лише язика, а й кендюху мати роботу»* (Стельмах 2008: 9); *«Літа лежали на його кощавих плечах, а зима на голові»* (Стельмах 2008: 20); *«Бідність ніколи не розуміє багатства»* (Стельмах 2008: 22); *«Хто варить лихо, той їстиме біду»* (Стельмах 2008: 24); *«Всі стають розумниками, коли смерть їм перетинає час»* (Стельмах 2008: 25); *«Папірці мають ціну до часу, а золото й час не долав»* (Стельмах 2008: 25).

Також варто звернути увагу на використання прислів'їв та приказок з елементами просторіч, вульгаризмів та діалектизмів. Як правило, автор використовує їх під час діалогів та монологів персонажів роману *«Чотири броди»*, вказуючи на емоційне увиразнення тих чи інших рис персонажа, його ставлення до праці, до себе та до інших. Зокрема, це такі словесні народнопоетичні трансформовані вирази, як: *«Де є такі граблі, щоб од себе гребли»* (Стельмах 2008: 474); *«Життя прожити – не поле перейти»* (Стельмах 2008: 524); *«Як не їла душа часнику, то й тхнути не буде»* (Стельмах 2008: 75); *«Хитрував зі мною, як циган на ярмарку»* (Стельмах 2008: 482); *«Орлиний клекіт з-під хмари чути»* (Стельмах 2008: 491); *«в Сірка очей не позичають»* (Стельмах 2008: 508).

Найбільша кількість фразеологічних одиниць в тексті роману *«Чотири броди»* мають ідіоматичну характеристику. З їх допомогою можливо продемонструвати народний розум персонажів, їх прояв іронії, ввічливості, зображення характерних зовнішніх рис. З-поміж так званих «народних» фразеологізмів можемо виокремити наступні: *«Старого вовка за хвіст не впіймаєш»* (Стельмах 2008: 40); *«Землю не підманиш, а людину можна»* (Стельмах 2008: 40); *«У чужій криниці легше заглядати, аніж свою викопати»* (Стельмах 2008: 74); *«он як уміємо прогайнувати копійку»* (Стельмах 2008: 74); *«ніяк не вміємо чи не хочемо вхопити ту копійку за хвоста»* (Стельмах 2008: 74).

Фразеологізми на позначення зайнятості на сторінках роману «Чотири броди» здебільшого репрезентують поняття «праця» та похідні від нього. Приміром: «*пожирати нашу працю*» (Стельмах 2008: 178), «*чесною працею*» (Стельмах 2008: 225), «*відпочивав після праці джміль*» (Стельмах 2008: 253), «*вся Європа працює на нього*» (Стельмах 2008: 354), «*працюють язики*» (Стельмах 2008: 474).

Отже, використання фразеологізмів необхідно розглядати в структурі індивідуально-авторського стилю письменника. Ідіостиль М. Стельмаха включає дослідження особливостей добору письменником мовного матеріалу, способів його організації, стилістичних ефектів, спричинених використанням мовних засобів. Аналізуючи такі аспекти, можливо розкрити особливості індивідуального стилю письменника повною мірою. Зокрема, було досліджено роль фразеологізмів в романі «Чотири броди» та особливості їх функціонування та авторської трансформації.

Стилістично фразеологізми на сторінках роману можуть виражати ставлення автора до персонажів, передавати почуття та емоції героїв, їх ставлення до праці, інших героїв, народу, до себе, пояснювати особливості характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев Л. Г. Семантична структура фразеологічних одиниць сучасної української мови та особливості її формування. *Мовознавство*. 1987. №1. С. 43-46.

2. Білодід І. К. Питання розвитку мови української радянської художньої прози І. Білодід. Київ : Вид-во АН УРСР, 1955. 327 с.

3. Гнатюк І. Ф. Деякі особливості використання фразеологізмів у мові сучасної художньої прози. *Українська мова і література в школі*, 1981. № 9. С. 62–64.

4. Григораш А. М. Засоби індивідуально-авторської інтерпретації фразеологічних одиниць без зміни їх семантики (на матеріалі сучасної преси України). *Рідний край*. 2002. № 6. С. 34–39.

5. Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови Київ : Довіра, 1991. 286 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Стельмах М. Чотири броди: роман. Харків : Фоліо, 2008. 663 с.

ЕКСПРЕСИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У МОВІ МАС-МЕДІА

***Анотація.** У статті розглянуто фразеологічні одиниці, які є вагомим засобом створення експресивності та оцінності в публіцистиці. З'ясовано, що послуговуючись фразеологізмами, автор не лише привертає увагу читача, а й досягає максимального впливу. Це зумовлено такими ознаками ФО, як образність, афористичність, влучність тощо.*

***Ключові слова:** фразеологічні одиниці, мас-медійні тексти, образність, експресія, публіцистичний стиль, конотативні фразеологічні одиниці, трансформовані фразеологізми.*

***Abstract.** The article discusses phraseological units that are a significant means of creating expressiveness and appreciation in journalism. It was found that using phraseological units, the author not only attracts the attention of the reader, but also achieves maximum influence. This is due to such signs of FO as imagery, aphoristic, accuracy, etc.*

***Keywords:** phraseological units, mass-media texts, imagery, expression, journalistic style, connotative phraseological units, transformed idioms.*

Фразеологічний фонд української мови – це яскравий та багатогранний пласт, який зберігає як національно-культурні цінності, так й етапи формування мови.

Дослідження фразеологічних явищ у мові ЗМІ відкриває нові горизонти для з'ясування комунікативно-прагматичного потенціалу фразеологічних одиниць, адже відображає сучасні тенденції мовленнєвих процесів, які ще не знайшли відображення у словниках, але аналіз яких має важливе значення для лінгвістичних напрацювань. Питання вивчення фразеології мас-медійних текстів привертало увагу багатьох науковців, як наприклад, С. Гурбанської [2], О. Коваль [5], Н. Бойченко [1], М. Ковальчука [6], Д. Данильчука [3], С. Коновець [7], І. Сковронської [10] та ін.

Публіцистичний стиль, яким послуговується мова преси, характеризується орієнтацією на позамовну діяльність усього

суспільства, тому частим є використання в мові ЗМІ розмовних елементів, що реалізує цілу низку функцій, які пов'язані з головним завданням медійних текстів – уплинути на читача.

Засоби донесення інформації широкому колу читачів і слухачів охоплюють друковані видання та електронні засоби (телебачення, радіо, Інтернет).

Погоджуємось із думкою А. Стадній, яка вказує на те, що фразеологізми в текстах засобів масової інформації почали з'являтися ще у кінці XIX – на початку XX століття. Спершу конотативні фразеологічні одиниці досліджували на матеріалі прози, пізніше трансформовані стійкі сполучення слів вивчали у художніх текстах В. Ужченко, О. Бойко, А. Пономаренко, Т. Цимбалюк. Згодом фразеологічні одиниці у мові преси досліджували О. Пономарів, А. Мамалига, О. Сербенська [Стадній 2006: 167].

Д. Сизонов справедливо зауважує, що фразеологізми в текстах масової комунікації вживаються як маркери актуальних подій сучасності, що відповідає ментальним особливостям реципієнта [Сизонов 2018: 74]. Наприклад: *«...мільйони українців йдуть, як від чуми, в інші країни, залишаючи вдома не тільки улюблену батьківщину, а й клеймо «безробітні» або «дешева робоча сила»* (ДТ, №1, 13.01.2022, с. 1).

У сучасних ЗМІ спостерігається тенденція до посилення загальнодоступності та комунікативності, тому мова мас-медіа повинна бути доступною для масової аудиторії. У мові друкованих видань використання ФО не викликає здивування, а навпаки, сприймається як доцільний, органічно вплетений елемент мовної картини, є цілком природним і виправданим. Це зумовлене такими ознаками ФО, як образність, афористичність, влучність тощо. Стійкі словосполучення вживаються як у художньому, так і в повсякденному мовленні, тому можна резюмувати популярність та загальновідомість фразеологічних одиниць серед широкого кола читачів. Таким чином, використання в текстах зрозумілого для співрозмовника фразеологічного вислову є свідченням приналежності до конкретного соціуму, зв'язку з його традиціями та культурою.

На противагу використанню ФО як засобу узагальнення, орієнтації на широке коло реципієнтів, іншим завданням автора є знаходження точного, яскравого, незвичайного словосполучення, яким є фразеологізм. Журналісти застосовують фразеологічні скарби з метою надання більшої експресії, виразності, колориту своїм текстам: *«Чи не*

зарано з'явилися білі плями й чорні діри в нашій суспільній пам'яті?» (ДТ, №5, 10.02.2022, с. 3).

Апелюємо до думки Ж. Колоїз, яка зазначає, що фразеологічні одиниці є економним мовним засобом об'єктивації різноманітних проявів дійсності та вагомим засобом створення експресивності та оцінності в публіцистиці. Послуговуючись фразеологізмами, автор не лише привертає увагу читача, а й досягає максимального впливу. На думку дослідниці, «виражальні особливості фразеологізмів спираються на високий ступінь узагальненості значення, на експресивно-емоційну наповненість, наявність стилістичного забарвлення та образність, що, у свою чергу, обумовлює широкі можливості їх використання у мові ЗМІ» [Колоїз 2004: 34].

Варто зауважити, що в текстах періодичних видань фразеологічні одиниці виконують подвійну функцію. Вони не лише називають явища, предмети, дії, а й характеризують їх. А. Стадній пропонує поділяти фразеологізми на ті, які дають позитивну та негативну оцінку діям і явищам. Лінгвіст зазначає, що стилістично забарвлені стійкі сполучення слів полегшують сприйняття складної політичної інформації, відображають авторське розуміння проблеми [Стадній 2006: 167]. До прикладу: *«Але допоки до справи не взявся наш обласний депутат, на жаль, зрушити її з місця ми не могли»* (ПЗ, №3, 19.01.2022, с. 4).

Опрацювавши наукові розвідки, присвячені дослідженню фразеологічних одиниць, нам вдалось проаналізувати функції, які відіграють ФО як фрагменти мовної картини світу в мові ЗМІ:

1) вплив на реципієнта, що, засвідчує головну функцію мас-медіа – вплив на масову свідомість реципієнтів;

2) образна функція. Вона полягає у створенні за допомогою фразеологічних одиниць як фонові лексики медійного тексту цілої картини описового явища;

3) поєднання «стандарту» та експресії. Фразеологічні звороти, як відомо, підвищують виразність викладу, його образність і враження, одночасно виконуючи так звану «стандартну» функцію, виступаючи як готові мовні «штампи»;

4) номінативна функція. Фразеологізми в мові ЗМІ називають єдині поняття, явища, якості, стани та ознаки. Ця ознака є важливою в лінгвокультурологічному контексті, адже журналісти шукають такі мовні форми, які б завуальовували певну реалію та надавали їй додаткової експресії [Сизонов 2018: 76]. Саме за допомогою

фразеологізмів автор може донести до реципієнта життєві істини, громадянську чи патріотичну позиції. Фразеологізми через мас-медіа можуть доносити ключову думку цілого народу. В цьому контексті фразеологізм може наблизитися до мовного знака, символу, концепту;

5) смислово-концептуальна функція. Вона полягає в тому, що фразеологізми у заданому контексті, фактично, є смисловим центром медійної статті. Фразеологічні одиниці виконують смислово-концептуальну функцію, особливо яскраво ця функція ФО реалізується у заголовках: «*Горе від «тотального розуму»*» (УМ, №63, 25.05.2022, с. 12), «*Новобудова спотикання*» (УМ, №48, 20.04.2021, с. 8), «*Непідійомний тягар*» (УМ, №45, 12.04.2022, с. 15) тощо.

О. Абрамчук наголошує, що специфіка газетної мови виявляється в тому, що у ЗМІ є особлива структура: заголовки, підзаголовки, рубрики. Заголовки – це сильна акцентована позиція, на яку першочергово звертає увагу читач [Бойченко 2002: 1]. Автори, використовуючи ФО у медіа текстах, прагнуть надати їм особливого національного колориту, реалізувати потенційну здатність фразеологізмів актуалізувати активну позицію в тексті та емоційно вплинути на реципієнта [Сизонов 2018 : 77].

Отже, залучення фразеологічних одиниць у тексти засобів масової інформації допомагають збагатити його новими експресивними відтінками, увиразнити подачу інформації, виокремити із ряду подібних, свіжити заштамповані одиниці у мас-медійному мовленні. Крім того, ФО як елементи газетного дискурсу апелюють до загальновідомих висловів, чим звертають увагу читача, заохочують до ознайомлення з викладеною інформацією у зрозумілій, лаконічній, часом дотепній та метафоричній формі. Тому ФО є органічними компонентами мовної картини публіцистичних текстів, які додають їм оригінальності та неповнорності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойченко Н. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал : автореф. дис. ... к. філол. н. : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2002. 19 с.

2. Гурбанська С. Фразеологічна ідентифікація узуальних та okazіональних стійких висловлювань у художніх текстах. *Studia Linguistica* : зб. наук. пр. 2009. Вип. 3. С. 68 – 75.

3. Данильчук Д. Частотрансформовані фразеологізми як різновид штампів публіцистичного мовлення. *Мандрівець*. 2010. №6. С. 54–58.

4. Жук Т. Фразеологізми з компонентами на позначення кольору (на матеріалі «Фразеологічного словника української мови»). *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія: Філологічні науки.* 2010. Кн. 2. С. 73 – 74.

5. Коваль О. Трансформація фразеологізмів як засіб увиразнення художнього тексту (на матеріалі творів ХХ століття). *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету.* 2014. Вип. IV. С. 124 – 132.

6. Ковальчук М. Перетворення фразеологізмів у газетних заголовках. *Рідне слово в етнокультурному вимірі.* 2013. С. 134 – 140.

7. Коновець С. Деякі національно-культурні особливості фразеології (на прикладі іспанської та української мов). *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Іноземна філологія.* Київ, 2001. № 31. С. 47 – 49.

8. Сизонов Д. Медійний фразеологізм в контексті мовно картини світу. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. ХНПУ ім. Г. Сковороди.* 2018. Вип. 47. С. 72 – 77.

9. Стадній А. Роль фразеологізмів у створенні експресивності публіцистичних текстів. *Лінгвістичні студії : зб. наук. праць.* Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси : Брама-Україна, 2006. Вип. 2. С. 167 – 172.

10. Сковронська І. Фразеологічні новотвори, явище трансформації у пресі української діаспори США і Канади. *Теле- та радіожурналістика.* 2012. № 11. С. 69 – 74.

11. Шевчук М. Дискурсивні характеристики публіцистичного тексту україномовної періодики (на основі матеріалів газети «Україна молода»). *Вісник Прикарпатського національного ун-ту ім. В. Стефаника. Філологія.* Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 683 – 687.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ДТ – «Джеркало тижня»;
- ПЗ – «Подільська зоря»;
- УМ – «Україна молода»;
- ЗМІ – засоби масової інформації;
- ФО – фразеологічна одиниця.

Ірина Корецька
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Завальнюк І.Я.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ПРИКМЕТНИКОВИМИ КОМПОНЕНТАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті на матеріалі «Фразеологічного словника української мови» В. Ужченка, Д. Ужченка досліджено фразеологізми з прикметниковими компонентами на позначення кольору в українській мові, зокрема фразеологізми з прикметниковими компонентами «білий», «чорний», «синій», «червоний», «зелений», «жовтий», «інші кольори і відтінки». Визначено семантичні особливості та структурний склад кожної із груп, зроблено загальний висновок про значення прикметникових компонентів на позначення кольору в складі фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологія, прикметниковий компонент, колір, кольороназва.

Annotation. Based on the material of the "Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language" by V. Uzhchenko, D. Uzhchenko, phraseological units with adjectival components for the designation of color in the Ukrainian language, namely phraseological units with the adjectival component "white", "black", "blue", "red", "green", "yellow", "other colors and shades" were investigated. The semantic features and structural composition of each of the groups have been determined, a general conclusion has been made about the meaning of adjectival components for the designation of color in the composition of phraseological units.

Keywords: idiom, phraseology, adjectival component, color, color names.

Фразеологія – одна з найконсервативніших мовних підсистем. На відміну від лексики вона менш схильна до мовних змін, зберігає застарілі слова, архаїчні форми. Значна частина стійких поєднань пов'язана з різними реаліями народного побуту, фактами історії, народними віруваннями, звичаями, обрядами. Фразеологізм – це цінне фактографічне джерело носіїв мови.

Актуальність дослідження зумовлена розвитком фразеологічно орієнтованого напрямку в лінгвістиці, який вивчає ці мовні одиниці та їхній культурно маркований зміст. Важливими в цьому плані є

фразеологізми з прикметниковими компонентами на позначення кольору, оскільки саме колір часто стає маркером національної мовної картини світу.

Вивченню фразеологізмів із прикметниковими компонентами на позначення кольору присвячені праці Т. Жук [Жук 2010], Л. Бойко, С. Сабліної [Бойко, Сабліна 2015], Г. Яворської [Яворська 1999], Л. Ковбасюк [Ковбасюк 2005] та ін. Аналіз праць засвідчує, що фразеологізми з прикметниковими компонентами на позначення кольору нерідко слугують об'єктом українських лінгвістичних студій. Проте найчастіше дослідники подають загальну характеристику цих одиниць, а також більше зосереджуються на їхньому лінгвокультурному вивченні, аніж лексико-граматичному. Тому потрібним є дослідження структурних типів та лексико-семантичної складової цих одиниць разом із вивченням лінгвокультурних особливостей задля цілісного їхнього потрактування.

Мета статті – проаналізувати фразеологізми з прикметниковими компонентами, дібрані з «Фразеологічного словника української мови» В. Ужченка, Д. Ужченка, з'ясувати їхню семантику й окреслити структуру.

У «Словнику української мови» фразеологізм визначено як «усталений зворот, стійке поєднання слів, що виступає в мові як єдиний, неподільний і цілісний за значенням вислів» [Словник української мови 1970–1980: 980]. Як вважає Л. Скрипник, фразеологізм – це лексико-граматична єдність двох і більше різних компонентів, «граматично розташованих за зразком фрази чи речення, що має цілісне значення й відтворюється автоматично у мові за традицією» [Скрипник 2003: 21]. Це визначення базується на традиційному тлумаченні фразеологічних одиниць, із яким погоджується більшість лінгвістів.

Фразеологізми в сучасній лінгвістиці класифікують за різними ознаками – за формою, значенням, компонентним складом (граматичним і лексичним) та ін. У рамках нашого дослідження звертаємося до класифікації фразеологізмів за компонентним складом, зокрема до тих фразеологізмів, у складі яких є прикметник зі значенням «колір». Відповідно до цих ознак можна виділити такі підгрупи фразеологізмів: фразеологізми з прикметниковими компонентами «білий», «чорний», «синій», «червоний», «зелений», «жовтий», «інші кольори і відтінки».

У «Фразеологічному словнику української мови» В. Ужченка, Д. Ужченка зафіксовано 5 одиниць фразеологізмів із прикметниковим компонентом «білий»: *біла ворона, лишити білий світ, як лунь білий, викидати білий прапор, біла пляма*. Семантика фразеологізмів із таким прикметниковим компонентом неоднакова: 1) характеристика людини або предмета, об'єкта: *біла ворона* – «той, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших» (В./Д. Ужченко, с. 22); *біла пляма* – «1. невивчений, непізнаний район, край, необжита місцевість. 2. недосліджене, маловивчене питання» (В./Д. Ужченко, с. 136); 2) означення міри, ступеня виявлення ознаки: *як лунь білий* – «абсолютно, зовсім» (В./Д. Ужченко, с. 93); 3) назва дії, стану: *викидати білий прапор* «удаватися, припиняти боротьбу, суперечку і т. ін.» (В./Д. Ужченко, с. 143); *лишити білий світ* – «умирати» (В./Д. Ужченко, с. 56). Як бачимо, особливістю прикметника «білий» у структурі фразеологізму слугує те, що він є метафоричною назвою чогось, що виділяється з-поміж звичайного, загальноприйнятого, або ж прямим перенесенням природних характеристик (*світлий – білий*).

За структурою ці фразеологізми можна поділити на такі групи: 1) двоскладні, побудовані за моделлю «прикметник+іменник»: *біла ворона, біла пляма*; 2) багатоконпонентні (три і більше), утворені за моделями «сполучник + іменник + прикметник» та «дієслово + прикметник + іменник», пор.: *як лунь білий, викидати білий прапор, лишити білий світ*. Отже, фразеологізми із прикметниковим компонентом «білий» мають переважно багатоконпонентну будову.

Фразеологізми з прикметниковим компонентом «чорний» – найбільша група у досліджуваному словнику (8 одиниць): *чорний ворон, про (на) чорний день, [чорна] кішка пробігла, чорним по білому написано, як чорна хмара, чорні хмари збираються, чорна невдячність, держати (тримати) в чорному тілі*. Серед них виділяємо такі семантичні групи: 1) назви предметів і об'єктів: *чорний ворон* – «машина, у яку забирають заарештованого» (В./Д. Ужченко, с. 22); 2) характеристика людини: *як чорна хмара* – «дуже похмурий, сумний хто-небудь» (В./Д. Ужченко, с. 21); 3) позначення темпоральності: *про (на) чорний день* – «на випадок крайньої скрути» (В./Д. Ужченко, с. 42); 4) назви дії, стану: 1. *держати (тримати) в чорному тілі* – «1. утискувати, визискувати когось. 2. суворо поводитися з ким-небудь, позбавляти когось можливості виявляти свої здібності» (В./Д. Ужченко, с. 184); *[чорна] кішка пробігла* – «хто-небудь посварився з кимсь, між ким-небудь виникла незгода»

(В./Д. Ужченко, с. 70); *чорна невдячність* – «віддячити за добро злом» (В./Д. Ужченко, с. 108); *чорні хмари збираються* – «комусь або чомусь загрожує біда, неприємність» (В./Д. Ужченко, с. 191); *чорним по білому написано* – «цілком ясно, виразно, чітко, зрозуміло» (В./Д. Ужченко, с. 195). Отже, серед фразеологізмів із прикметниковим компонентом «чорний» переважають назви дій і станів, переважно негативних. Це засвідчує негативне сприйняття українським народом чорного кольору, який асоціюється із чимось невідомим, страшним, злим. Емоційно нейтральне забарвлення має лише фразеологізм *чорним по білому написано*, що засвідчує таке значення кольору: «щось, що чітко видно».

За структурою серед цих фразеологізмів можна виокремити такі групи: 1) двоскладні – «прикметник + іменник»: *чорний ворон, чорна невдячність*; 2) багатокомпонентні – «сполучник/прийменник + прикметник + іменник»: *про (на) чорний день, як чорна хмара*; «прикметник + іменник + дієслово»: *[чорна] кішка пробігла, чорні хмари збираються*; «прикметник + прийменник + прикметник + прислівник»: *чорним по білому написано*; «дієслово + прийменник + прикметник + іменник»: *держати (тримати) в чорному тілі*. Як бачимо, здебільшого це багатокомпонентні структури, у яких «чорний» використовується як додаткова ознака до висловленого.

Фразеологізмів із прикметниковим компонентом «синій» удалося віднайти 3 одиниці: *синій птах/синя птиця, як пуп (з сл. синій, посинілий), за синім морем*. Вони утворюють такі семантичні групи: 1) назви абстрактних понять: *синій птах/синя птиця* – «символ щастя, ідеалу» (В./Д. Ужченко, с. 146); 2) просторові назви: *за синім морем* – «у далеких краях; дуже далеко» (В./Д. Ужченко, с. 104); 3) назва міри, ступеня виявлення ознаки: *як пуп (з сл. синій, посинілий)* – «дуже сильно» (В./Д. Ужченко, с. 147). Помітно, отже, що синій є частиною символічної системи українського народу, де він асоціюється зі щастям. Проте здебільшого фразеологізми будуються довкола природних явищ, таких як колір води або ж «посиніння» від холоду.

За структурою фразеологізми з прикметниковим компонентом «синій» багатокомпонентні, утворені за моделями: «прикметник + іменник» (*синій птах/синя птиця*), «прийменник + прикметник + іменник» (*за синім морем*), «сполучник + іменник + прикметник» (*як пуп (з сл. синій, посинілий)*).

Із прикметниковим компонентом «червоний» дібрано 3 фразеологізми: *червоний (вогняний) півень, проходить червоною*

ниткою, пускати / пустити [червоного] півня. Вони мають здебільшого семантику «назва дії, процесу, стану»: *проходити червоною ниткою* – «бути основним, провідним у чому-небудь, наскрізь пронизувати щось» (В./Д. Ужченко, с. 109); *пускати / пустити [червоного] півня* – «підпалювати що-небудь, викликати пожежу з метою розплати, помсти» (В./Д. Ужченко, с. 133); *червоний (вогняний) півень* – «пожежа» (В./Д. Ужченко, с. 133). Прикметно, що семантика кольору в цих фразеологізмах має двобічний вияв: 1) пов'язаність із червоним як кольором вогню; 2) наявність метафоричного переосмислення червоного як такого, що є наскрізним.

За структурою фразеологізми з прикметниковим компонентом «червоний» є 1) двоскладними, що становлять модель «прикметник + іменник»: *червоний (вогняний) півень*, та 2) багатоконпонентними, утвореними за моделлю «дієслово + прикметник + іменник»: *проходити червоною ниткою, пускати / пустити [червоного] півня*.

З прикметниковим компонентом «зелений» віднайдено 5 фразеологізмів: *до нових (зелених, третіх, сьомих) віників, зелена вулиця, до зеленого (блакитного) змія (з сл. напитися, допитися), зелений змій, молодий та зелений*. Семантика фразеологізмів із прикметниковим компонентом «зелений» дає змогу виділити такі групи: 1) позначення міри і ступеня вияву дії, ознаки: *до зеленого (блакитного) змія (з сл. напитися, допитися)* – «до нестями, дуже» (В./Д. Ужченко, с. 57); *до зелених віників* – «дуже довго, тривалий період; надовго» (В./Д. Ужченко, с. 14); 2) назва стану: *зелена вулиця* – «безперешкодний шлях у розвитку, подоланні чого-небудь» (В./Д. Ужченко, с. 23); 3) назва напою: *зелений змій* – «горілка» (В./Д. Ужченко, с. 57); 4) характеристика людини: *молодий та зелений* – «недосвідчений» (В./Д. Ужченко, с. 103).

Кольороназва «зелений» у складі фразеологізмів тісно пов'язана із зеленим як природним кольором – кольором рослин (наприклад, зелений фрукт є недозрілим, що переноситься на характеристику людини). Спирт при запалюванні горить зеленуватим кольором, звідси має виток фразеологізм *зелений змій*.

За структурою фразеологізми з прикметниковим компонентом «зелений» бувають 1) двокомпонентні, побудовані за моделлю «прикметник + іменник»: *зелена вулиця, зелений змій*; 2) багатоконпонентні, утворені за моделями «прийменник +

прикметник + іменник» (до зелених віників, до зеленого змія) та «прикметник + сполучник + прикметник» (молодий та зелений).

Із прикметниковим компонентом «жовтий» у досліджуваному словнику зафіксовано лише 1 фразеологізм: *жовтороте пташеня* – «молода, недосвідчена людина» (В./Д. Ужченко, с. 145).

За структурою цей фразеологізм двокомпонентний: «прикметник + іменник». Його значення пов'язане з жовтим як природним забарвленням пташенят та перенесенням кольору на характеристику людини.

З прикметниковим компонентом «інші кольори і відтінки» віднайдено 5 одиниць: *сон рябої кобили*, *обоє рябоє*, *рожеві мрії*, *темний ліс*, *темна вода*. За семантикою ці фразеологізми поділяються на такі різновиди: 1) характеристика сприйняття, відчуттів: *сон рябої кобили* – «нісенітниця, безглуздя, дурниця» (В./Д. Ужченко, с. 178), *рожеві мрії* – «щось бажане, але нездійсненне» (В./Д. Ужченко, с. 105), *темний ліс* – «щось незрозуміле, невідоме, заплутане» (В./Д. Ужченко, с. 5), *темна вода* – «що-небудь недоступне для розуміння, таке, у якому важко розібратися (В./Д. Ужченко, с. 36); 2) характеристика людини: *обоє рябоє* – «один другого вартий; однакові» (В./Д. Ужченко, с. 162).

За структурою фразеологізми з прикметниковим компонентом «інші кольори і відтінки» утворюють такі моделі: 1) двокомпонентну – «прикметник + іменник» (*рожеві мрії*, *темний ліс*, *темна вода*) та «числівник + прикметник» (*обоє рябоє*); 2) багатокомпонентну – «іменник + прикметник + іменник» (*сон рябої кобили*).

Варто зауважити, що майже всі фразеологізми з прикметниковими компонентами на позначення кольору є підрядними словосполученнями, переважно іменними (*сон рябої кобили*, *темний ліс*, *чорний ворон*, *жовтороте пташеня*) та дієслівними (*проходити червоною ниткою*, *пускати / пустити [червоного] півня*). Є окремі приклади фразеологізмів зі структурою складносурядного іменного словосполучення (*молодий та зелений*). Один фразеологізм із прикметниковим компонентом на позначення кольору має структуру простого речення: [*чорна*] кішка пробігла.

Отже, фразеологізми з прикметниковими компонентами на позначення кольору мають різну семантику. Переважають такі лексико-семантичні групи: назви предметів, об'єктів; характеристика людини, предметів, явищ; назви дій, станів, характеристика сприйняття, відчуттів; позначення міри і ступеня вияву дії.

Кольороназва у складі фразеологізму допомагає увиразнити дію, стан, явище, предмет чи об'єкт або порівняти його з чимось. За структурою фразеологізми з прикметниковими компонентами здебільшого є двокомпонентними та трикомпонентними одиницями, побудованими за моделями підрядного іменного та дієслівного словосполучень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Л., Сабліна С. Фразеологічні одиниці з компонентом 'кольороназва' в мовній картині світу українців. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2015. С. 43–50.
2. Жук Т. В. Фразеологізми з компонентами на позначення кольору (на матеріалі «Фразеологічного словника української мови»). *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія : Філологічні науки*. 2010. Кн. 2. С. 73–74.
3. Ковбасюк Л. А. Фразеологічні одиниці з компонентом "кольороназва" як елементи національно-мовної картини світу (на матеріалі німецької та англійської мов). *Проблеми зіставної семантики* : зб. наук. ст. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2005. Вип. 7. С. 267–273.
4. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка, 2003. 280 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. [Електронний ресурс]. URL: <http://sum.in.ua/>
6. Яворська Г. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації). *Мовознавство*. 1999. № 2,3. С. 42–43.

ДЖЕРЕЛА

1. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.

Тетяна Морозюк
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Павлушенко О. А.

МОВНА НОРМА ЯК ОСНОВА ЗАПОБІГАННЯ
КОМУНІКАТИВНИМ ДЕВІАЦІЯМ

Анотація. У статті проаналізовано етапи становлення та аспекти функціонування мовної норми в українському лінгвокультурному просторі, її основні особливості. Увагу зосереджено на понятті мовної девіації, класифікації відхилень від суспільних стандартів у процесі використання мови, виокремлено основні помилки, що виникають під час комунікації, а також визначено чинники, що забезпечують збереження нормативності усного мовлення відповідно до стандартів, усталених у суспільній традиції.

Ключові слова: мовна норма, нормативність, мовні відхилення, девіації, девіантне мовлення, комунікативні помилки.

Annotation. The article presents the results of the study of the language norm in the Ukrainian space, analyzes its main features of formation and aspects of functioning. Attention is focused on the interpretation of the concept of language deviation, its classification. The main errors during communication are singled out, the aspects ensuring the normativity of oral speech are determined, in accordance with the main language norms, the types of deviations are singled out.

Key words: language norm, normativity, language deviations, deviations, deviant speech, communicative errors.

Актуальність роботи. Зважаючи на тривалу політику зросійщення національного лінгвокультурного простору в усіх сферах, сьогоденну англінізацію мовленнєвої царини, недосконале володіння українцями мовними нормами, сучасний вітчизняний комунікативний простір переповнений утвореннями, що не є нормативними. Через поширення в Україні мовців-білінгвів, почасти двомовне інформаційне та розважальне середовище виникають мовні відхилення від норми на різних рівнях: фонологічному, морфологічному, лексичному та синтаксичному. Необхідною умовою існування національної літературної мови є її нормативність, що спонукає на всенародному рівні послуговуватися мовними формами в соціально усталених і усвідомлених варіантах. З огляду на це, вважаємо, що проблема вивчення мовної норми як основи запобігання девіаціям є важливою та на часі.

Нормативність українського мовлення була і залишається предметом досліджень, про що свідчить низка лінгвістичних, дидактичних та соціокультурних праць авторитетних науковців:

Н. Бабич, І. Вихованця, К. Городенської, П. Гриценка, С. Єрмоленко, С. Караванського, Л. Масенко, О. Сербенської, Л. Струганець, І. Фаріон, В. Фурси, І. Хом'яка, І. Ющука та багатьох інших. Проблемою девіантності мовного простору цікавилися Ф. Базевич, М. Пентилюк, О. Попова, Н. Єльнікова, С. Єрмоленко, О. Селіванова та інші.

Метою пропонованої публікації є обґрунтування з позицій лінгвістичної традиції мовної норми як основи запобігання комунікативним девіаціям.

Об'єктом роботи є мовна норма української мови.

Предметом дослідження є відхилення від мовної норми в процесі комунікації.

Мовна норма є фундаментальним та зміцнювальним чинником у процесі розвитку літературної форми національної мови. Норма характеризується стійкістю та консерватизмом, що забезпечує сталість основного лексичного запасу, збереження фонетичних та граматичних особливостей лінгвальної системи.

Формування норми літературної форми мови – процес, що розвивається в діячності, тому в певних історичних періодах має свої особливості. Творцем літературної норми є колективна мовотворча праця народу, а над її шліфуванням працюють мовознавці та майстри слова. Спільний суспільний доробок кодифікується в словниках, довідковій та навчально-методичній літературі. Існування уніфікованої норми уможливорює процес збереження традиційності, історичних культурних здобутків і забезпечує раціональний розвиток мовної системи, регулюючи процес появи нових реалій мовленнєвої діяльності.

Поняття «норми» відоме давно, проте в українському мовознавстві чіткого трактування набуло лише в ХХ ст. Академічний тлумачний словник української мови подає кілька значень поняття «норма», одне з яких таке: «норма – загальноприйняте правило в мові, літературі й т. ін.» [11, с. 742].

Мовознавці по-різному трактували поняття мовної норми. На наш погляд, найбільш повно витлумачив це поняття М. Пилинський у монографії «Мовна норма і стиль»: «норма літературної мови – це реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі і нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для даного конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів

загальнонародної (національної) мови в процесі спілкування» [Пилинський 1976: 94]. М. Жовтобрюх зазначав, що нормою є «...історично зумовлені, відносно стабільні реалізації мовної системи» [Жовтобрюх 1970: 11]. Словник-довідник з культури української мови подає, що «норма літературної мови – реальний історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі норми мови, становить єдину можливість або найкраще для конкретного випадку варіантів, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку і співвідносних фактів загальнонародної (національної) мови в процесі спілкування» [3, с. 94].

Істотною ознакою літературної норми (у порівнянні з нелітературним мовним утворенням, до прикладу, діалектом) є її відповідність системі мови (впорядкована структура і внутрішня диференціація), а з соціального погляду – вищий ступінь її загальнообов'язковості [Струганець 2011: 36]. Ревалентними характеристиками норми є стабільність, відносна єдність, що забезпечує функціонування літературної мови і впливає з надтериторіального характеру літературної мови [Струганець 2011: 37].

Окреслюючи поняття норми літературної мови, мовознавці (С. Єрмоленко, Г. Мацюк, О. Муромцева, М. Пилинський, В. Русанівський, Л. Струганець, Н. Хруцька, Г. Яворська та ін.) відзначають одну з найважливіших її рис – історичність. «Вже у визначенні норми підкреслюється її зв'язок з певним часом, з певною епохою, або, як прийнято говорити у мовознавстві, з певним синхронним зрізом мови. Зміна епох поступово приводить до зміни норм української літературної мови, оскільки остання пов'язана з діяльністю народу – її носія» [Жовтобрюх, Муромцева 1998: 18]. С. Єрмоленко зауважує, що «літературна норма, реалізуючись на синхронному рівні, завжди містить у своєму змістовому плані елементи мовної діахронії, виявляє якнайтісніший зв'язок з літературною традицією» [5, с. 65].

Суспільно-комунікативна функція мовної норми передбачає її обов'язковість для всіх членів лінгвокультурної спільноти. Недотримання мовних норм у суспільстві є загрозливим явищем для існування нації, бо анормативні форми засвоюються на свідомому та підсвідомому рівнях, формують лінгвоспереотипи і перешкоджають природному поступові мови.

Як показує сучасна практика, нині побутує низький рівень обізнаності користувачів української мови з мовними нормами, а

звідси й коректного послуговування ними в процесі комунікації. Так К. Булаховський зауважує, що з 1600 слововживань, зафіксованих у 29 найпопулярніших комп'ютерних програмах, 1265 не відповідають мовній нормі [Булаховський 2014: 8].

Результатом порушення мовних норм стала поява низки термінів, що позначають мовні недоліки: нульовий ступінь письма, комунікативний шум, мовні аномалії, комунікативні невдачі, комунікативні помилки, комунікативні збої, перешкоди в спілкуванні, мовні (мовленнєві) девіації тощо. Ми надаємо перевагу поняттю «девіація», що з латинської мови означає «відхилення».

Найбільш вдалим трактуванням цього поняття з мовленнєвого боку вважаємо таке: «мовна девіація – це висловлення, у яких спостерігаються різні відхилення від норм функціонування мовної системи» [Єрмоленко 2021: 41]. Ф. Бацевич, якого вважають основоположником вивчення мовленнєвих девіацій в Україні, трактує цей термін як родове поняття, що об'єднує видові: мовні аномалії, перепони в спілкуванні, огріхи, помилки, неточності, тощо [Бацевич 2000]. О. Селіванова стверджує, що мовленнєві девіації спричинені несформованістю комунікативної компетенції, мовленнєвих умінь і навичок, низьким рівнем знань культурно-соціальних норм мови, стандартів відповідності вживання слів і висловлень у різних сферах спілкування [Селіванова 2010: 439].

Ф. Базевич виділяє чотири різновиди порушень, пов'язаних з мовною компетенцією мовців: девіації, спричинені розчленуванням мовцем початкового задуму (тавтологія, невиправдана економія мовних засобів); девіації, пов'язані з категоризацією аспектів задуму (алогічної категоризація дії, процесу і стану); девіації, залежні від процесів пропозиціонування (добір нестандартного конверсива, надлишок синонімів, неідіоматична і надмірна лексикалізація, побутування ненормативного неологізму); девіації, що з'являються під час побудови поверхневої структури [Бацевич 2000].

Виокремлюючи основні помилки під час комунікації, погоджуємося із дослідниками й виділяємо найбільш поширені: уживання слова в невластивому йому значенні (*область – галузь; задача – завдання; заказати – замовити, надійти – набриднути*), поширення плеоназмів (*на сьогоднішній день, основний лейтмотив, найбільш оптимальний*), використання калькованих виразів, русизмів (*виключення, пред'являти, слідуючий, заключатися*), девіантне утворення ступенів порівняння прикметників і прислівників, зокрема

аналітичних форм (*самий гарний, більш розумніший, менш поширеніше*), помилкове узгодження в прийменникових конструкціях (*зошит по українській мові, по професії*), хибне закінчення іменників другої відміни однини чоловічого роду в родовому відмінку (*університета, ліску, мороза, текста*), паронімія (*нерозрізнення іменників «усмішка» і «посмішка», «духовний» і «духовий»*), ненормативне узгодження іменника з числівником (*два тома, чотири з половиною аркуша, трьом десятим відсотків*), уникання вживання кличного відмінка (*Олена Юрївна, Володимире Олександрович*).

З описаних фактів мовних девіацій, можемо висновкувати, що нормативність усного мовлення як аналітичного процесу забезпечують такі аспекти: лексичний (коректне вживання слів, словосполучень, фраз), граматичний (побудова словосполучень, речень, грамотне послуговування морфологічними одиницями), фонетичний (вимова, що диференціює слова в потоці комунікації).

Відповідно до порушення основних мовних норм, лінгвісти виділяють такі типи девіацій: орфоепічні (аномальна вимова звуків та звукосполучень), акцентуаційні (недотримання правил наголошення слів), ортографічні (хибна передача звучання мови на письмі), лексичні (вживання слів у не властивому їм лексичному значенні); граматичні (недотримання правил творення слів та поєднання їх в синтаксичні одиниці), стилістичні (недоцільне вживання лексем в певному мовному стилеві).

Згідно з критерієм лінгвістичних рівнів виокремлюємо мовні девіації, пов'язані із фонетичними, морфологічними, лексичними та лексико-семантичними факторами. Мовні девіації є сукупністю інтралінгвальних та екстралінгвальних чинників та пов'язані з некоректним втіленням задуму мовця в мовленні. Важливо усвідомлювати згубну роль девіаційних процесів під час побудови комунікації і докладати зусиль задля дотримання нормативності мовлення. Тому дослідження обраної теми вважаємо перспективним та необхідним в сучасних реаліях відродження національної свідомості українців, їхнього повернення до лінгвокультурних традицій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2000. 237 с.

2. Булаховський К. Українська мова в локалізації програмного забезпечення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2014. 20 с.
3. Гринцишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. Словник-довідник з культури української мови. Львів: Фенікс, 1996, С. 89–95.
4. Єрмоленко С. Мовна норма vs мовна девіація в навчально-комунікативному дискурсі. *Філологія XXI століття*. Харків, 2021. 164 с.
5. Єрмоленко С. Я, Бирик С. П., Коць Т. А. Літературна норма і мовна практика. Київ, 2013. С. 65.
6. Жовтобрюх В., Муромцева О. Культура мови вчителя: Курс лекцій. Харків: Гриф, 1998. 208 с.
7. Жовтобрюх М. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Київ : Наукова думка, 1970. 304 с.
8. Пилинський М. Мовна норма і стиль. Київ : Наукова думка, 1976. 288 с.
9. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
10. Струганець Л. Диференційні ознаки норми літературної мови. *Культура слова*. 2011. № 74. С. 34–43.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови 250000 слів. [упор. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2016. 1696 с.

Наталя Ставратій

Науковий керівник – доктор філол. наук, проф. Павликівська Н.М.,

НАЗВИ ОБ'ЄКТІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ В МІСТІ ВІННИЦІ:ЗМІСТОВЕ НАПОВНЕННЯ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ

Анотація. У статті систематизовано різні наукові підходи до класифікації ергонімів. Розглянуто номінації ресторанів та кафе міста Вінниця. Проаналізовано частотність вибору тієї чи тієї групи ергонімів. Досліджено мотиваційну базу вибору назв для закладів харчування.

Ключові слова: *номінація, ергонім, ергоніми у сфері обслуговування.*

Annotation. *The article systematizes various scientific approaches to the classification of ergonyms. We have examined the nominations of restaurants and hotels in Vinnytsia and analyzed the frequency of choosing a particular group of ergonyms. The frequency of choosing a particular group of ergonyms is analyzed. The motivational basis for choosing names for food establishments has been studied.*

Keywords: *nomination, ergonym, service sector ergonyms.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку людства переважає кліпове мислення. Саме тому назва компанії, бренду або торгової марки є дуже важливим фактором успішного просування на ринку. Ергонімія – наука, що вивчає власні назви та допомагає краще усвідомити зв'язок назви закладу та особистістю підприємця.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ергоніми досліджували такі науковці, як: Ю. Дідур, О. Карпенко, А. Кравченко, М. Полосіна, В. Самодай та ін.

Мета статті – здійснити аналіз лексичного наповнення досліджуваних онімів та їх функціонування.

Для вдалого існування ресторанного закладу потрібно пам'ятати, що назва має бути пов'язана з локацією, інтер'єром, кухнею тощо. А те, що назва закладу харчування – це 30% успіху можна постежити у «золотих» правил двох трикутників. Перший трикутник : локація, локація і ще раз локація [Самодай 2015: 75]. Мотивація номінації об'єктів сфери обслуговування також є важливим складником.

М. Полосіна [Полосіна 2007] у своєму дослідженні поділяє ергоніми на:

— мотивовані, із яких можна виокремити: реально мотивовані (ті, що вказують на реальний факт, пов'язаний з характером діяльності підприємства та продукцією, яку воно випускає, наприклад, магазин автозапчастин – «Автодеталь») та умовно мотивовані (ті, що ґрунтуються на асоціативних зв'язках, які містять лише натяк на ознаки чи характеристики назви, наприклад, «Пам'ять» – ритуальні послуги);

— рецесивні – ергоніми, які не містять інформації про предмет номінації та найчастіше репрезентовані штучно утвореними словами, побудованими шляхом механічного поєднання або комбінацією літер, наприклад, «Апельсин» – рекламні послуги.

Заклади харчування мають свої специфічні правила щодо назв. Споживач повинен зрозуміти, що він отримає. У своєму дослідженні Ю. Позніхіренко виокремлює 8 мотиваційних ознак для закладів харчування в Україні. За її словами, на першому місці стоїть етнокультурна мотивація (24%), далі йде образно-символічна (16%), маніпулятивна (15%), прецедентна (14%), графічна (12%), непрозора (11%), епатажна (6%) та мотивація гри слів (2%) [Позніхіренко 2018: 10].

Такі мовознавці, як О. Карпенко та Ю. Дідур виділяють такі групи ергонімів у структурному плані:

— однокомпонентні. Ергоніми, які виражені непохідними («*Влада*», «*Лоза*») та простими похідними словами («*Харчевня*» – афіксальна власна назва). Також до цього класу назв відносять складні ергоніми, які виражено власне композитами або афіксальними композитами («*ФоксМарт*», «*McDonald's*»);

— двокомпонентні, до яких входять словосполучення різної структури («*У гетьмана*», «*Після 8*», «*Українські страви*» та ін.);

— багатоконпонентні. До цієї групи можна віднести речення та словосполучення ускладненої структури. Але треба пам'ятати, що речення можуть відноситися як до двокомпонентних, так і до багатоконпонентних («*Здоровенькі були*») [Підвірна 2022: 22–23].

З урахуванням вищезгаданого, розглянемо назви ресторанів та кафе міста Вінниця:

— «*Namaste India*» – етнокультурна мотивація, двокомпонентне утворення;

— «*Pan Cake*» – мотивація гри слів. Назва походить від англійського слова «*pancake*», що у перекладі означає «млинець». Ергонім можна інтерпретувати як два слова «*Pan*», що означає українське слово «пан», та «*cake*» - торт, млинець. Двокомпонентне утворення;

— «*Pid Nebom*» – графічна мотивація, оскільки «під небом» написано англійськими літерами, двокомпонентне утворення;

— «*Stakan Coffee*» – графічна мотивація (слово «*стакан*» написано англійськими літерами). Двокомпонентне утворення;

— «*Top car*» – непрозора мотивація, оскільки не зрозуміло, що саме споживач отримає у закладі харчування. Двокомпонентне утворення;

— «*Waffle house*» – образно-символічна мотивація, двокомпонентне утворення;

— «*Аладін*» – прецедентна мотивація (ім'я героя відомої казки), однокомпонентне утворення;

— «*Батерфляй*» — ресторан походить від англійського слова butterfly. Графічна мотивація, однокомпонентне утворення;

— «*Бібліотека*» – кафе італійської та європейської кухні. Мотивація полягає у візуальному оформленні кафе (облаштоване книжками), тобто образно-символічна. Назва належить до однокомпонентного утворення;

— «*Булки*» – образно-символічна мотивація, однокомпонентне утворення;

— «*Гетьман*» – етнокультурна мотивація, однокомпонентне утворення;

— «*Єреван*» – етнокультурна мотивація, оскільки це ресторан вірменської кухні. Однокомпонентне утворення;

— «*З ранку до ночі*» – маніпулятивна мотивація, багатокомпонентне утворення;

— «*Затишний сімейний ресторан Melange*» – маніпулятивна мотивація, багатокомпонентне утворення;

— «*Кактус*» – образно-символічна мотивація, оскільки це ресторан мексиканської та європейської кухні. Однокомпонентне утворення;

— «*Кінь у протигазі*» – епатажна мотивація. Варіація вислову «Кінь у пальто». Багатокомпонентне утворення;

— «*Кльово*» – маніпулятивна мотивація, наштовхує споживача на ті емоції, які він отримає у закладі. Однокомпонентне утворення;

— «*Козацький Стан*» — Вмотивовано, швидше за все, зовнішньою схожістю з козацькими фортецями, тобто етнокультурна мотивація. Це двокомпонентне словосполучення;

— «*Мангал – кебаб*» – образно-символічна мотивація, двокомпонентне утворення;

— «*Молодіжне*» – маніпулятивна мотивація (орієнтація на потенційних відвідувачів). Назва належить до однокомпонентного утворення;

— «*Над Бугом*» — ресторан розташовано на річці Буг звідки й походить назва. Етнокультурна та образно-символічна мотивація, двокомпонентне утворення;

— «*Ні пуху, ні пера*» – епатажна мотивація. Як назва використовується крилатий вислів. Багатокомпонентне утворення;

— «*Офіцерське*» – маніпулятивна мотивація, однокомпонентне утворення;

— «*Престиж хол*» – маніпулятивна мотивація, двокомпонентне утворення;

— «*Простір їжі*» – образно-символічна мотивація, двокомпонентне утворення;

— «*Світлиця*» – інтер'єр ресторану зроблено під стару хату, саме тому мотивація буде етнокультурною. Однокомпонентне утворення;

— «*Скіфія*» – етнокультурна мотивація, однокомпонентне утворення;

— «*Смачний ЇЖАк*» – Мотивація гри слів, двокомпонентне утворення;

— «*Той Самий Бургер*» – маніпулятивна мотивація, у споживача має скластися враження, що тут найкращі бургери. Багатокомпонентне утворення;

— «*У Міхалича*» – утворена від по батькові власника. Непрозора мотивація, двокомпонентне утворення;

— «*Шахерезада*» – походить від імені героїні однойменної казки, прецедентна мотивація (залучення іншого соціокультурного простору), однокомпонентне утворення;

— «*Щаслива мавпа*» – епатажна мотивація, оскільки людина ототожнюється з мавпою. Двокомпонентне утворення.

Аналіз номінацій закладів харчування дає змогу говорити про те, що на першому місці серед мотиваційних ознак стоїть етнокультурна мотивація – 22%. На другому місці – образно-символічна (21%) та маніпулятивна мотивація (21%). Далі йдуть графічна (9%), епатажна (9%), прецедентна (6%), непрозора (6%) та мотивація гри слів (6%).

За структурними компонентами підприємці надають перевагу двокомпонентним утворенням (44%). Однокомпонентні утворення складають 40% і 16% – багатокомпонентні утворення. Це спричинене можливістю споживачів звертати увагу та запам'ятовувати назви закладів.

Отже, назва ресторану має суттєво відрізнитися від конкурентів; мати веселу або зрозумілу асоціацію; легко запам'ятовуватися; відповідати закладу. Для цього найкраще підходять однокомпонентні та двокомпонентні утворення із такими ознаками, як етнокультурна, образно-символічна та маніпулятивна мотивація.

ЛІТЕРАТУРА

1. Підвірна А. М. Ергоніми як маркери англомовного соціокультурного простору: структурні та семантичні особливості : Кваліфікаційна робота. Миколаїв, 2022. 84 с.
2. Позніхіренко Ю. І. Мотиваційна база ергонімів як знаків соціокультурного простору України й англомовних країн (на матеріалі назв закладів харчування) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, 2018. 25 с.
3. Полосіна М. Особливості найменувань підприємств м. Донецька та Макіївки. *Лінгвістичні студії*: збірник наукових праць. Вип. 15. 2007. С. 524–526.
4. Самодай В. П., Кравченко А. І. Організація ресторанної справи : навч. посіб. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. 424 с.

Юлія Черватюк
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Завальнюк І.Я.

ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА У ТВОРАХ УЛАСА САМЧУКА

Анотація. У статті описано діалектну лексику, вживану у мовотворчості Уласа Самчука. Увагу зосереджено на іменникових діалектизмах, які розподілено за шістьма тематичними групами. Окреслено семантику згаданих одиниць, зіставлено її із значеннями таких самих діалектних лексем, уживаних у відомих лексикографічних працях.

Ключові слова: діалектизм, діалектна лексика, значення діалектної лексеми, тематична група, твори Уласа Самчука.

Annotation. The article describes the dialect vocabulary used in the language creation of Ulas Samchuk. Attention is focused on noun dialectics, which are divided into seven thematic groups. The semantics of the mentioned units is outlined, it is compared with the meanings of the same dialect lexemes used in known lexicographical works.

Keywords: dialecticism, dialect vocabulary, meaning of dialect lexeme, thematic group, works of Ulas Samchuk.

Питання поглибленого вивчення української діалектної лексики як складової національної мови посідають на сучасному етапі вивчення

україністики помітне місце. У цій царині ґрунтовними є дослідження діалектологів С. Бевзенка [2], Д. Брилінського [3], І. Гороф'янюк [5], П. Гриценка [6], М. Корзонюка [8], П. Лисенка [9], І. Матвіяса [10], Т. Ястремської [12] та ін.

Здавна й українські письменники шанобливо ставляться до діалектів, уміло використовують у своїх творах говіркові слова та їхні форми. Проте питання ролі діалектизмів у мові художньої літератури описані дослідниками недостатньо, що й робить нашу наукову розвідку актуальною.

Метою пропонованої статті є аналіз діалектної лексики, уживаної у творах Уласа Самчука, зокрема окреслення семантики іменникових діалектизмів письменника і зіставлення їхніх значень із значеннями, поданими у відомих лексикографічних джерелах.

Простежено, що більшість діалектизмів, які функціонують у творах письменника, зафіксовані в словниках, що увиразнює думку про те, що цей компонент української мови для нього досить важливий. Діалектна лексика Уласа Самчука пов'язана здебільшого з Волинню. Можна навіть говорити про естетичну функцію таких діалектизмів, адже найглибший слід у душі письменника залишила волинська природа.

Звеличуючи предківську землю художнім словом, Улас Самчук звертається до історичних, археологічних джерел, ураховуючи твори «батька історії» Геродота, старовинні міфи, легенди, перекази. Глибоке ознайомлення з фольклором та етнографією Волині – найдавнішим історичним та культурним центром України, дослідження ментальності мешканців цього краю дає підстави письменникові зробити висновок про її своєрідність. Роман Уласа Самчука «Волинь» став одним із найунікальніших творів в українській літературі, своєрідним гімном Волині, його людям, любові до землі, селянській праці. Досягнуто цього також і завдяки мовному оформленню роману, передусім специфічному використанню діалектизмів.

Діалектна лексика, розмаїта й багатобарвна, визначає стильову домінанту реалістичної мовної палітри Уласа Самчука, вона є матеріалом художнього мислення письменника, відтворюючи народне світобачення, народну філософію. Уживання літературних синонімів замість діалектних слів, здається, змінило б сутність зображеного, відірвало б роман від землі Волині, яка його породила і з якою він зрісся у своїй художній довершеності. Говіркова лексика становить

єдине ціле з мовною тканиною твору, не дисонуючи з нею, змальовує картини господарювання селян, побутові сцени, яскраві, психологічно змістовні мовні портрети. Вона входить не лише в діалоги, а й у невласне пряме мовлення, ліричні пейзажні замальовки, філософські і публіцистичні роздуми, історичні екскурси [Бублейник 2000: 76].

Значення діалектизмів, уживаних у творах Уласа Самчука, ми зіставляли із значенням цих лексем у «Словнику західнополіських говірок» за редакцією Г. Л. Аркушина [1], «Словнику поліських говірок» за редакцією П. С. Лисенка [9], одинадцятитомному тлумачному «Словнику української мови» [11] та ін., робили відповідні висновки й узагальнення.

Спостережено, що діалектизми у мовотворчості Уласа Самчука представлені лексемами різних частин мови. Велику групу діалектизмів становлять іменники різних тематичних груп. Зокрема:

-найменування предметів домашнього побуту, знарядь праці: *пуделко, банька, нецьки, юхт, кушка, напр.: По лавицях розложені коробки, пуделка, старі часописи, квіти, брудні дитячі руки (У. Самчук, I, с. 292).*

Пуделка [пуделка] -и, – «те, що пуделко». Пуделко [пуделко] -а, – «невелика металева або картонна коробочка переважно круглої форми» [Аркушин 2000, Т. 1: 100].

«Словник української мови» (далі СУМ) подає таке значення цього слова: «Пуделко -а, діал. зменш.-пестл. до «пудло» [СУМ, VIII : 384]. Пудло -а, діал. «коробка або футляр» [СУМ, VIII : 385].

Якщо звернемося до «Словника гуцульських говірок», то дізнаємося, що аналізоване слово запозичене з польської мови: пуделко, -а, коробка; пор. пол. *rudelko* [Гуцульські говірки 1997: 159].

Запивалось кислим молоком з гладишки або звичайною водою з баньки, що стояла в тінному місці (У. Самчук, I, с. 289).

Банька [бан'ка] -и, ж. 1) «глиняна посудина для води з вузьким горлом; те, що, банка» [Аркушин 2000, Т. 1: 10]. Банька, діал. «очне яблуко» [СУМ, I: 102].

Це слово спостерігаємо і в «Словнику західноволинських говірок», пор.: Банька, е, ж. 1) «металева тонкостінна посудина для відстоювання сметани зі свіжого молока»; 2) «скляна посудина на ніжках з отвором внизу і вгорі для ловлення мух» [Корзонюк 1987: 70].

Значення слова в Уласа Самчука збігається також зі значенням, яке подає «Словник поліських говірок», пор.: Банька, -и, ж. «череп'яна посудина з вузькою шийкою, призначена для доставки питної води на

поле» [Лисенко 1974: 29]. Отже, *банька* – багатозначне діалектне слово, передусім – посудина, банка.

А я аж двадцять нецьок продав, горілки купив (У. Самчук, Т. 2, с. 262).

Нецьки «ночви» [Аркушин 2000, Т. 1: 345; СУМ, V: 402].

На поясі у кожного спереду висить кушка з брусом, а ззаду застромлена за пояс дерев'яна мантачка (У. Самчук, I, с. 155).

Кушка [кушка] -и, ж.; «дерев'яна посудина у формі лійки для води, яку косарі вішали до пояса, щоб мочити мантачку» [Аркушин 2000, Т. 1: 274; Гуцульські говірки 1997: 108].

Кушка, -и, ж.; «дерев'яний кухоль, у якому косарі тримають гострильний брусок» [СУМ, IV: 425];

-найменування житлових і господарських будівель та їхніх частин: *шопа, почекальня, робітня*, напр.: *Від брами вбік, між хлівом і шопою, вузенькі, темні суточки* (У. Самчук, I, с. 182).

Шопа [шопа] -и, ж. 1. «великий хлів для зберігання снопів і реманенту»; 2. «те, що буда» [Аркушин 2000, Т. 2: 273]. Це слово функціонує також у гуцульських говірках зі значенням «приміщення для зберігання сільськогосподарського реманенту, приміщення на пасовищі для худоби» [Гуцульські говірки 1997: 215].

Одинадцятитомний «Словник української мови» подає схоже значення цієї діалектної лексеми: «покрівля, накриття на опорах для захисту чого-небудь від сонця, дощу і т. ін.» [СУМ, XI: 509].

Описуючи життя в старому селі, письменник уживає слово *суточки* «вузенькі вулички», напр.: *І не пішов одразу на другий його кінець до свого дому, а завернув у суточки до Сергія* (У. Самчук, II, с. 192).

Зустрічалися в робітні кошиків, дець випадково на коридорі, на дворі під час прохідок... (У. Самчук, II, с. 212).

Робітня «майстерня» [СУМ, VIII: 586];

-назви осіб за родом, характером діяльності, суспільним становищем, спорідненістю чи свояцтвом: *швагер, жандар, льокай*. Напр.: *Теличку вкрав Никонів швагер, що також у Теклі ночував* (У. Самчук, II, с. 104).

Швагер [швагер] – гра, ч.; 1. «те, що швагер»; 2. «сестрин чоловік»; 3. «чоловік дружининої сестри» [Аркушин 2000, Т. 2: 260; Корзонюк 1987: 259; Лисенко 1974: 234; СУМ, XI: 426].

Козак заявив – хто піде, попаде до жандарів, але ми раз і на козака плюємо (У. Самчук, II, с. 62).

Жандар «жандарм» [СУМ, II: 508].

– *Вчу його на льокая, а він робить порядні успіхи* (У. Самчук, III, с. 159).

Льокай [л'окай] «наймит» [Аркушин 2000, Т. 1: 299];

-назви рослин, тварин: *горупка, зелепуха, жижавка, боз, дик, лошиця*, напр.: *Доходили останні тижні літа, поля почорніли, бабине літо поснувалось по скибах, зябля поросла горупкою, походило розсипане зерно* (У. Самчук, I, с. 181).

Горупка – «кормова рослина для годівлі худоби» [Аркушин 2000, Т. 1: 104].

Одні густі й великі куці бозу, що оточили навкруги будинок, свідчать про те, що було колись (У. Самчук, II, с. 138).

Боз, діал. «бузок» [СУМ, I: 212].

Там лиш вітер шугає, та вовки виють, та хрюкають дики (У. Самчук, I, с. 89).

Дик, діал. «дикий кабан; вепр» [СУМ, II: 274; Аркушин 2000, Т. 1: 132; Гуцульські говірки 1997: 59].

За Шпака дали нам якусь булану лошивку (У. Самчук, I, с. 532).

Лошивка [лошиц'а] «напівдоросла кобила» [Аркушин 2000, Т. 1: 292];

-назви одягу: *папруга, колошині*, напр.: *Іншим разом він би взяв папругу і показав би їй, як то і від чого ревіти, але цим разом замкнув себе на всі замки і мовчить, мов той камінь, що лежить при дорозі і по ньому всі колеса котяться* (У. Самчук, I, с. 197).

Папруга [папруга] «ремінний пояс» [Аркушин 2000, Т. 2: 26; Корзонюк 1987: 178; Лисенко 1974: 151];

-реалії, пов'язані з сільським господарством: *зябля, мерва, пастівень*, напр.: *Як доорем сьогодні, то завтра заволочеш зяблю* (У. Самчук, I, с. 24).

Зябля [з'абл'а] -і, ж.; «поле, виоране восени для сіяння ярих культур на весні» [Аркушин 2000, Т. 1: 132].

Зябля -і, ж.; діал. «зяб» [СУМ, III: 742]. *Зябля* – «осіння оранка поля для сіяння ярих культур навесні; ділянка поля, зорана з осені й підготовлена для весняної сівби ярих культур» [Лисенко 1974: 85]. Значення цього слова, ужитого Уласом Самчуком, збігається зі значенням, поданим у словниках.

І там, під жолобецьким лісом, і на Угорщині, і під сільськими пастівнями (У. Самчук, I, с. 9).

Пастівень «пасовище» [СУМ, VI: 9; Аркушин 2000, Т. 1: 31].

Отже, художній спадок письменника досить оригінальний і заслуговує на увагу не лише з погляду літературної майстерності. Діалектні елементи, органічно вплетені як у мову персонажів, так і в

мову самого автора, надають творам неповторності й індивідуального стилю викладу, адже завдяки вдалому використанню діалектизмів як стилістичних засобів української літературної мови майстерно відтворено панорамну картину життя волинян на початку ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок у 2-х т. Луцьк : Вежа, 2000. Т. 1. 354 с.; Т. 2. 456 с.
2. Бевзенко С. Українська діалектологія : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів. Київ : Вища школа, 1980. 246 с.
3. Брилінський Д. Словник подільських говірок : монографія. Хмельницький : РВВ, 1991. 116 с.
4. Бублейник Л. В. Особливості художнього мовлення. Луцьк: Вежа, 2000. 225 с.
5. Гороф'янюк І. Лінгвальне портретування українського села Булаєшти Республіки Молдова: фонетичні паралелі з подільським говором / 2012. URL: <https://journals.pan.pl/Content/93511/mainfile.pdf>
6. Гриценко П. Моделювання системи діалектної лексики. Київ : Наукова думка, 1984. 227 с.
7. Гуцульські говірки : короткий словник / Уклад.: Г. Гузар та ін.; відп. ред. Я. Закревська. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 232 с.
8. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок. Українська діалектна лексика. Київ , 1987. С. 62–267.
9. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ : Наукова думка, 1974. 260 с.
10. Матвіяс І. Українська мова і її говори : монографія. Київ : Наукова думка, 1990. 168 с.
11. Словник української мови : в 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. [Електронний ресурс]. URL: <http://sum.in.ua/>
12. Ястремська Т. Моделювання українського діалектного простору: концепти верх/низ : монографія. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2021. 802 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Самчук У. О. Волинь: роман у трьох частинах. Київ : Дніпро, 1993. Т. 1. 574 с.

2. Самчук У.О. Волинь: роман у трьох частинах. Київ : Дніпро, 1993. Т. 2. 334 с.

Євгенія Шевчук
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Павлушенко О.А.

МОВНІ ЗАСОБИ ПЕРСУАЗИВНОСТІ У ВИСТУПАХ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ.

Анотація. У статті проаналізовано промови Президента України Володимира Зеленського воєнного періоду, зокрема мовні засоби впливу у його виступах. Досліджено мовні засоби персуазивності, використані промовцем з метою запобігти просуванню ворожої дезінформації у світі та сформувати коаліцію сил західних демократій у боротьбі проти варварів ХХІ ст..

Ключові слова: персуазивність, реципієнт, засоби впливу, парцеляція, перифраз, антонімія понять, персоніфікація, іронія, антитеза, порівняння.

Annotation. The article analyzes the speeches of the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi and examines the linguistic means of influence in his speeches during the war period. The means of persuasiveness used in order to prevent the promotion of hostile disinformation and to create a coalition for a joint fight against the aggressor have been studied. The linguistic means in the speeches of the President of Ukraine with the aim of influencing the recipients were analyzed and classified.

Keywords: persuasiveness, recipient, means of influence, parcellation, paraphrase, antonymy of concepts, personification, irony, antithesis, comparison.

Актуальність цього дослідження є беззаперечною, адже зараз, у момент повномасштабного вторгнення, ми як ніколи слідкуємо за новинами, а особливо за зверненнями Президента України. Кожен його виступ знаходить відгук у суспільстві, кожна промова містить не тільки важливу інформацію, а й засоби впливу на емоційну сферу слухачів. Саме інструменти персуазивності у цих

текстах викликають зацікавлення дослідника, оскільки вони є нетрадиційними для політичних промов через умови й обставини, у яких виголошені й мету, на досягнення якої спрямовані.

Мовні засоби персуазивності неодноразово були об'єктом лінгвістичних досліджень, про що свідчать публікації, Палій Г.М. [4], Дяченко О.В.[1], Фрасинюк Н.[2], Павлушенко О.А.[3], у яких проаналізовано окремі аспекти цієї теми.

Мета пропонованої статті – здійснити аналіз вербальних засобів персуазивності у виступах та промовах Володимира Зеленського воєнного періоду.

Об'єктом роботи є тексти промов Володимира Зеленського воєнного періоду, звернені до європейських парламентарів.

Предмет розвідки визначають лексико-семантичні засоби впливу на свідомість слухачів у виступах Президента України воєнного періоду.

Основним методом дослідження є контент-аналіз.

Кожен українець мріє про завершення війни, про мирне небо, про перемогу. Ми маримо цим від 24 лютого. Жити цілий рік в умовах війни неймовірно тяжко та виснажливо, але наш народ ні на секунду не думав опускати руки. Що ж нас так мотивує? Віра в перемогу? Так! Прагнення до справедливості? Звичайно! Жага до свободи? Неодмінно! А ще – слово. Слово – завжди було рушійною силою. Влучно підбравши слово, можна змінити погляди і думки співрозмовника, а також спонукати його до певних дій. Взявши за зброю слово, Президент України виборює підтримку свого народу від парламентарів західних демократій.

У зверненні до парламенту Канади та прем'єр-міністра Джастіна Трюдо за 15 березня Президент говорить: *«Перш ніж почати, я хочу, щоб ви зрозуміли мої відчуття, відчуття українців.»*. А далі наголошує: *«Просто уявіть... Уявіть, що о четвертій ранку кожен з вас чує вибухи. Джастіне, уяви, що ти і твої діти їх чуєте. Чуєте ракетні удари по аеропорту Оттави. По десятках інших місць по всій території вашої прекрасної країни, Канади.»*. З метою вплинути на свідомість адресата, В. Зеленський часто повторює окремі слова і словосполучення, які є смислоутворюючими елементами. Слово *«уявіть»* у цитованому фрагменті має найбільше смислове навантаження і тому дуже важливе у виступі. Такого роду повторення є одним з найефективнішим засобів впливу на емоції та психіку

слухачів. За допомогою частого вживання, деякі слова закарбовуються в пам'яті та набувають особливого значення для реципієнтів.

Вживання у промовах числівників наповнює тексти фактологічним матеріалом, який робить інформацію точною, більш вірогідною. В. Зеленський вдається у своїх промовах до такого засобу впливу, коли говорить про надзвичайно важливі речі – наслідки повномасштабної війни, які торкаються не тільки України, а загрожують європейській безпеці: «*Понад 1370 ракет застосовано ...*», «*...університетів, шкіл, дитячих садочків – зруйновано 773.*», «*... понад 10 мільйонів українців покинули рідні місця ... Майже 4 мільйони українців виїхали за межі нашої держави.*», «*Понад 90% усіх будівель Маріуполя повністю зруйновані ...*», «*... зруйновано понад 230 шкіл і 155 дитячих садочків. Вбито 128 дітей.*», «*Викрали з України понад 2 тисячі дітей.*», «*Тисячі людей убиті, серед них – 121 дитина.*», «*97 убитих дітей на сьогоднішній ранок.*» «*79. Стільки дітей було вбито в Україні. Тепер – це 117. Ще 38 дітей за ці дні.*», «*За три тижні загинули тисячі українців. Окупанти вбили 108 дітей*». Президент досить часто використовує цей метод. Адже сидячи в теплих домівках, будучи далеко від війни, не чуючи звуків вибухів, європейські політики не можуть уявити повний масштаб загрози знищення суверенної держави. Цифри вражають та змушують замислитися над масштабами трагедії в Україні.

Для характеристики тотального, безсердечного та нищівного зла, яким є Росія, Володимир Зеленський застосовує перифраз: «*російська військова машина*». Президент підкреслює те, як сліпо виконують накази російські військові. У цієї машини немає ні почуттів, ні душі, а тільки мета та нищівний рух до її досягнення. У перифрастичному виразі «*цунамі жорстокого вторгнення*» смислоутворюючим компонентом є слово *цунамі*, яке характеризує смертоносну лавину, яка 24 лютого прорвала кордони України й затопила її терени жорстокою людиноненависною силою. Щоб вплинути на почуттєву сферу європейських слухачів, Володимир Зеленський застосовує для Італії назву – «*курорт для вбивць*», маючи на увазі, що ті, хто приніс війну в Україну та хто наказує руйнувати її мирні міста, знаходять в Італії затишні місця для відпочинку. Тому він закликає італійців не робити свою країну «*курортом для вбивць*» та заблокувати їх активи й нерухомість.

Засуджуючи тих, хто залишає фінансові зв'язки з Росією попри її злочини в Україні, В.Зеленський вдається до метафори, у якій поєднує

поведінкові ознаки представника фауни і людини: *«Навіть знають ті, хто ховає голову у пісок. І руками все ще намагається намацати гроші з Росії.»*

Аби передати весь жах ранку 24 лютого Президент говорить: *«Люди ще спали. Смерть уже прийшла»*. Вживаючи персоніфікацію, Володимир Зеленський наголошує на підступності Росії. Мирні люди лягали спати, навіть не підозрюючи, що можуть більше не прокинутись. Що можуть померти наглою смертю. Ця смерть прийшла в особі ворога. Російські загарбники несуть із собою нищення, смертельну небезпеку.

Звертаючись до парламенту Данії, В. Зеленський намагається метафорично показати всю абсурдність того, що відбувається в ХХІ ст. на очах всієї Європи: *«Те, що російські війська роблять з Маріуполем, – це злочин проти людства, який скоюється буквально в прямому ефірі на очах у всієї планети.»*

Неодноразово Володимир Зеленський звертається до такого виду комічного, як іронія. У зверненні до парламенту Канади та прем'єр-міністра Джастіна Трюдо, він відтворюючи відповіді НАТО на прохання допомогти Україні, засуджує їх за бездіяльність та байдужість: *«... Коли телефонуєш друзям і кажеш: закрийте небо. Зупиніть обстріли, неважливо, яким варіантом, просто зробіть це, зупиніть бомбардування. Скільки ще має впасти ракет на наші міста? А у відповідь чуєш, що хтось цього не хоче робити... але дуже занепокоєні. Але ж дайте тоді літаки, говоримо ми нашим партнерам. А у відповідь: ось-ось... Вже скоро, трішки потерпіння. Але дуже-дуже всі занепокоєні. Просто не хочуть, а хтось шукає причини. Головне — результат. Кажуть про ескалацію. Хоча куди вже більше?»* У зверненні до Європейської ради, розповідаючи про злочини окупантів на нашій землі, В. Зеленський зауважує: *«Російські військові вбили журналістів. Хоча бачили напис «Преса» на них. Можливо, їх не вчили читати. Тільки вбивати.»* Іронічний акцент на варварських діях окупантів – це ремінісценція повідомлень про дикунські вчинки російських вояків. Росія не дбає про освіту своїх громадян, а використовує їх на війні для досягнення маніакальних імперських цілей як інструмент злочину. Звичайно, для досягнення таких цілей освічені люди зовсім не потрібні, адже набагато легше керувати отарою, яка не володіє критичним мисленням, ніж освіченими, думаючими людьми. Росія – виродок на тлі цивілізації.

Як зазначає у своїй статті О.А. Павлушенко [3], антитеза є досить зручним інструментом для творення нових сенсів. Вони виникають на основі протиставлення лексико-семантичних знаків. Конструкції антитези в промовах Президента України нечасто ґрунтуються на використанні лексичних антонімів: *«Доброго ранку»*, *«вечір останній»*; *«Життя має перемогти смерть.»*; *«Хто сильний. А хто слабкий.»*; *«Хто чесний. А хто лицемір»*; *«Ви маєте тисячі бойових літаків! Але не дали нам жодного.»*. Частіше антитеза базується на антонімії самих понять: *«І щоранку, ви чуєте, щоранку хвилиною мовчання вся держава, вся Україна: діти, дідусі, бабусі – всі вишановують пам'ять усіх загиблих за нашу державу.»*, *«Вони навіть соромляться слова «війна». Вони називають це «спецоперацією.»*; *«мирне місто»*, *«жорстоку облогу»*; *«Хтось підтримував. Хтось хотів все зірвати.»*; *«Хто мудрий. А хто не бачить очевидного.»*

Важливим інструментом персуазивності в текстах промов Президента є парцельовані конструкції, які підсилюють зміст та додають концентрації на важливих аспектах: *«40 ракет. Кожного дня саме стільки різних, але однаково смертоносних ракет російські війська застосовують проти нашої держави, проти України. Це середній рівень на добу. 40.»*; *«Сьогодні – місяць російському вторгненню. Після восьми років агресії на Донбасі. Місяць великій війні.»*; *«Все почалося 24 лютого з Росії. Коли полетіли ракети. Рано-вранці. Проти наших мирних міст. Люди ще спали. Смерть уже прийшла.»*; *«Цілі міста, села. Просто в попіл. Нічого немає.»* *«Російські військові вбили журналістів. Хоча бачили напис «Преса» на них. Можливо, їх не вчили читати. Тільки вбивати.»*. Парцеляція ніби випадає з ритміки тексту і цим самим привертає до себе увагу. Парцеляція має більший вплив в усній формі виголошення промови, адже спікер виокремлює інтонаційно частину реченнєвої конструкції, надає їй більшої змістової ваги. Це примушує слухача зосередитися саме на наголошеному фрагменті.

Висновок. Аналіз текстів промов Володимира Зеленського воєнного періоду дає змогу стверджувати, що Президент України доклав максимум зусиль для переконання очільників демократичних держав світу та членів міжнародних політичних та військово-політичних організацій в необхідності створення антипутінської коаліції. Він вправно мобілізував фонетичні, лексичні, синтаксичні засоби мови на досягнення основної мети – вплинути на розум і

почуття слухачів. Підпорядкувавши свої промови персуазивності, Володимир Зеленський зміг привернути увагу реципієнтів, сформувавши у їхній свідомості образ агресора-варвара й образ народу України, який самовіддано виборює право власності на життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дяченко О.В. Застосування засобів мовно-маніпулятивної політичної діяльності в сучасних політичних процесах.
URL: <https://pdpu.edu.ua/doc/vr/2019/diachenko/dis.pdf>
2. Фрасинюк Н. Мовні засоби вираження персуазивності в політичному дискурсі. Актуальні питання гуманітарних наук. Серія: «Мовознавство. Літературознавство». 2020. Вип. 32, т. 2. С. 129 – 133.
3. Павлушенко О.А. Персуазивність політичної промови як інструмент боротьби за міжнародну безпеку. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць. Вінниця 2022. Вип. 34. 164 с.
4. Палій Г.М. Мовно-стилістичні особливості публічних виступів політиків.
URL: <file:///C:/Users/Acer/Downloads/9624%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-19188-1-10-20210318.pdf>

ДЖЕРЕЛА

Промови та звернення. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/speeches>

Інна Герасимчук
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Завальнюк І. Я.

ЛІНГВОФОЛЬКЛОРИСТИКА ЯК ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ ПРО МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОЛЬКЛОРУ

Анотація. *Статтю присвячено аналізу лінгвофольклористики як нової галузі знань про мовностилістичні особливості фольклору, як науки про мовноструктурну й художньо-образну організацію текстів усної народної творчості.*

Ключові слова: лінгвофольклористика, фольклор, українська народна словесність, стилістика тексту.

Annotation. *The article is devoted to the analysis of linguistic folklore as a field of knowledge about the peculiarities of the stylistics of the language of folklore; as a science of language-stylistic, artistic and figurative organization of texts of oral folk art.*

Keywords: *linguistic folkloristics, folklore, oral folk art, text stylistics.*

Фольклор є неоціненним джерелом інформації про певний народ, органічною і невід’ємною частиною його культури. Жанри фольклору становлять історично сформовану художню систему, у якій усі типи творів перебувають у складних і досить своєрідних взаємовідношеннях. Потреба вивчення мовного змісту фольклорних текстів спричиняє появу перехідних дослідницьких галузей. Саме такою є і відносно нова в україністиці галузь філологічного знання – лінгвофольклористика.

Фольклор, безперечно, варто витлумачувати досить широко, адже в ньому є і художньоестетичне, і міфологічне джерело. Дохристиянський світогляд, вірування, народна психологія органічно ввійшли до системи усної народної творчості, особливо до її найдавніших жанрів. Потрібно зауважити, що знання давньої міфології відкривають нові можливості для потрактування й сприйняття багатьох жанрів фольклору як функціональної системи загалом. В Україні під фольклором зазвичай розуміють усну народну творчість, інакше кажучи, – усну словесність як сукупність текстів. Але останнім часом в українській науці простежуємо тенденцію до розширення поняття «фольклор»: від народної художньої творчості (словесної, музичної, танцювальної, драматичної тощо) до всіляких проявів народних звичаїв. Так, наприклад, у підручнику М. Б. Лановик і З. Б. Лановик «Українська усна народна творчість» [Лановик 2006] як найдавніший пласт народної творчості розглянуто магію, подано також і дохристиянські вірування давніх слов’ян, давню праслов’янську міфологію.

Майже всі дослідники усної народної творчості (Н. С. Колесник, М. Б. Лановик, Т. П. Беценко) одностайні в думці, що первісні язичницькі обряди й ритуали є першоосновою та джерелом виникнення усної народної творчості, оскільки вони поєднують словесні, музично-пісенні, хореографічні елементи, які згодом стали

основою поділу народних творів на епічні, ліричні та драматичні [Колесник 1996: 62–63].

Дослідник Р. Л. Сердега переконує, що саме тому відгомін найдавніших епох систем усної народної творчості дійшов до наших днів у формі вкраплень, образів, деталей народних текстів, що належать до значно пізніших періодів творення [Сердега 2016: 103–104]. Проте вони разом із археологічними, етнографічними пам'ятками давньої культури є матеріалом, що дає певне уявлення про доісторичні часи українського етносу. Отже, елементи давніх міфологічних уявлень, сюжетні мотиви ритуальних дійств опосередковано (зазвичай у поетично трансформованих формах) збереглись у фольклорних текстах (казках, легендах, обрядових піснях, баладах).

Попри те що до нашого часу не збереглися в чистому вигляді міфи слов'ян загалом й українського народу зокрема, як слушно зауважує М. П. Вовк, їхні сліди та залишки знаходимо в образах і звичаях, у багатьох фольклорних жанрах – веснянках, замовляннях, колядках, щедрівках, купальських і русальних піснях та ін. [Вовк 2014: 16].

Науковець Т. П. Беценко зазначає, що з давньослов'янською міфологією тісно пов'язаний також і народний епос, наприклад, бувальщини, легенди, перекази, які черпають із неї фабули, сюжети, мотиви та образи. Багато міфологічних елементів є і в казках, але вони відрізняються від міфічного світосприйняття своїм ставленням до дійсності (описувані в казці події не сприймаються як реальність) [Беценко 2016: 41].

Отже, усна народна творчість є умістилищем багатовікових традицій, звичаїв, обрядів, вірувань, віддзеркалює духовність усіх прошарків суспільства. Значення фольклору для культури є чи не найбільшим і не найвагомим, він відбиває й репрезентує унікальні ментальні особливості, притаманні українському народові. За ними розпізнають українця та його характер. Духовне багатство української нації нерозривно пов'язане не лише з історичними подіями, які відбуваються навколо, а й із красою, силою та прагненнями щирої і волелюбної душі українця. Вважається, що знання фольклору якогось народу є знайомством із цим народом, адже через усну народну творчість відкривається найголовніша сфера духовності кожного етносу.

Лінгвофольклористика – наукова і навчальна дисципліна, яка має тісні зв'язки з різними гуманітарними науками, передусім із філологічними і суспільствознавчими. Тісно пов'язана

лінгвофольклористика з літературознавством (наукою, яка досліджує художню літературу і є системою наукового знання про мистецтво слова). Саме слово є першоелементом художньої літератури, а воно має як смислове (семантичне) наповнення, так і естетичне; не тільки повідомляє щось розумові, але й, звертаючи нашу увагу на себе, впливає на почуття та емоції людини своєю образністю, незвичністю, неповторністю, звуковою організацією, ритмом. Лінгвофольклористику цікавить смислове й емоційно-оцінне наповнення лексем, уживаних у текстах усної народної творчості. Отже, обидві дисципліни вивчають явища словесності: літературознавство – переважно факти художньої професійної літератури, а лінгвофольклористика – вербальні засоби фольклору.

Дослідник І. В. Гунчик у науковій праці «Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування» зазначає, що «лінгвофольклористика вивчає різноманітні особливості мовноструктурної, мовностилістичної, художньо-образної організації текстів усної народної творчості; закономірності фольклорного стилетворення; мовностильову структуру фольклорного різновиду художньої творчості як колективної естетичної інтелектуальної діяльності етномовців. Її цікавлять більше мовні особливості фольклорних текстів. Звичайно, й фольклористика має дотичність до словесних явищ усної народної творчості, побіжно вивчає їх, бо будь-які художньо-образні засоби створюються за допомогою слова. Отже, її передусім цікавить слово як образотворчий художній засіб, а меншою мірою – смисловий (семантичний) бік фольклорного слова, у який заглиблюється лінгвофольклористика» [Гунчик 2011: 128–129]. Однак, вважаємо, що таку відносно нову галузь наукового знання не варто розглядати тільки як таку, яка займається вивченням мови фольклорних текстів. Лінгвофольклористичні студії повинні охоплювати весь арсенал мовних одиниць, що їх використовують для називання реалій народного побуту, народних звичаїв, обрядів, повір'їв тощо.

Дослідниця Н. О. Мех акцентує на тому, що чималий унесок у становлення вітчизняної лінгвофольклористики зробив О. О. Потебня [Мех 2015: 32], заклавши, по суті, її підвалини, адже мову дослідник розглядає як джерело світогляду, ментальності, психічного складу, історії народу. Крім того, він сформулював теорію словесності – цілісне вчення про природу слова й поетичної творчості, яке увібрало в себе здобутки європейської інтелектуальної думки.

Велика заслуга О. О. Потебні полягає в тому, що він подав нам зразки аналізу мовних одиниць з урахуванням етимології, аналогій в інших мовах, контекстуального оточення, узаємозв'язку виразових засобів. Ураховуючи прогностичний характер низки ідей ученого, зокрема і в галузі вивчення усної народної словесності, дедалі нагальнішою стає потреба нового прочитання його текстів. Сьогодні без належного осмислення наукових досягнень О. О. Потебні не може обійтися жоден дослідник мови загалом, а мови фольклору зокрема, бо його можна назвати основоположником теоретичної лінгвофольклористики [Сердега 2016: 103].

Фольклорні твори (пісня, казка та ін.) – це відносно чіткий чинник регіональної належності. Тому лінгвофольклористика безпосередньо пов'язана з діалектологією. Дослідник Ю. В. Грицевич у статті «Мова фольклору: діалект vs наддіалект» [3] цитує міркування П. Г. Богатирьова стосовно того, що «в основі мови літератури лежить літературна мова, в основі мови фольклору – діалект. Мова літератури – це літературна мова в її естетичній функції, мова фольклору – це діалект у його естетичній функції. Аналіз літературної мови в його естетичній функції неможливий, якщо ми не знаємо літературної мови в її комунікативній функції, як неможливо виявити специфіку мови фольклорного твору того чи того жанру, не знаючи діалекту, на якому виконується цей твір, діалекту в його комунікативній функції» [Грицевич 2020: 18].

Діалектологи неодноразово відзначали помилки в аналізі художніх засобів мови, коли дослідники приймали за специфічні риси фольклорних творів явища, поширені не лише в уснопоетичних текстах, але й у розмовній мові, говірковому мовленні. Тому лінгвофольклористика обов'язково має враховувати діалектні дані. Крім того, під час дослідження окремих мовних рівнів (лексики, фразеології, частково граматики і навіть фонетики) фольклорні матеріали можуть слугувати надійним джерелом, особливо якщо вони коригуватимуться також власне діалектологічними даними. Останнє найбільшою мірою стосується зразків усної народної творчості, зокрема пісень, які в багатьох випадках переносяться з однієї місцевості в іншу з дотриманням діалектних особливостей, що можуть бути й не властивими тій місцевості, де ця пісня заново побутує.

Можна опосередковано говорити і про зв'язки лінгвофольклористики з історією народу. Фольклор – явище історичне, тому вимагає стадіального вивчення з урахуванням

історичних чинників, рис та подій кожної конкретної епохи. Завдання дослідження усної народної творчості полягає також у тому, щоб виявити, як нові історичні умови чи їх зміна впливають на фольклор, що саме зумовлює появу нових жанрів. Цінним є також аналіз проблем історичної відповідності фольклорних жанрів, зіставлення текстів із реальними подіями, історизм окремих творів тощо. Крім того, фольклор часто сам може бути історичним джерелом [Беценко 2016: 41].

Найбільший період розвитку лінгвофольклористичної науки розпочався зі здобуттям Україною незалежності. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст., з огляду на підвищений інтерес до етнолінгвістичних аспектів української мови, зазначає Н. О. Данилюк, спостережено посилену увагу до вивчення мови фольклорних текстів [Данилюк 2007: 4]. Відносно недавно з'явилася монографія І. В. Гунчика «Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування» [Гунчик 2011], яку присвячено дослідженню українських магічно-сакральних текстів – народних молитов, замовлянь, примовок та інших типологічно споріднених утворень, на означення яких автор використав поняття «оказіонально-обрядовий фольклор». У науковій праці проаналізовано два типи фольклорного мовлення (апеляцію й експлікацію), з'ясовано специфіку апелятивних й експлікативних інваріантних одиниць (формул), досліджено чотири функціональні рівні оказіонально-обрядового фольклору, пов'язані з категоріями часу, простору, виконавця й адресата.

Проте в Україні й досі ще не сформовано окремої лінгвофольклористичної школи, не створено банку даних народнопоетичних текстів, немає осередків лінгвофольклористичного вивчення народних поезій, не проводять системної роботи над укладанням словників мови усної словесності, хоч українські науковці, як видно з висловленого вище, мають чималі напрацювання в цій царині.

Потребують також глибокого дослідження тематичне багатство лексики і фразеології, морфолого-словотвірні можливості лексем, специфіка синтаксичних одиниць, структура текстів різних жанрів. Важливим є студіювання основних концептів національномовної картини світу, що відтворюють мовленнєво-творчі та світоглядні потенції фольклорного соціуму. Досі не з'ясованим є питання про місце народнопоетичної мови в межах національної. Усе висловлене свідчить про те, що комплексне вивчення мови української народної словесності має низку подальших наукових перспектив.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беценко Т. Лінгвофольклористика в парадигмі сучасної філологічної науки. *Образне слово Луганщини : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. ім. Віктора Ужченка*. 2016. Вип. 15. С. 41–52.
2. Вовк М. П. Фольклористика у класичних університетах України (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.) : навч. посібн. Київ : Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, 2014. 202 с.
3. Грицевич Ю. В. Мова фольклору: діалект vs наддіалект. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство*. 2020. № 3 (407). С. 16–24.
4. Гунчик І. Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування: монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 232 с.
5. Данилюк Н. Лінгвофольклористичні студії у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 3–4. С. 4–8.
6. Колесник Н. С. Про загальне та локальне в антропонімії коломийки. *Мова та стиль українського фольклору*. Київ : 1996. С. 64–67.
7. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість : підручник. Київ : Знання-Прес, 2006. 591 с.
8. Мех Н. Лінгвофілософська концепція О. О. Потебні й гуманітаристика ХІХ–ХХІ століть. *Культура слова*. 2015. Вип. 83. С. 32–36.
9. Сердега Р. Л. Фольклор як неоціненне джерело інформації і вдячний об'єкт гуманітарних студій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. 2016. Вип. 74. С. 103–107.

Мілана Майданюк

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Богатько В. В.

ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕОЛОГІЯ – СКЛАДОВА МОВНОЇ ПЛОЩИНИ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Анотація. У статті досліджено процес використання діалектних фразеологізмів у художньому просторі Василя Стефаника. Проаналізовано фразеологічні діалектизми, до яких ми відносимо такі ФО, що містять хоч би один діалектний елемент будь-якого мовного рівня.

Ключові слова: діалектна фразеологія, контекст, фразеологічні діалектизми, редуковані та енклітичні займенники, неповнозначні слова.

Annotation. *The article examines the process of using dialectal idioms in Vasyl Stefanyk's artistic space. We have analyzed phraseological dialecticisms, to which we refer such phraseological units that contain at least one dialectal element of any linguistic level.*

Keywords: *dialectal phraseology, context, phraseological dialectics, reduplicated and enclitic pronouns, incomplete words.*

Мова художніх творів В. Стефаника становить значний науковий інтерес. Словесна творчість письменника – комплекс узаємопов'язаних елементів, у яких потреби, мотиви, настанови, наміри автора виражено різними мовними засобами та організовано у вигляді сукупності стійких зв'язків у єдиній динамічно-асоціативній системі. Саме тому мову новел В. Стефаника досліджували як сучасники письменника, так і науковці ХХ-ХХІ ст.: І. Франко [6], З. Бичко [2], Г. Гершелес [3] та ін. Лінгвісти розглядали колористичну лексику, словотворення, експресію синтаксису художньо-словесної творчості В. Стефаника.

У нашій статті зосередимо увагу на діалектні фразеологізми як складову мовної площини В. Стефаника.

Глибоке вивчення фонду української мови не можливе без аналізу діалектного матеріалу. Діалектна мова своєю експресивністю, неповторною образністю й різноплановістю живить літературну на всіх її структурних рівнях.

Діалектна фразеологія як складова частина діалектології виокремилася в українському мовознавстві порівняно недавно, передусім завдяки працям І. Матвіяса [5], С. Бевзенка [1], М. Демського [4] та ін., які визначили предмет і методи дослідження.

На сьогодні опубліковано низку праць, що фіксують фразеологічний склад діалектних систем. Посилення інтересу науковців до діалектних фразеологізмів не випадкове, оскільки ґрунтується на з'ясуванні особливостей матеріалу, який допомагає глибше зрозуміти механізми творення й функціонування фразеологізмів, розмежувати власні утворення від запозичених, виявити статистику й динаміку фразеологічного фонду національної мови.

Письмова фіксація діалектних фразеологізмів у літературних творах відбиває особливості живого регіонального мовлення й повинна розглядатися в зазначеному напрямку.

Своєрідністю мовотворчості В. Стефаніка є те, що він у своїх творах майже повністю зберігає місцеву діалектну лексику. Новеліст писав про покутських селян південно-західним діалектом. Він вважав незручним в уста персонажів вкладати невластиву їм мову.

Велика кількість діалектної лексики в мовотворчості письменника пояснюється, на наш погляд, уживанням її зі спеціальною стилістичною метою та певними функціями. Один із дослідників мовотворчості новеліста З. Бичко наголошує: «У В. Стефаніка народна розмова, бесіда звучить не спрощено, не виглядає примітивною фотографією, а є внутрішньо-органічною, невіддільною субстанцією його творів» [Бичко 2: 147].

Зауважимо, що письменник використовує не тільки лексико-семантичні покутські діалектизми, а й діалектні елементи всіх мовних рівнів: фразеологічні, словотвірні, морфологічні, фонетичні діалектизми.

Під поняттям «фразеологічні діалектизми» розуміємо сполуки, які містять хоча б один діалектний елемент. Виходячи із цього, у Стефанікових новелах зафіксуємо такі діалектні фразеологічні утворення: *чупер микати, розтягтися як струнва, стреготати зубами, бодай земля і вікінула, і чума збояла би си, та й авус, цицка коло рота не обісхла, чиколонки гризти, що сине за ніхтем* та інші.

Серед цих фразеологічних явищ можна відмітити:

1) суцільні діалектні ФО: *лице би-с мала, най ті шлях трафить, верещати як стеклий, аж скаправів-єм, писочок приперти, скувати на останнє огниво, балу та балу, ба сеї ба тої;*

2) фразеологічні утворення, в яких компонент є діалектизмом: *вік спендити, як на протокулі, відки голова, вимерти до лаби, шпурляв міхами, як галушками, тріскати від роботи, гнути бандиги* тощо.

Поширеними у структурі Стефанікових фразеологічних одиниць є низка *неповнозначних слів* діалектного вжитку: *ади, відай, мой, нічо, ніц, гейби, ци*. Візьмемо для прикладу такі контексти: «*Все йшло ему з рук, а нічо в руки*» (В. Стефанік, с. 13); «*– ...Як був п'єний, то ніколи не входив до хати, ци зима, ци літо – все на приспі спав*» (В. Стефанік, с. 81); «*Ще боялися дуже панщини і панів, жидів отак не мали за нічо, сміялися з них*» (В. Стефанік, с. 258).

З фонетичних рис діалектних компонентів ФО слід відзначити вживання **є** замість **а** після м'яких приголосних: « – *Ой, сегодни діти, такі діти, що аж у н'єтах постиває!*» (В. Стефаник, с. 41); « – *Дай вам Боже здоров'є, пане*» (В. Стефаник, с. 168); « – *От дай Боже здоровлє, Насте...*» (В. Стефаник, с. 215); короткий приголосний між голосними в іменниках середнього роду: «*Личко буде, як папірчек, а волосє таке, як лен*» (В. Стефаник, с. 27); « – *Уже моє оранє скінчилось*» (В. Стефаник, с. 132); « – *То так сумліне точить з рода в рід*» (В. Стефаник, с. 155).

Серед морфологічних діалектизмів ми відзначаємо закінчення **–ов** замість **–ою**, в орудному відмінку однини іменників та займенників: « – *Ліс їм наповідає, а вони сльозу за сльозов просікають*» (В. Стефаник, с. 140); « – *Як дитина за мамов – так заплакала*» (В. Стефаник, с. 14); « – *Все я їх не перу як варт, але павутина павутинов!*» (В. Стефаник, с. 46); « – *Та й головов у стіни не бийте, бо нічо з них не віб'єте*» (В. Стефаник, с. 85).

Численним у творчості письменника є прийом використання редуPLICATION та енклітичних займенників **тото, тоті, тот, го, му, ні**: « – *Бувало, що озме в руки, та й горить му у тих руках*» (В. Стефаник, с. 18); « – *Вертаюси додому, а мені то чорно, то жовто перед очима, вітер ні із ніг ізгонит*» (В. Стефаник, с. 31); « – *Пустив го, невіра, марне*» (В. Стефаник, с. 32); « – *Але доки ні ноги носьи, то мус родити хліб*» (В. Стефаник, с. 63); «*Ніби дістала якис тот вексіль, вповідают люде, але тепер єї тот вексіль боками лізе*» (В. Стефаник, с. 83).

У дієслівних формах помічаємо особливості південно-західних говірок. Так, постфікс **ся** звучить як **си**: «*Доста того, що-м вілежєєв три місіці, та й потім нічо з мене не зробилоси...*» (В. Стефаник, с. 32); « – *Мені аж лице лунаєси за такого газду*» (В. Стефаник, с. 33); « – *Та й росте воно в яслах, під столом або під лавов, їст кулаки, умиваєси сльозами*» (В. Стефаник, с. 140).

Для утворення доконаного виду виступає префікс **ві-**: « – *Ой ззолили нас, так нас їмили в руки, що з тих рук ніхто нас не годен вірвати, хіба лиш тікати*» (В. Стефаник, с. 67); « – *Ви вже розум вістаріли, таже не мете на різдво у такі нендзі сидіти*» (В. Стефаник, с. 86).

Форми минулого часу являють собою залишки перфекта в 1 та 2 ос. із скороченим допоміжним дієсловом, причому воно може виступати і після дієслова і перед ним: « – *Ото-м собі долю в бога вімолила*» (В. Стефаник, с. 24); « – *Ні брав-єм си з ним за барки з*

якогос там латюгу, що туманит люди!» (В. Стефаник, с. 76); « – Та й не кричи на нас, бо, небого, **вже-м на розході**» (В. Стефаник, с. 214).

Описові діалектні форми ФО наказового способу 3 ос. утворюються за допомогою частки **най**: « – Нічо ти не кажу, **най ті Бог скарає** за мене та й за діти!» (В. Стефаник, с. 24); «*І старий Іван сказав: а **най Бог сохраним!***» (В. Стефаник, с. 79).

Отже, діалектні фразеологічні утворення привертають увагу читача, змушують заглибитися і в мову новели, і в змальований навколишній світ. Вони часто позначають специфічні місцеві реалії, розширюють уявлення читача про умови життя, побут народу. Численними для творчої палітри В. Стефаника є фонетичні та морфологічні діалектизми у структурі ФО, які продуктивно функціонують у мові персонажів. До того ж вони доповнюють місцевий колорит мовлення, надаючи йому експресії. Крім того, фразеологічні діалектизми емоційно насажені, усі вони є компонентами експресіоністичного стилю завдяки створюваній ними простоті і природності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. *Мовознавство*. 1974. № 2 (44). С. 15 – 19.

2. Бичко З. М. Із спостережень за мовою Василя Стефаника. *Записки Львівської наук. бібл. ім. В. Стефаника*. Київ : Наукова думка, 1995. Вип. 3 С. 144 – 147.

3. Гершелес Г. Василь Стефаник. Василь Стефаник у критиці та спогадах. Київ : Дніпро, 1970. С. 162 – 163.

4. Демський М. Т. Українська фраземіка (дериваційна база, семантико-граматичні особливості) : Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Ужгород, 1994. 46с.

5. Матвіяс І. Г. Народна фразеологія в матеріалах Атласу української мови. *Питання фразеології східнослов'янських мов. Тези республ. науков конф.* Київ : Наук. думка, 1972. С. 147 – 148.

6. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ віку. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1984. Т.41. С. 471 – 529.

ДЖЕРЕЛА

1. Стефаник В. Повне зібрання творів : У 3т. Київ, 1949. Т.1. 377 с.

РОЗДІЛ II

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Лілія Боднар

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Віннічук А.П.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЖАНРУ ПРИГОДНИЦЬКОГО РОМАНУ

Анотація. У статті простежено шляхи становлення пригодницького роману, охарактеризовано особливості його розвитку на різних етапах. Закцентовано увагу на проблемах пригодницької літератури, зокрема колоніальну спрямованість та гендерну нерівність серед головних героїв твору.

Ключові слова: *пригодницький роман, пригода, герой, жанр.*

Annotation. *The article traces the ways of formation of the adventure novel, characterizes the peculiarities of its development at different stages. Attention is focused on the problems of adventure literature, in particular, the colonial orientation and gender inequality among the main characters of the novel.*

Keywords: *adventure novel, adventure, protagonist, genre.*

На сучасному етапі розвитку літератури дослідники всього світу виявляють інтерес до особливостей еволюції літературного процесу, зокрема розвитку окремих жанрів. У цьому аспекті не оминають і жанр пригодницького роману. Це досить давній та популярний серед читачів різного віку та соціального становища жанр, який не втрачає цікавості читачів, вплив на погляди соціуму стосовно незвіданих місць, класичних гендерних ролей та очікувань від певного типу героїв. Саме пригодницька література дає можливість читачеві урізноманітнити власне життя, дозволяє піддати долю читача небезпеці, коли формально йому нічого не загрожує.

Дослідженнями цієї теми займалися Д. Семенова, Дж. Кавелті, І. Франко, О. Слижук, Р. Гром'як, С. Філоненко та ін., проте залишаються недослідженими питання структурованого висвітлення розвитку жанру пригодницького роману.

Метою статті є дослідження шляху становлення жанру пригодницького роману, виокремлення особливостей цього жанру на різних етапах розвитку літератури.

Пригодницька література, хоч і має у свідомості читача статус такої, що переважно спрямована на читача старшого шкільного віку, насправді є складнішим об'єктом для уваги, оскільки віддавна цей жанр використовували для формування ідеології читачів, створення у них «правильного» ставлення до загарбницьких війн, утвердження стереотипів стосовно типових соціальних та гендерних ролей через розвагу – пригоду.

«Пригода – за М. Грінном – це «серія подій, частково, але не зовсім, випадкових, в умовах, далеких від домашніх і ймовірно також від цивілізованих, які становлять випробування для центрального персонажа... в ході яких він чи вона здійснює ряд подвигів, що роблять його чи її героєм» [Грін 1980: 23].

Варто наголосити, що пригоди є основним середовищем вираження головного героя пригодницького роману, оскільки він не мислиться поза ними: саме подолання несподіваних перешкод, таємної небезпеки творить героя – активного борця, що перемагає.

Найзручнішим для реалізації пригодницького задуму є жанр роману, оскільки великий епічний простір дозволяє авторові продовжувати одну пригоду в іншій і так доти, доки мети не буде досягнуто. Зміст пригодницького роману змінний, тож романне полотно дозволяє пригоді найяскравіше втілитися.

У своїй праці «Влада землі в сучасному романі» І. Франко вказує, що першим пригодницьким романом був грецький поганський твір, у якому розповідалося «про дивовижні, страшні або веселі пригоди двох закоханих істот, яких розлучила неприязнь та інтриги злих людей і які, врешті, добиваються щасливого поєднання ... Головну увагу зосереджено на описах цікавих, звичайно неправдоподібних пригод, морських подорожей, чужих країв і звичаїв» [Франко 1891: 176]. Завдяки широкому пригодницькому тлу, читачі мають змогу простежити шляхи людських доль, їхню еволюцію. Мотивацією до пригоди в персонажів є воля богів, античні пригодницькі сюжети створюють характери, які дозволяють простежити перипетії людської долі.

У добу Середньовіччя пригода була органічним складником лицарських романів. Із часів античності, як вказує Л. Кулакевич, незмінними залишаються переслідування, утечі, переховування героїв і «безліч різних пригод» [Кулакевич 2020: 46]. Проте, зміни зазнав тип

героя пригодницького роману, автори лицарських романів представляють сміливих загартованих перемогами і поразками воїнів, що безпосередньо завойовують королівства завдяки силі свого меча. І. Франко зауважує, що «тип героя хрестових походів сформувався в романі раніше, ніж у дійсності» [Франко 1891: 177].

Середньовічні лицарські романи втілюють характерну для пригодницької літератури тему мандрівки, квесту, який виявляється, на ранніх етапах розвитку жанру, у акті безкорисливого служіння та прагнення недосяжного, на пізніших етапах – прагнення помститися, допомогти товаришу/ам або ж покращити своє фінансове становище. Пригоди є мірилом вартості лицарської честі героя, його соціальної цінності. Як і герой автор сприймає пригоду та все, що стається на її шляху цілком серйозно.

Панування такого типу пригодницького роману тривало в Західній Європі майже до кінця XVI століття. Пізніше, в романі «Дон-Кіхот» М. де Сервантеса, неможливо не помітити, що пригоду описано з іронією автора, який відходить від ідеалізованого образу головного героя та стає на шлях реалістичного зображення життя та людей.

Ю. Попов вказує, що пригода для представників епохи Просвітництва «була засобом ілюстрації тієї чи іншої філософської концепції, романтики розглядали авантюру як прояв авторської свободи та могутності індивідуальної волі, яка здолала всі перешкоди на своєму шляху, реалістам ж пригода надавала можливість аналізу людської психіки в екстремальних умовах або ж уособлювала соціальний конфлікт, складності та суперечності людського буття» [Попов 2002: 440].

Важливу роль у розвитку пригодницького роману відіграли автори Великої Британії XVIII – XIX століття, зокрема Д. Дефо, Т. М. Рід, Р. Л. Стівенсон та ін. Спільною рисою пригодницьких романів цих авторів є те, що власне пригодницька складова не є основною та самодостатньою, здебільшого вона допомагала на хвилі великих географічних відкриттів донести енциклопедичну інформацію про інші культури та народи. Визначальним у такого плану цікавості були економічні інтереси бюргерства. Героєм пригодницького роману цієї доби були «здатні на рішучі дії, що виходять за рамки свого соціального кола особистості, які стверджувалися у світі, навіть ризикуючи своїм існуванням» [Кулакевич 2020: 61]

Британія цього періоду – процвітаюча морська держава, що бореться за світову першість, не дивно, що із розвитком світових

загарбницьких кампаній існував попит на літературу про «чужого». Досить часто пригодницькі романи цієї доби сучасні літературознавці розглядають із позиції постколоніальної критики, оскільки на прикладах, зокрема, французьких та британських національних літератур можна простежити декларування пригодницькою прозою територіальної експансії.

Пригодницькі романи виконують важливу роль не лише як складова частина певної національної літератури. Як вказує Д. Семенова, «через переклади, адаптації, а потім і оригінальні тексти, створені за зразками готових жанрових різновидів, – реалістичні пригодницькі романи проникають і в інші національні літератури, зокрема, ті, на які вже не можна автоматично поширити висновок про ангажованість у політичні інтереси держави – з огляду на відсутність таких державних утворень, наприклад, у літератури бездержавних на той момент націй» [Семенова 2015: 117]. Таким чином, потенціал пригодницьких романів, цілком реально використати як джерело пропаганди та узвичаєння певних національних стереотипів стосовно тих національних спільнот, про які читачеві відомо менше.

Активний розвиток пригодницької літератури та її дослідження відбуваються в ХХ столітті, зокрема дослідження особистостей характеротворення головного героя пригодницького роману.

Дж. Кавелті стверджував, що характеристика головного героя пригодницького роману відбувається двома способами: «як «супергероя», наділеного винятковою силою або здібностями» (особливо поширений у шпигунських романах) або як звичайну, на початку подій, людину (в історіях виживання, військово-історичних романах)» [Кавелті 1976: 40]. Характерно, що головні герої-супергерої досить часто стають улюбленцями читачів молодшого віку, тоді як старші надають перевагу другому типу.

Український письменник М. Трублаїні, беручи за основу власний читацький досвід зразків світової пригодницької літератури та опрацювавши роботи співвітчизників, визначає обов'язкові риси головного героя пригодницького роману: «позитивний герой має бути людиною, вихованою відповідно до кращих потреб суспільства, пов'язувати своє життя із майбутнім своєї країни, опинятися в гострих, завше цікавих, хвилюючих і правдивих конфліктах, колізіях; він має бути наділений певним пафосом, ідеалізований, шляхетний душею і серцем, сповнений прекрасними поривами до краси та знань» [Кулакевич : 53].

Хоча основою жанру пригодницького роману є максимально гіпертрофований концепт маскулінності, починаючи з 1970-х років у рамках пригодницьких романів ведуться гендерні пошуки. Раніше роль жінки в пригодницьких історіях – це «порушення спокою, відволікання, нагорода, прикраса, точка на горизонті – для героїв цієї чоловічої справи» [Грін 1991: 58]. Проте постає потреба у створенні героїні-жінки: детективки, військової, суперагентки, дослідниці. Досить часто при створенні такого образу героїню змушують діяти за законами чоловічої поведінки, створюючи образ «не такої як інші жінки», що формулює проблему створення персонажки – головної героїні в пригодницькому романі, де жінка продовжує діяти за законами жіночої поведінки, а фемінність не стає демонізуючою рисою.

Таким чином, жанр пригодницького роману заснований на певній несподіваній перешкоді, яку герою чи героїні необхідно подолати впродовж свого шляху (квесту), здійснивши при цьому якусь важливу місію. Пригода ж у ньому постає самим життям, яке випробовує на міцність прагнення, почуття та ідеї. Жанр пригодницького роману має давню історію та достатню мобільність, аби еволюціонувати та підкорювати нових читачів, проте залишаються нерозв'язані проблеми, на які варто б звернути увагу майбутнім літературознавцям.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кулакевич Л. М. Жанрові стратегії української авантюрно-пригодницької прози першої третини ХХ століття : дисерт. канд. на звання докт. філол. наук : 10.01.01 / Дніпро. Київський унів. ім. Б. Грінченка. Дніпро, 2020. 428 с.
2. Попов Ю. Пригодницький (авантюрний) роман. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Заг. ред. А. Волкова. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 636 с. URL: <http://surl.li/fmreb>.
3. Семенова Д. Жанрова природа пригодницької прози як елементу популярної літератури : пролегомени до дослідження ідеологічних та дидактичних аспектів у творах жанру. *Магістеріум. Літературознавчі студії*. 2015. Вип. 61. С. 114–120. URL: <http://surl.li/fmrei>.
4. Філоненко С. Масова література в Україні : дискурс / гендер / жанр. ЛАНДОН-XXI : монографія / Донецьк : М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. Володимира

Гнатюк. Заг. ред. Т. Гундорової. Донецьк, 2011. 430 с. URL: <http://surl.li/fmrew>.

5. Франко І. Зібрання творів у 50-и томах. Київ : Наукова думка, 1980, т. 28, с. 176–195. URL: <https://cutt.ly/o4tnSRk>.

6. Cawelti John G. Adventure, Mystery, and Romance. Formula Stories as Art and Popular Culture : University of Chicago Press, 1976. 344 p.

7. Green M. Seven types of adventure tale: An etiology of a major genre. Philadelphia : Penn State Press, 1991. 244 p.

Яна Гелецька

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Віннічук А.П.

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН ЯК ЖАНРОВИЙ РІЗНОВИД

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особливостей історичного роману в контексті поетики жанру. Проаналізовано сучасні класифікації, що є основою типологічного поділу історичного романного епосу.

Ключові слова: історичний роман, історична та художня правда, історичний факт, класифікація, художній домисел і вимисел.

Annotation. The article is devoted to the study of the peculiarities of the historical novel in the context of the poetics of the genre. Modern classifications, which are the basis of the typological division of the historical novel epic, are analyzed.

Keywords: historical novel, historical and artistic truth, historical fact, classification, artistic fiction and fiction.

Історичний роман – один із найбільш популярних жанрів кінця ХХ – початку ХХІ століття. Художня модель національного минулого, представлена в історичній прозі, слугує формуванню критичного мислення, глибшому розумінню особистістю власного місця в соціумі, віднайденню індивідом шляхів до самопізнання та самоствердження.

Сьогочасність фахового аналізу історичної прози, зокрема її теоретичного аспекту, зумовлюється необхідністю відповідно до сучасних вимог науки і в новому ідеологічному ключі узагальнити спорадичні спостереження над цим жанровим різновидом. Тому тема дослідження є **актуальною** і на часі.

Мета наукової розвідки – узагальнення та систематизація знань про жанрову своєрідність історичного роману, різновиди його класифікації.

Найперші історичні романи були написані Вальтером Скоттом («Веверлі», «Роб Рой», «Айвенго», «Квентін Дорвард»), якому вдалося поєднати реальні історичні факти з художнім вимислом і використати їх як романи, так і реалістичні методи зображення.

В епоху романтизму історичний роман став одним із найбільш популярних літературних жанрів, результатом зацікавленості історіософією. Хоча дослідники одностайні в тому, що його витoki та передісторія сягають ще доби античності. Пояснення такого довгого шляху до визнання, на нашу думку, можна знайти у формуванні романного жанру взагалі.

Поширеною є думка, яку висловлював Д. Пешорда, що літературний твір може бути історичним романом за кількох умов: по-перше, він має бути романом, по-друге, має мати певну концепцію історичного часу, по-третє, події мають виявляються визначені долею індивідуальні особистості [Пешорда 2001: 84].

А. Бакланов виділив у ньому такі риси: зв'язок історії та особистого життя, подолання замкнутості минулого й досягнення повноти часу, коли минуле живе в сьогоденні, не забуваючи про використання й водночас перетворення колишньої літературної традиції («готичний» і біографічний сімейний роман, історична драма) [Бакланов 1989: 55].

Ю. Барабаш вважав, що «до жанру історичної прози 30-х рр. належать романи й оповідання, сюжет яких виведений із сфери реальних подій минулого, переважно національної історії, з обов'язковим введенням історичних персонажів» [Барабаш 2001: 112]. Однією з його головних проблем було возз'єднання історичного та місцевого колориту певної країни чи епохи.

На думку Т. Бовсунівської, «Роман – єдиний жанр, який ще не сформувався і перебуває в стадії становлення. Кістяк романного жанру ще далеко не сформований, і ми не можемо передбачити всі наші художні можливості [Бовсунівська 2015: 121]. Роман виник набагато пізніше класичних жанрів, таких як трагедія, комедія, ода та ін., і довгий час був обділений науковою увагою як «низький» і не вартий серйозної уваги.

Літературна енциклопедія подає період визнання роману як окремого жанру: «Теоретичне осмислення жанру почалося на межі XVII—XVIII ст.» [Літературознавча енциклопедія 2007: 241].

Епоха Просвітництва ознаменувала зміну парадигми не лише науки, а й суспільної свідомості загалом. У літературі роман найкраще відобразив ці зміни. За спостереженнями Д. Чижевського, «роман – це єдиний жанр, який перебуває в стадії становлення, тому глибше, суттєвіше, чуттєвіше і швидше він відображає становлення самої дійсності» [Чижевський 1992: 134]. Відтоді жанр роману зайняв панівне становище. «Він бореться за свою перевагу в літературі, і там, де він перемагає, інші старі жанри розкладаються» [Чижевський 1992: 135].

У міру поширення жанру роману з'явилися його різновиди, але єдиної класифікації на даний момент не існує. Класифікацію романів за тематикою, сюжетом, синтетичною будовою та історичною приналежністю подає літературознавець Ю. Ковалів у Літературній енциклопедії [Літературознавча енциклопедія 2007: 242]. До останньої належить, зокрема, і вальтерскоттівський тип історичного роману. Основними його ознаками традиційно є поєднання реалістичного зображення минулого та динамічного сюжету, подолання перешкод, оповідь від третьої особи, що дозволяє читачеві бути стороннім спостерігачем і робити певні висновки, протиставлення характерів, мотивів та життєвих цінностей тощо. Особливістю є образ історичного героя. Як правило, ці герої не є головними, а відіграють допоміжну роль у відновленні історичного тла твору. Цей тип історичного роману займав провідні позиції до початку XX століття.

У сучасному літературознавстві залишається відкритим питання про типологію історичного роману. Єдиного її канону не існує. Сучасні вітчизняні класифікації висвітлюють різні грані жанру, але не охоплюють усі аспекти. Проте всі ці аспекти, такі як: тема, конфлікт, структура та інші, визначають модифікацію історичного роману. Так, у своїй класифікації Б. Томашевський спирається на структуру та поділяє романи за способом побудови, А. Бакланов та А. Гуляк визначають конфлікт як основу твору, Л. Александрова – роль історичного персонажа. Такі впливові науковці, як С. Андрусів, Є. Баран та ін., досліджуючи історичний роман, спираються кожен на співвідношення історичного факту з художнім домислом і вигадкою, розрізняють художньо-історичні, історико-художні та історичні художньо-документальні твори. Наголос у цих визначеннях переноситься на друге слово.

Головну рису класичного історичного роману, а саме творів 1810–1830 рр., М. Ільницький вважає «поєднанням авантюризму та історизму». За словами літературознавця, це поєднання можна розглядати як «внутрішнє середовище», навіть канон класичного історичного роману. Ця «внутрішня міра» визначає особливості родової структури: а) типові композиційно-мовні форми (історична довідка, історичний коментар) і спосіб їх організації в єдину систему; б) повторюваність подій та ситуацій, наближеність сюжету до циклічної закономірності; в) характерний склад і тип головного героя [Ільницький 1994: 3].

Історичний роман без історичних конфліктів важко уявити. Цей конфлікт має бути глибоким, обов'язково конструктивним, гострим – негострим (короткостроковим чи довготривалим) і призводити до зміни суспільно-політичного ладу та культурної ситуації. В його основу покладено елементи генезису, пов'язані з історизмом і детермінізмом, тобто автор показує хід конфлікту, вказуючи на його причини.

Точну класифікацію історичних романів здійснила С. Андрусів. Як жанрові утворення вона поділяє їх на три групи: художньо-історичні, історико-художні та художньо-документальні історичні твори. У творах першої групи важливою є наявність історичного документа чи факту, хоча дослідник звертає увагу на художню літературу. У творах другої групи повне переважання вимислу над історичним фактом. У третій групі творів С. Андрусів звертає увагу на документ, «одягнений» у відповідну художню форму. Зауважимо, що дослідниця історичної прози у своїй класифікації наголошує на другій складовій – «художній», «історичній», «документальній» [Андрусів 1987: 19].

Д. Пешорда вводить у науковий обіг нову типологічну класифікацію історичного роману, яка складається з чотирьох основних типів: класичний або правдивий історичний роман, романтичний історичний роман, сучасний історичний роман і постмодерний історичний роман [Пешорда 2001: 90].

Головною особливістю ретроспективного історичного роману є погляд у минуле, але це минуле може не мати нічого спільного з більшою історією (відсутність багатих історичних фактів чи історичний конфлікт). Це минуле подано статично, без динаміки, у ретроспективному творі відсутня така складова, як історизм.

Отже, історичний роман розвивається досить активно, породжуючи нові різновиди, дослідження яких дає змогу виділити

систему типологічних груп, що фіксують своєрідність тих чи інших життєвих реалій та індивідуальність авторського світобачення. Він має великі перспективи розвитку і тому заслуговує на дослідницьку увагу як один із найпопулярніших і найпродуктивніших жанрів історичної прози.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів С. Мости між часами (Про типологію історичної прози). *УМЛШ*. №8. 1987. С.14-20.
2. Бакланов А. Сучасний зарубіжний історичний роман. Київ: Вища шк., 1989. 183 с.
3. Баран Є. Основні аспекти української історичної прози другої половини ХІХ - початку ХХ ст. *Українська історична проза другої половини ХІХ-початку ХХ ст. і Орест Левицький*. Львів: Логос, 1999. С.15–71.
4. Бовсунівська Т. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків: Вид-во «Діса плюс», 2015. 368 с.
5. Ільницький М. Минувшина – наука на майбутнє. Твори: У 4 т. Т.1. Львів: Каменярь, 1994. С. 3–16.
6. Літературознавча енциклопедія: у двох томах / авт.-уклад. Ю.І.Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
7. Пешорда Д. Жанрові модифікації сучасного історичного роману: дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури». Львів, 2001. 174 с.
8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ, Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. 230 с.

Вікторія Денисюк
Науковий керівник – к.філол. н., доц., Ткаченко В. І.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА РЕЦЕПЦІЯ ПРОЗИ ВАЛЕНТИНИ МАСТЕРОВОЇ

Анотація. У статті проаналізована літературознавча рецепція прози Валентини Мастерової, мотив гріха-спокути. Письмениця висвітлює ппозицію, що фольклорні мотиви є активним елементом розвитку сучасної української прози. Доведено, що для прози

характерне не тільки новаторство, а й переосмислення літературної традиції.

Ключові слова: літературознавство, рецепція, міфологічна свідомість, роман, психологізм, жіноча проза.

Annotation. *The article analyzes the literary reception of Valentina Masterova's prose, the motif of sin-atonement. The writer highlights the proposition that folklore motifs are an active element in the development of modern Ukrainian prose. It is proved that prose is characterized not only by innovation, but also by the reinterpretation of the literary tradition.*

Keywords: *literary studies, reception, mythological consciousness, novel, psychologism, women's prose.*

Українська жіноча проза сьогодні є настільки багатограним і багатовимірним явищем, що сучасна літературна наука час від часу судить про її існування, намагаючись зрозуміти основні закономірності, передбачити динаміку й естетичні носії художнього розвитку. Останні десятиліття характеризуються появою художніх текстів, які свідчать про активне освоєння автором нових тем, образів і жанрових модифікацій. Сучасні письменниці у своєму творчому прагненні, активно вводячи елементи фольклору у власний мистецький арсенал, який, за слушною думкою відомого сучасного дослідника Я. Голобородька, не тільки «відкриває, визволяє, випростовує файли народної пам'яті, а й відреставровує колористику та мисленнєву зосередженість народної свідомості» [Голобородько 2008: 67].

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Романи Марії Матіос, Люко Дашвар, постійно перебувають у колі скурпульозних досліджень сучасних літературознавців. Окремі грані проблематики творів, індивідуального стилю письменниць охарактеризовано у працях І. Андрусяка, Є. Барана, Я. Голобородька, Н. Завадської, О. Ємець, Т. Тебешевської, М. Якубовського та інших, однак попри численну кількість публікацій, присвячених прозовому доробку письменниць, системне дослідження рецепції фольклору в їхніх художніх текстах ще відсутнє. До того ж романістика таких талановитих авторок, як Валентина Мастерова, Олена Печорна, Надія Гуменюк ще перебуває, на наш погляд, на стадії початкових літературознавчих досліджень, хоча романи цих авторок набувають сьогодні все більшої читацької прихильності.

Упродовж усього твору «Суча дочка» Валентини Мастерової читач спостерігає тяжкі терзання душі головної героїні роману. Дівчина не змогла пізнати справжнього жіночого щастя. Вона постійно боролася за материнство, за право спокійно жити в соціумі. Хотіла жити без осуду оточуючих. Життя Олени повернулось так, що їй довелось усиновити немовля її найближчої подруги. Глибокий інстинкт материнства, стрімко змінив життя дівчини. І відтоді розпочинається шлях життєвих випробувань, переважають падіння, несприйняття її вчинку найріднішими людьми, причиною дискретного існування в соціумі. Фольклорний мотив страждання матері-одиначки автор виводить у контекст існування радянського тоталітарного суспільства, відображає наявність у ньому подвійної моралі, оприявнює чимало нових змістових акцентів жіночої долі.

Душу Олени постійно травмує зневажливе ставлення до неї та її дитини. Суспільство немилосердне до дівчини з байстрюком. Психотравматичний досвід таких ситуацій породжує сумніви, екзистенційну опозицію «Я» зі світом, внутрішній герметизм: *«Жила усамітненим від села життям і часом не могла осягнути, що відбувається з нею. Дивилася, ніби збоку, на себе й на людей і намагалася зрозуміти, чи правильно вчинила. І кожного разу життя підказувало протилежні відповіді. Годувала дитину, купала, прала пелюшки, Але все тільки тому, що так треба робити. А коли по кілька ночей маля не давало заснути, докоряла собі, що забрала, і ненавиділа Любу... Спочатку жевріла надія, що та одумається, повернеться й тоді для неї закінчиться ця добровільно взята на себе ганьба»* (В. Мастерова, с. 32). Почуття провини перед батьками щоразу зростає, бо бачить, як мати *«боляче переживає ганьбу, що ввійшла в їхній дім разом із дитиною»*, бо *«їй і самій боляче, але не від сорому перед людьми, а від образи, що мусить вона і її рідні переносити той сором»* (В. Мастерова с. 29).

Одруження з Володимиром Мельниченком стало черговим етапом у житті Олени, появою надії на повноцінну сім'ю та щасливу материнську долю. Письменниця тонко описує любовні переживання Олени, що дає змогу читачеві побачити різноплановість красномовних художніх деталей. Закоханість головної героїні у творі: *«вона мріяла про таку любов»* (В. Мастерова, с. 82) став світлим променем надією на краще життя, але це було чергове випробування, хоча героїня й вважала, що нарешті всі її страждання позаду.

Дівчина *«ні про що не думала, була настільки щасливою, що аж лякалася свого щастя. Поволі почала звикати до великого міста... Хотіла увібрати у себе його дух, злитися з ним, як злилася душею з рідним селом»* (В. Мастерова, с. 92). Життя Олени переповнене випробуваннями, зрада Володимира неймовірно ранить Олену, адже він проміняв її не лише на іншу жінку, але й на матеріальне благополуччя, обіцяне батьками. Олена не здавалася йому тією *«польовою царівною»*, яка колись із гордістю показувала йому власноруч вирощений на колгоспному полі врожай, а *«надто приземленою, зі своїми невдачами, чужою дитиною, наївним бажанням бачити світ іншим, ніж тим, яким він був насправді»* (В. Мастерова, с. 107). У цей момент і її жіноче серце вже *«чітко вистукувало чоловічу зраду, удар за ударом»* (В. Мастерова, с. 107).

Як б доля не спіткала головну героїню, вона все ж знаходила сили підійматись і рухатись далі, адже дівчина відчувала велику відповідальність не лише за свою долю, але й за майбутнє своїх дітей. У боротьбі за виживання Олена знаходить спокій у чужому селі, в чужій оселі старої знахарки. Дівчина вирішила використати подаровану їй можливість, віднайти моральні цінності, які несе із собою складна життєва ситуація.

Душевні рани Олени потроху почали загоюватись, адже підтримка старої знахарки Степаниди у характері якої наявне співпереживання, що й зблизило їх з Оленою. Жінки змогли знайти спільну мову. Письменниця художньо моделює ситуацію екзистенційного значення емоційної травми, важливості віднайдення контексту внутрішнього розуміння особистості, *«емоційного прихистку»*, який, на думку відомого психолога Роберта Д. Столороу, означає інтерсуб'єктивний контекст, що забезпечує людині стосунки, *«в межах яких ... хворобливі емоційні переживання можуть бути зрозумілі, сприйняті й тим самим утримані від дисонації, артикульовані й інтегровані в структуру самості»*. Степанида перейнялась життєвими негараздами Олени, життєва мудрість жінки виявлялась у її відношенні до Олени та її дітей, а також важливими були мудрі настанови знахарки: *«не прислухайся до людського поговору», «якщо до чогось прийшла, щось вистраждала, то й не думай, що всі тебе зрозуміють чи оцінять»* (В. Мастерова, с. 155). Зголом Олена *«відчувала, як перейняті від Степаниди знання впливають на неї саму»* (В. Мастерова, с. 155).

Валентина Мастерова змальовує складний та багатогранний й за своєю суттю світ материнства. Вона показує різні варіанти

проживання героїнею різних екзистенційних ситуацій, стресові стани часто пов'язують з кризою самовизначення, самоактуалізації; дорослішання (не тільки переходу від віку до віку, але і вмирання); з напруженням, пов'язаним з пошуком сенсу життя і її цілі, цінностей і т.д. У дослідженнях А. Герц показано, що «якість життя людини структуровано відповідно до чотирьох екзистенційних вимірів: здатність бути в світі; позитивне ставлення до життя; переживання цінності себе і іншого; наявність сенсу майбутнього» [А. Ленгі 2015: 35]. Екзистенційні ситуації слід розглядати як умови існування людини в світі, наповненому різними погрозами. Такі умови можуть відображатися в конкретних ситуаціях, що змушують людину до перебудови його ціннісної і смислової сфери.

Таким чином, етнографічні елементи у романі авторки пропущені крізь призму світогляду героїв твору, фіксують національно-культурні цінності, які органічно поєднуються з сьогоденням, а тому не лише викликають читацьку зацікавленість, а й сприяють відродженню національної ідентичності. Важливо зазначити, що використання фольклору відбувається на орнаментальному та етнокультурно-ментальному рівнях, що робить текст придатним для читачів різної вікової категорії.

Сучасна українська жіноча проза відбиває специфічний досвід жіночої екзистенції, який не може не виявитися в стилістиці жіночої творчості. Жіночі тексти активно пропагують альтернативну модель культури. Ідеологія свободи та принципи ненасильницької комунікації узгоджуються в ній зі специфічним типом емоційно-чуттєвого переживання свого існування, що на сторінках роману синтезується в цікаво виписаних характерах головних героїні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько Я. Буковинська орнаментика М. Матіос. *Вісник Національної академії наук України*. 2008. № 3. С. 66–73
2. Ленглі А. Екзистенційно-аналітичне розуміння емоційності: теорія і практика. *Національний психологічний журнал*. 2015. № 1 С. 35.
3. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія. Київ : Либідь, 1997. 360 с.
4. Сизоненко О. Свята правда. Суча дочка : [роман]; передм. О. Сизоненка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. С. 5–6.

ДЖЕРЕЛА

Мастерова В. Суча дочка : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 240 с.

Анастасія Дзюбенко

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Віннічук А.П.

РОМАНІЗОВАНА БІОГРАФІЯ ЯК ФЕНОМЕН ТВОРЧОСТІ ВІКТОРА ДОМОНТОВИЧА

Анотація. У статті проаналізовано особливості поняття «романізована біографія» на основі художніх творів Віктора Домонтовича «Аліна і Костомаров» та «Романи Куліша», здійснено огляд ключових ознак жанру та виокремлено важливі елементи для української літератури.

Ключові слова: літературний жанр, романізована біографія, художня біографія.

Annotation. The article analyzes the features of the concept of «romanized biography» based on the literary works of Viktor Domontovych «Alina and Kostomarov» and «Kulisha's Novels», reviews the key features of this genre and highlights important elements for Ukrainian literature.

Keywords: literary genre, novelized biography, artistic biography.

Із початком боротьби за українську незалежність освітні та наукові напрямки роботи потребують дослідження. Помітно змістились акценти в усіх культурологічних сферах. Ідеї національної самоідентичності, патріотичні постаті серед інтелігенції, автентичність українських традицій – усе це є актуальними проблемами досліджень сучасної науки.

Віктор Домонтович (Петров) – видатний український письменник та літературний критик, який належав до першої хвилі української модерної літератури. На жаль, творчість митця мало відома широкій громадськості. В Україні, зокрема, недостатньо вивчено його життєвий шлях та творчу літературну спадщину.

Варто зауважити, що одним із вагомих внесків Віктора Домонтовича є поняття та визначення нового жанру української

літератури. У своїх творах він вдало поєднав реальність життя видатних українців, художній стиль та історико-культурний аспект того часу, що зумовило виникнення нового терміну у літературознавстві.

Романізована біографія – це літературний жанр, який описує історію життя конкретної видатної людини з використанням різноманітних літературних засобів. На відміну від звичайної біографії, романізована передає не просто факти з життя, а викликає емоційну реакцію у читача та відтворює історичну епоху.

У літературознавчому словнику знаходимо таке визначення поняття «романізована біографія» – це жанровий різновид роману, в центрі опису якого – життя певної історичної особи – вченого, полководця, письменника, митця, суспільного діяча тощо. Біографічний роман покликається на документи, водночас значна роль у ньому відводиться художньому вимислу, який белетризує твір, нерідко заповнює прогалини у біографічних даних [Літературознавчий словник-довідник 1997: 349].

Українські наукові праці, присвячені романізованій біографії, зазвичай звертають увагу на те, які художні засоби використовуються для створення цього жанру. Наприклад, у статті «Художні засоби романізованої біографії» Л. Савчук досліджує, якими художніми засобами вдається досягти максимального емоційного впливу на читача та яким чином автори використовують факти з життя відомих особистостей для створення атмосфери в романізованій біографії [Савчук 2020: 153].

Інші дослідження, такі як «Романізована біографія в українській літературі: жанр та його особливості» Л. Бурби [Бурба 2016: 104] та «Формування романізованої біографії в англійській та українській літературах» І. Кочубея [Кочубей 2020: 72], розглядають романізовану біографію як жанр, що сформувався в українській та англійській літературах. У цих дослідженнях також звертається увагу на такі особливості жанру, як використання діалогів, побудова наративу, роль авторського голосу та інші.

Одним з поглядів на те, як саме виник феномен романізованої біографії є аналіз часового проміжку (20-ті рр. ХХ століття), коли Віктор Домонтович уперше використав нетиповий тогочасній літературі жанр, аби втілити у своєму творі «Кобзар Оксентюк» поєднання реалізму та емоційно забарвленого суб'єктивного бачення життя й творчості народного поета.

Біографічний роман описує не лише факти з життя героя, а й сукупність його внутрішніх переживань, думок, почуттів та мотивацій. Це дає можливість читачам краще зрозуміти героя, його характер, дії та поведінку.

Неоціненним на сьогодні для кожного українця у спадщині Домонтовича є те, що він талановито описував у своїх творах не лише життя та діяльність видатних українців, а й звертав значну увагу на пошук їх національної ідентичності.

Зображаючи словом гостру необхідність у розвитку власне української культуровідповідності, збереження автентичної спадщини народу, традицій, мови. Домонтович відкрито висвітлював значимість кожного видатного українського діяча, що незалежно від важких історичних та життєвих обставин часу продовжував обстоювати українську народність.

У романізованій біографії автор може експериментувати з хронологією подій та порядком їх опису, аби створити більш цікаве читання та показати зв'язок між різними етапами життя героя. Також можна використовувати «флешбеки» та змішувати реальні та фантастичні елементи, щоб створити особливу атмосферу твору.

Одним із найважливіших елементів феномену Домонтовича є глибоке вивчення психології героя. Автор повинен бути здатний передати внутрішні конфлікти та проблеми, які вплинули на поведінку та дії героя. Це дає можливість читачеві краще зрозуміти мотивації та почуття героя.

Також, започаткований Домонтовичем, жанр може мати певний педагогічний аспект, якщо героєм є видатна особистість, яка має чим поділитися з наступними поколіннями. Такі твори можуть стати важливим джерелом знань про історію, культуру та літературу.

Отже, романізована біографія є особливим жанром літератури, який поєднує в собі реальні та художні елементи, глибоке вивчення психології героя та педагогічний аспект.

Крім того, Віктор Домонтович використовує різноманітні літературні засоби, що увиразнює та поглиблює твори.

Проте, наукова спільнота має певні застереження стосовно використання романізованих біографій як джерела інформації.

По-перше, авторський підхід може призвести до інтерпретації фактів та подій відповідно до власної уяви автора. Це призводить до відхилення від історичних фактів, які могли бути важливими для дослідження життя та творчості героя.

По-друге, романізована біографія може містити певну долю фантазії та художньої відтвореності, що не завжди відображає реальну картину подій. Такі елементи можуть змінити історичну правдивість, що призводить до неточностей у дослідженнях.

Водночас твори, написані у жанрі біографічного роману, є важливим джерелом інформації для загальної публіки, оскільки вони дозволяють краще зрозуміти життя та творчість історії про реальних людей.

Романи «Аліна і Костомаров» та «Романи Куліша» Віктора Домонтовича вважаються вдалим прикладами романізованої біографії, яка поєднує історичні факти зі стилізованим письмом.

«Аліна і Костомаров» є одним з найкращих творів Домонтовича, який демонструє талант письменника в глибокому вивченні діалогу між духом епохи та особистістю. Роман описує життя Микола Костомарова, видатного українського історика, письменника, філософа та громадського діяча, який присвятив своє життя розвитку української культури та науки. У творі використано літературні засоби, які дозволяють зрозуміти, що Микола Костомаров був не тільки геніальним у своїй науці, але і «вінчав» своє життя великими муками.

Домонтович уважно вивчив історичні джерела та листування Миколи Костомарова, що дозволило йому детально відтворити персонажа та його характер. Романізована біографія дає можливість читачеві уявити життя Костомарова в контексті історичних подій, з якими він пов'язаний. Таким чином, письменник написав твір, який не тільки розповідає про життя великої людини, але й привертає увагу до важливих історичних подій, пов'язаних з Україною.

Особливо важливим елементом «Аліни і Костомарова» є описи національно-визвольних рухів, що зробили цей твір значним для української літератури. Домонтович у своїй романізованій біографії акцентує увагу на зусиллях Миколи Костомарова щодо збереження національної ідентичності українського народу в умовах російської імперії. Він описує те, як Костомаров вирішував непрості національні та політичні проблеми, а також як його ідеї та принципи стали підґрунтям українського національного відродження.

«Романи Куліша» – це ще один твір Домонтовича, який можна віднести до жанру романізованої біографії. У цьому романі письменник відтворив стосунки з жінками й суспільну та творчу діяльність життя Пантелеймона Куліша, українського письменника, який народився в 1819 році. Цей твір є найкращим прикладом того, як романізована біографія може перетворити історичні факти в художній твір.

Роман складається з передмови – «Вступних уваг» – та п'яти розділів, перший з яких – «Літо року 1856» – оповідає про тогочасні й ранішні події з життя П. Куліша, ідеї та переконання, а також стосунки з Манею де Бальмен та дружиною Олександрою Михайлівною Білозерською (Ганною Барвінок). Наступні розділи роману – про стосунки Куліша з Лесею Милорадовичівною, Марком Вовчком, Параскою Глібовою та Ганною Рентель – «романи», які часто розвивалися лише епістолярно, а не в реальності, й при тому, декілька водночас.

Таким чином, «Романи Куліша» стали важливим джерелом для вивчення життєпису письменника, а також для розуміння культурних, соціальних та економічних проблем, з якими стикалися українці у той час.

Отже, Віктор Домонтович-Петров створив унікальні твори романізованої біографії, в яких поєднав історичні факти, елементи художньої літератури та жанр біографії. У творах він розповідає про видатних українців, які своєю працею, ідеями та діями розвивали українську культуру та сприяли національному відродженню.

Варто зауважити, що романізована біографія, створена Віктором Домонтовичем-Петровим, є важливим інструментом для розуміння та вивчення історії й культури України. Вона дозволяє зануритися у життя та діяльність видатних українців та зрозуміти їхні внески у розвиток української культури та нації в цілому. Віктор Домонтович-Петров зміг поєднати історичні факти з літературним мистецтвом та створити новий жанр в українській літературі, який має значний культурний та науковий потенціал.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурба Л. Романізована біографія в українській літературі: жанр та його особливості. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна», 2016, 3(65). С. 104–107.
2. Домонтович В. Аліна і Костомаров / Проза: у 3 т. Том 1. Нью-Йорк : Сучасність, 1988. С. 183–358.
3. Домонтович В. Романи Куліша, Мовчуще божество. Київ: Видавничий дім «КОМОРА», 2020. С. 264.
4. Знайдено документальне підтвердження роботи письменника Домонтовича на розвідку. [Електронний ресурс] // Espresso TV. 2021. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/fmdvw>

5. Кочубей І. «Формування романізованої біографії в англійській та українській літературах». Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» 2020. Вип. 64. С. 72–75.

6. Літературознавчий словник-довідник. Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. Київ: ВЦ «Академія», 1997. С. 349–350.

7. Савчук Л. Художні засоби романізованої біографії. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2020. Том 1. Випуск 28. С. 153-157.

Оксана Журавленко

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Віннічук А. П.

РОМАН «ЗВ'ЯЗКУ ЧАСІВ» ЯК ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті проаналізовано художню специфіку та жанрові особливості історичних романів «зв'язку часів». З'ясовано роль історичної правди, документу, художнього домислу та вимислу в таких творах. Розглянуто особливості сюжетного часу.

Ключові слова: історичний роман, роман «зв'язку часів», художній домисел, художній вимисел, сюжетний час.

Annotation. The article analyzes the artistic specificity and genre features of the historical novels «connection of times». The role of historical truth, document, artistic conjecture and fiction in such works is clarified. Features of plot time are considered.

Keywords: historical novel, nexus novel, fictional fiction, fiction, story time.

Особливу актуальність у контексті досліджень, які активно розвиваються, має вивчення історичної прози. Серед розмаїття жанрових форм у художній літературі на історичну тематику вагоме місце посідає роман, який покликаний відтворити минуле в усіх його суперечностях. На сьогодні значного розмаху набуває необхідність художнього осмислення історії, зв'язку часів та поколінь, багатовікового культурного надбання українського народу.

Цікавість до жанру історичного роману останнім часом значно зросла, про що свідчать наукові праці літературознавців А. Віннічук, В. Дончика, М. Жулинського, М. Ільницький, С. Нестерука та ін., які комплексно розглядали проблеми жанрової поетики історичних романів (романів «зв'язку часів», зокрема), досліджували їх тематичну, образну та композиційну своєрідність.

Метою статті є з'ясування художніх особливостей історичних романів «зв'язку часів».

У монографії А. Віннічук «Геройство мусить мати нагороду: концепція історичного минулого України в романістиці другої половини ХХ століття» зазначено, що «... вітчизняний роман – конкретно-історичний варіант великого епічного жанру – має довгу, складну історію, ... прикметний широтою жанрових різновидів та тематичного діапазону, ... підпорядкований ряду важливих теоретичних міркувань, зокрема художнього вимислу й домислу. Художній вимисел передбачає змалювання обставин і людей, яких насправді не було, а художній домисел має місце там, де інтерпретуються реальні особи та історичні факти» [Віннічук 2010: 8, 14].

Науковець М. Ільницький у праці «Людина в історії: сучасний український історичний роман» зауважив, що «... історична тема в літературі – це посилено пульсуюча думка, а не лише опис відтворення подій та фактів» [Ільницький 1989: 108]. Учений виокремив дві художні домінанти, що співіснують у творах про минуле: вальтерскоттівський тип роману та твір, зорієнтований на достовірно-історичний показ життя, де домисел відіграє допоміжну роль.

Варто звернути увагу на те, що упродовж останньої чверті ХХ століття з'явився та розвинувся в українській літературі різновид історичного роману – роман «зв'язку часів» – «...твір, у якому наявні два чи більше фрагменти, сюжетний час яких не збігається, тобто коли маємо справу зі зв'язком сюжетних часів» [Нестерук 2019: 99].

М. Кондратюк у науковій праці «Жанрова специфіка українських романів» відзначає, що потребує конкретизації термін «роман «зв'язку часів». З однієї сторони, літературознавці відносять до цього різновиду твори, де «зв'язок часів» присутній лише на ідейно-тематичному рівні та/або відстань між часовими періодами вимірюється особистою пам'яттю персонажа, а з іншої – до «роману «зв'язку часів» належать ті твори, у яких відстань між часовими періодами вимірюється пам'яттю історії, головним композиційним принципом стає «зв'язок

часів» [Кондратюк 2020: 146]. Науковець зауважує, що значна відмінність між цими точками зору полягає у тому, що у першому випадку складання сюжету базується переважно на асоціативних ретроспекціях персонажів та, зазвичай, не виходить за межі певної історичної епохи, а в другому випадку сюжету притаманний вільний характер і «перетин», як правило, декількох сюжетів, які розгортаються у віддалених один від одного історичних періодах.

Учений В. Дончик зазначає, що термін «роман «зв'язку часів» не є чітким, оскільки неточно характеризує тематично-проблемні доміанти і формально-композиційні особливості романів цього типу. Науковець пропонує називати «зв'язок часів» інакше – «схрещення часів» [Дончик 2012: 164]. Переконаливо про схрещення часів свідчать романи «Диво» і «Тисячолітній Миколай» Павла Загребельного, основними специфічними рисами яких є тематичні доміанти та авторська концепція, особливості моделювання центральних образів, загально-умовні композиційна та фабульна схеми. Для історичних романів «зв'язок часів» та історична пам'ять є стрижневими, адже вони становлять основу образно-композиційної структури твору.

Важливо звернути увагу на те, що авторські концепції *історичної пам'яті* поряд із раціональними чинниками мають багато містичних та ірраціональних елементів: письменники наділяють здатністю зберігати історичну пам'ять не лише людину, а й мову, речі, книги, предмети, будівлі, пісню, землю, природу. На відміну від людини, такі предметні та космічно-містичні образи не можуть забути минуле, тому що вони, за умови історичної амнезії, є шансом й запорукою відродження історичної пам'яті [Загребельний 1986: 146].

Історичний роман «зв'язку часів» є однією з форм історичної оповіді, яка сприймається за такий тип художньої прози, в якому основну увагу письменника зосереджено на змалюванні певної події на перехресті часів, а всі основні елементи ідейно-образного змісту підпорядковано такому змалюванню [Кондратюк 2020: 146].

Пропонуємо звернутись до роману «Тисячолітній Миколай» Павла Загребельного, де головний герой постає у трьох іпостасях: IX століття – Сміянко, XVII століття – Миколай Несміяновський, XX століття – вчений агроном Миколай Сміян. Основне завдання такого «вдивляння в себе» розуміється як можливість містичного пригадування позаособистісного минулого. Містичним елементом авторської концепції П. Загребельного є впевненість, що на підсвідомому рівні в кожній людині існує код історичної пам'яті. У

романах «зв'язку часів» така ідея часто пояснюється ідеєю реінкарнації, яка реалізується через моделювання персонажів – «часових» двійників. У романах «зв'язку часів» панує атмосфера фантастичного та містичного, що модифікує правдоподібний сюжет. У них часто присутні риси «магічного реалізму» та фантастики: наприклад, тисячолітнє життя Миколая Сміяна, героя роману «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного.

Важливо відзначити образ історичної пам'ятки в романах «зв'язку часів», що є ключем до авторської концепції історизму. Такі образи дають змогу втілити авторський задум, який полягає в тому, аби абстрактній категорії історичної пам'яті надати оживлення, підняти її на рівень надперсонажа, або й перетворити на головного героя. Суттєвими характеристиками образу історичної пам'яті є наскрізність, смислова та емоційна насиченість, символічність та провідне композиційно-сюжетне значення. Гравітаційним ідейно-художнім і композиційно-сюжетним центром історичних романів «зв'язку часів» стає образ історичної пам'ятки, що координує у художню цілісність різночасовий сюжетний матеріал. Для прикладу, в романі «Диво» П. Загребельного Софіївський Собор – «рожеве кам'яне диво» – стає концептуальним образом *історичної пам'яті*. Це свого роду надперсонаж з власною сюжетною лінією. Історичні пам'ятки виконують роль медіумів між сучасним та минулим, що магічно впливають на героїв, змушують їх уявляти минуле, реконструювати його [Кондратюк 2020: 148].

Інакше кажучи, загальна схема романів «зв'язку часів» полягає у тому, що герой сучасності входить в контакт із історичною пам'яткою, що справляє на нього сильне враження та примушує розмірковувати і реконструювати обставини та людей, які причетні до її створення.

Ще одна з особливостей такого жанру роману є те, що у романах «зв'язку часів», як правило, присутні прийоми детективного жанру, тобто герої ведуть пошук минулого, своєрідне розслідування авторства артефакту, обставин певної історичної події, свого коріння, приватної історії. Наприклад, у романі «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного Миколай Сміян проводить «тисячолітнє розслідування», аби з'ясувати причини смерті брата. Акцентувати проблематичність повного знання минулого, його суб'єктивну природу та потенціальну відкритість новим інтерпретаціям, є головною функцією мотиву розслідування в романах «зв'язку часів».

Тоді як мотивація для подальшого розщеплення оповіді на сучасне й минуле є власне знахідка артефакту.

Для композиції романів «зв'язку часів» притаманні ряд новаторських прийомів ієрархізування, стягування та гри різночасовими прошарками. Вільний монтаж часових пластів, гра з часом, часові зсуви вказують на взаємопов'язаність минулого й сьогодення, взаємовплив історії й сучасності. Саме ця формально-композиційна ознака є основною для диференціації романів «зв'язку часів» у порівнянні з іншими. Автори романів історичний сюжет можуть виділити в окремі розділи, як у романі «Диво» П. Загребельного, а можуть згрупувати сучасність та історію в своєрідну «амальгаму» часів, як у романі «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного [Кондратюк 2020: 147].

Аналізуючи вище сказане, робимо висновок про те, що сучасні українські романи «зв'язку часів» дають багатий матеріал для аналізу та дослідження цього жанрового різновиду романістики, що має широкі перспективи та потужний потенціал. Національні романи «зв'язку часів», перетворюючи жанрові канони класичного роману, набувають нових формально-змістовних рис, що характеризують ці твори як прозу перехрестя модернізму та постмодернізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Віннічук А. «Геройство мусить мати нагороду»: Концепція історичного минулого України в романістиці другої половини ХХ століття. Монографія. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер»», 2010. 214 с.
2. Дончик В. Неминуче й минуче: Літературні дослідження і хроніки. Київ: Наукова думка, 2012. 863 с.
3. Загребельний П. Спроба автокоментаря: Нотатки письменника про свою працю. Київ, 1986. С. 146–167.
4. Ільницький М. Людина в історії: сучасний український історичний роман. Київ: Дніпро, 1989. 356 с.
5. Кондратюк М. Жанрова специфіка українських романів «зв'язку часів». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* № 15. 2020. С.146-149.
6. Нестерук С. Роман «зв'язку часів» особливості та стилістика. *Слово і час*. 2019. № 8. С.97–103.

Алла Захарчук
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Поляруш Н.С.

ТВОРЧІСТЬ ІВАНА ЧЕНДЕЯ В ОЦІНЦІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

Анотація. *Наше дослідження є спробою осмислити місце і роль художньої спадщини закарпатського прозаїка Івана Чендея в оцінці літературної критики, продемонструвати світ митця крізь призму світогляду учасників. Основну увагу зосереджено на проблемно-тематичному аспекті праць про І. Чендея та їх інтерпретації.*

Ключові слова: *закарпатська проза, Іван Чендей, індивідуально-авторське бачення світу, творчий доробок,*

Annotation. *Our research is an attempt to understand the place and role of the artistic heritage of the Transcarpathian novelist Ivan Chendey in the assessment of literary criticism, to demonstrate the world of the artist through the prism of the worldview of the participants. The main focus is on the problem-thematic aspect of works about I. Chendey and their interpretations.*

Keywords: *Transcarpathian prose, Ivan Chendey, author`s individual perception of the world,*

У сучасному науковому просторі увагу дослідників привертає література радянського періоду. Вона знаходиться в колі зору як літературознавців, так і істориків, філософів, етнографів, психологів, етнологів та ін. Оцінювання творчості письменника є неможливим без аналізу часових, політичних, соціально-психологічних, економічних, культурних умов, у яких творив сам автор.

Дослідження творчого спадку Івана Чендея, як і всієї літератури радянського періоду, не можна здійснювати за традиційними схемами. Складність оцінки творчості автора, який пише про сучасників, у тому, що він сам є учасником соціокультурного, політичного та економічного процесу, і закономірно, що його суб'єктивне ставлення до реалій життя може співпадати, або не співпадати з загальноприйнятими оцінками.

Іван Чендей на власній долі відчув, що таке класовий поділ суспільства, бідність і соціальна несправедливість, тому звернення до теми минулого цілком закономірне. Дослідники переконані, що

він радо сприйняв і всі переваги радянської доби, а водночас не оминув увагою процесів руйнування моралі, духовних цінностей, що їх заперечувала партійна ідеологія [Ходанич 2007: 175].

Активна діяльність та розквіт творчості Івана Чендея – письменника, перекладача, фольклориста, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, автора сценарію фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» розпочались в добу складу і драматичну. Цей період в історії нашої держави називають тоталітарним. Як відомо, саме в цей час творча діяльність чітко регламентувалась соціалістичним реалізмом, талант митців та жага до правди ставали найбільшим тягарем. Свобода митців неодноразово придушувалась.

Творчість Івана Чендея, талановитого співця свого краю, завжди була в колі зору літературної критики, вихід кожної книги викликав резонанс не лише серед читачів, а й літературознавців. А тому виникає необхідність окреслити коло дослідників митецького доробку закарпатського класика, визначити роль і місце його творчості в літературному процесі доби, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Метою нашого дослідження є системний аналіз наукових студій, присвячених творчості Івана Чендея та з'ясування місця його творчості у сучасному літературному дискурсі.

Творчий доробок Івана Чендея, який вирізняється жанрово-стильовою оригінальністю, актуальністю проблематики, неповторністю образної системи, викликає науковий інтерес впродовж декількох десятиліть. Значних зусиль до вивчення його творчості доклали: В. Дончик, М. Жулинський, В. Бойко, М. Васьків, С. Кіраль, О. Козій, Н. Олійник, П. Ходанич, М. Хорошков та ін. Проте, питання новаторства традиційної прози письменника, впливу на його творчість класичної української літератури не знайшло і досі цілісного дослідження.

Дослідники переконані, що Іван Чендей є митцем, який вибудував свій особистий творчий світ, спираючись, перш за все, на традиції свого народу. Він увібрав у себе дух тогочасного суспільства, його менталітет, звичаї, переконання, цінності. Його творча манера бере початок із Закарпаття.

Перше системне дослідження художнього світу І. Чендея здійснено М. Хорошковым. Дослідник з'ясував поетико-стильові, ідейно-естетичні домінанти його прози, зазначивши, що «особливістю

Чендєєвої концепції прозописьма є культивування ліро-епічної форми викладу, де органічно переплітаються епічні картини історії Закарпаття з емоційно проникливими, схвильованими коментарями ліричного суб'єкта – певною мірою «я» письменника» [Хорошков 2012]. Вартує уваги думка вченого: «Можна з упевненістю твердити, що вирішальний вплив на формування художнього мислення І. Чендея мала народна творчість, що суттєво збагатила духовний світ майбутнього письменника, сформувала морально-етичні та світоглядні підвалини його творчості, ставши водночас невичерпним джерелом тем, мотивів і образів, втілених згодом у прозові твори» [Хорошков 2007: 4]. На думку М. Хорошкова, «художні тексти І. Чендея сприймаються органічною складовою дискурсу української літератури радянської епохи – доби, коли за утопічними картинами розбудови нового радянського ладу (“світлим майбутнім”) приховувалася брутальна руйнація основ громадянського суспільства, за уславленням будівників комунізму – моральна деградація особистості й нівечення етичних підвалин соціуму, за пропагованим інтернаціоналізмом – денаціоналізація українства й русифікація культури. Ясна річ, що за таких умов уникнути цензури й самоцензури практично не вдавалося, а творити за законами краси, моралі й совісті було неможливо, а часом і небезпечно. На перехресті цих тенденцій і постає творчість закарпатського письменника [Хорошков 2021: 166].

Сучасна дослідниця творчості письменника помітила, що у дискурсі про І. Чендея не обійшлося без традиційного канонічного образу, оскільки його титуловано Королем Ліром Верховини ще у 60-тих. Зрештою, сучасники та послідовники письменника розгорнули полотно своїх розмислів досить широко [Жаркова 2022: 22].

П. Ходанич переконано доводить, що «Іван Чендей був людиною свого часу» [Ходанич 2007: 185].

Заслуговують уваги і наукові студії О. Козій, яка акцентує на неореалістичному дискурсі великої прози митця: «Для творчого доробку прозаїка характерною є значна кількість наскрізних образів-символів, прислів'їв та авторських афоризмів. Героїв великої і малої прози І. Чендея хвилюють схожі життєві питання. Твори відзначаються концептуальною єдністю. Ця обставина дає розглядати персонажів І. Чендея та обставини їх життя під одним кутом зору, зосереджуючись на їхній динаміці» [Козій 2007].

Міцний зв'язок творчості автора з етнонаціональними традиціями рідного села Дубового досліджено М. Васьківим [Васьків 2011].

Етнічний і національний дискурс прози реалізує В. Бойко. Вона переконана, що «Іван Чендей був чудовим митцем закарпатської природи, і не тільки як споглядач, а як людина, котра протягом десятиліть жила з нею в безпосередньому контакті» [Бойко 2017]. У полі зору дослідниці унікальність «верховинської» основи творчого доробку Івана Чендея як частини національної культурної ідентичності.

Помітним у сучасному літературному просторі є і те, що критики один за одним жваво звертають увагу на епістолярій Івана Чендея, адже це одна із найбільш показових рис, що допомагає скласти психологічний портрет Івана Чендея як особистості і письменника, його любов до написання листів.

Автодокументальні тексти І. Чендея перебувають у полі зору С. Кіраля. Учений прагне сконструювати вітаїстичний епістолярний автопортрет письменника, цілісно простежуючи усі важливі стежки у його житті та творчості. Дослідник наголошує: «І. Чендеєві, фактично єдиному із закарпатських письменників, неймовірно поталанило, адже його прихід у велику літературу одразу помітили визнані метри літературно-критичного цеху не лише в Україні, а й поза її межами: Г. Аврахов, К. Волинський, І. Дзюба, Л. Коваленко, Г. Корабельников, Л. Новиченко, С. Крижанівський, Л. Теракопян, В. Фащенко, а згодом представники молодшого покоління – В. Дончик, М. Жулинський, М. Ільницький, В. Марко, М. Стрельбицький та ін. Із багатьма з них письменник підтримував спілкування, листувався» [Кіраль 2021: 432]. Учений презентує українському читачеві самототожність письменника у листуванні на сторінках своєї монографії, у якій він в єдину сув'язь поєднує найважливіші компоненти життя і творчості письменника. Та все ж, як зауважує Д. Павличко, «першенство Івана Чендея в боротьбі нашої літератури проти сталінської деспотії, нищення національно-духовних цінностей людини не відкрите загалові й не досліджене ґрунтовно [Жаркова 2022: 22]. Сучасний дослідник переконаний: «Чендеєві листи оприявлюють світлі, радісні, трагічні, а почасти несподівані й пережиті та перебуті події-шматочки з його земного буття. Водночас листи закарпатського прозаїка та його адресатів творять неповторний «образ часу і образ героя» й належать до «літератури факту», яка у всіх вимірах його доби розкриває розмаїте

літературно-мистецьке життя не лише в Закарпатті, а загалом на всеукраїнському і всесоюзному натовді обширах» [Кіраль 2021: 15].

Листування І. Чендея, на думку С. Кіраля, потребує спеціального дослідження, адже епістолярна спадщина письменників належить до найавторитетніших першоджерел. У ній багато фактів про перше прочитання критиками творів письменника та їхні свіжі «цюхвилинні» враження. Учений ретельно досліджує листування в монографії «Іван Чендей та київські критики: епістолярні діалоги», де дає докладні мемуарно-оцінні характеристики багатьом учасникам літературного процесу другої половини ХХ ст., детально студіює епістолярні тексти закарпатського прозаїка, звертає увагу не лише на «ключові» факти, згадані в них, оскільки листи, окрім усього, документально відтворюють «образ часу і образ героя» [Кіраль 2021: 17].

Аналіз щоденників І. Чендея дає підстави зробити висновок про, що митець неабияк любляв епістолярний стиль, із задоволенням перечитував листи не лише класиків літератури, а й своїх сучасників. Факт листування письменник вважав ознакою тривалої дружби: «Лист – свідчення, що дружба у нас з Тобою добра і міцна» [Кіраль 2021: 38]. Про те, наскільки автор цінував деякі листи, ставився до них як до творчості, свідчить той факт, що деякі епістоли він повністю переписував у свій «Щоденник».

Аналіз романів І. Чендея «Птахи полишають гнізда...» та «Скрип колиски» в контексті вітчизняного літературно-мистецького процесу другої половини минулого сторіччя, дає підстави для висновку щодо особливостей авторського бачення екзистенційних проблем буття людини за доби неоднозначних культурних та соціально-економічних перетворень на Закарпатті. Художньо осмислюючи історичний і духовний простір Закарпаття, місце і роль у ньому людини як самоцінної особистості, Іван Чендей пройшов непростий шлях «від Ясенової – у широкий світ» (За В. Дончиком [3]), від родинної верховини Ясенової, оспіваної в багатьох його творах, до панорамного бачення національного буття через відтворення долі людини на землі, справжнього верховинця зі своєю правдою і суперечностями [Олійник 2012: 129].

Найновіше монографічне дослідження малої прози І. Чендея належить Р. Жарковій. Дослідниця наголошує: «Аналізувати твори І. Чендея неможливо без уваги до автобіографічного тла, без простеження певного паралелізму між текстовим світом його героїв і світом буття письменника. Без заглиблення в обставини життя Івана

Михайловича Чендея не тільки не осягнути природи його небуденного таланту, але й не ввійти його розмаїтий художній світ» [Жаркова 2022: 19].

Літературознавиця переконана, що: « проникливе студіювання спогадів, листів, есеїв Чендея, й особливо «Щоденника», стало гарантом несподівано-глибокого та глибинного прочитання-переживання малої прози митця. І це, без перебільшення, відкриття незнаного широкому загалові Івана Чендея, бо до «текстуальної картини» «авторського всесвіту» придивилася з максимальною уважністю, відкривши при цьому отой «небуденний спалах натхнення», який «втілюється в геро(їн)ях його малої прози» [Жаркова 2022: 326].

Отже, аналіз низки наукових праць різних часів дає змогу стверджувати, що творчість Івана Чендея є однієї з найвагоміших сторінок не тільки літератури Закарпаття, але й української літератури ХХ століття. Вона постійно перебувала у полі зору його сучасників. Незмінним є науковий інтерес і сучасного літературознавства до творчості митця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В. Етнічний і національний дискурс творчості Івана Чендея: дис.. канд.. філол.. наук: 10.01.11. українська література. Київ: Київський національний університет культури і мистецтв, 2017. 202 с.
2. Васьків М. Забереж І. Чендея як відтворення і творення власної Йокнапатофи і власного Макондо// Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. пр. Ужгород, 2011. Вип. 15. С. 38-42.
3. Жаркова Р.Є. Бачу її нині: жіночі образи у малій прозі Івана Чендея: монографія. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2022. 332 с.
4. Кіраль С. Іван Чендей та київські критики: епістолярні діалоги монографія. Київ: Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 432 с.
5. Козій О. Повісті і романи І. Чендея: неореалістичний дискурс: дис.. канд. філол. наук : 10.01.01. українська література. Кіровоград: Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка, 2007. 209 с.
6. Олійник Н. Лірична повість Івана Чендея / Наталія Олійник // Науковий вісник Ужгородського університету : зб. наук. праць. Серія: Філологія; Соціальні комунікації. – Вип. 28. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. С. 129–131.

7. Ходанич П. Творчість Івана Чендея у контексті прози Закарпаття другої половини ХХ століття / Петро Ходанич // Сучасні проблеми мовознавства літературознавства. Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. С. 175–180.

8. Хорошков М. Проза Івана Чендея в контексті морально-етичних пошуків літератури другої половини ХХ століття / Микола Хорошков // Науковий вісник Ужгородського університету : зб. наук. праць. Серія: Філологія; Соціальні комунікації. Вип. 28. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. С. 166–168.

ДЖЕРЕЛА

1. Чендей Іван. Птахи полишають гнізда... : повісті, роман / І. М. Чендей; ред. О. П. Логвиненко; худож. М. М. Томчаній. Ужгород : Карпати, 1984. 596 с.

Аліна Корж

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Ткаченко В. І.

НАЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО»

Анотація. У статті проаналізовано основні проблеми національного характеру, які порушені в романі «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко.

Ключові слова: проблематика, нація, національний, Україна, держава.

Annotation. The article analyzes the main problem of a national nature raised in Lina Kostenko's novel «Notes of a Ukrainian Madman»

Keywords: problem, nation, national, Ukraine, state.

Перший прозовий твір Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» викликав значний резонанс та неоднозначні реакції у читачів та літературних критиків. Це зумовлено низкою чинників, з-поміж яких велику роль відіграла гранична відвертість авторки у відтворенні реальних історичних фактів та політичних подій України

з початку 2000-х років. Проблеми сучасності, які порушувала письменниця в романі, передусім національні, тривалий час вважали невідповідними для художнього відтворення, що зумовив перехідний етап розвитку письменства: від тривалих заборон та переслідувань до повної творчої свободи.

Погляди на осмислення «Записок...» Ліни Костенко виявились кардинально відмінними: від схвалення та захоплення новим романом до неприйняття та заперечення будь-якої художньої цінності. До вивчення проблематики роману, зокрема національної специфіки, звертались К. Чулкова [Чулкова: 2019] та Т. Чонка [Чонка: 2021]. Неоднозначність літературно-критичної думки щодо аналізованого роману, відсутність вичерпної кількості наукових праць, присвячених вивченню проблематики твору, зумовлює актуальність пропонованої розвідки.

У романі Ліни Костенко головний герой з ретроспективного погляду осмислює помилки, допущені в процесі розвитку молодого держави, які спровокували за собою різні жахливі події в Україні, ситуації у вигляді масових протестів, хаосу тощо. З огляду на це, провідною є проблема бездержавності. Дослідники О. Кучеренко та С. Цікавий справедливо діагностували її як політичну хворобу, яка засвідчила «брак держави як колективно-національного прихистку, дому, політичної націотворчої системи» [Кучеренко, Цікавий 2012: 97]. Попри те, що українська держава існує, вона становить політичний міф, задокументовану дійсність, яка не має нічого спільного із національною державністю, яку прагнули українці. Тому головний герой, втілюючи думку соціуму, називає країну не своєю («нам же її підмінили»), тією, що знаходиться в стані внутрішньої окупації від зовнішніх поневолювачів. Промовистою з цього приводу є цитата: «Для чого їй (Україні), цікаво, була Незалежність? Щоб потрапити у нову залежність вже не лише від чужих падлюк, а й від своїх власних негідників?» (Л. Костенко, с. 177).

Особливого значення у романі набуває проблема нації та усього національного. Іронію, скептицизм, а також метафоризацію вбачають дослідники у зображенні Ліною Костенко «хвороб української нації» [Косарева 2012: 79]. Завдяки таким художнім засобам письменниця намагається звернути увагу на проблему мерехтливо-філістерського байдужого існування людей до власної історії, культури, мови, низького рівня освіти, економічних стрибків, суспільно-політичних подій, що відбуваються в країні, наклепів, убивств тощо: «Іноді мені

українці здаються таким великим гарним птахом, який сидить собі й не знає, що робиться на сусідньому дереві, який любить собі поспати, сховавши голову під крило» (Л. Костенко, с. 156). Художньо метафоризуючи оповідь, авторка натякає про велику загрозу для української ідентичності та застерігає від денаціоналізації свідомості: «...М'язи розслабилися, душа угрілась, – прокинувся, а дерево під ним спиллюють, гніздо впало, пташенята порозлітались хто куди, сидять на інших деревах і цвірінькають уже по-іншому. Нація навіть не косноязыка. Нація недорікувата. Я розумію, все має свої історичні корені. Часом їх хочеться висмикнути» (Л. Костенко, с. 156). Такі нагальні проблеми українців як мовне питання, шанобливе ставлення до культурної ідентичності, літературних доробків свого народу, патріотизм, активна громадська участь у становленні своєї держави та інші аспекти матимуть своє реальне виявлення тільки після трансформацій у свідомості людей, жодні закони та порядки не матимуть значного впливу поки зміни не відбудуться на рівні свідомості. Саме таке рішення національної проблеми українців вбачаємо у художньому авторському задумі письменниці.

Наступна внутрішня суспільно-політична проблема України, яка продовжує проблему нації – це питання мови. Ліна Костенко актуалізує проблему неповаги до української мови, а також безвідповідальності з боку держави щодо цього питання: «На Майдані відкрили Монумент Незалежності... Лопотіли гетьмани на плакетках. Сосюра просив з того світу: «Любіть Україну!» Публіка ходила, тусувалася, всуціль російськомовна...» (Л. Костенко, с. 170). Письменниця апелює до того, що проблема мови важлива як на державному рівні, так і на рівні свідомості українського суспільства задля викорінення комплексу меншовартості мови. Промовистою цитатою щодо цього вважаємо тезу самого оповідача твору: «В Третє тисячоліття українці в'їхали з тим самим возом проблем – з набором дрімучих стереотипів, з комплексом мениовартості» (Л. Костенко, с. 116).

Окрім мовного питання, письменниця порушує також проблему культури та літератури, що є важливим складником нації. Зокрема культурне надбання перестає бути об'єктом зацікавлення та представляти цінність: «Пішли на виставку сучасного авангарду... Найбільше вразила «Марія № 142». Пронумерована Марія вже щось... Ми всі пронумеровані. (Л. Костенко, с. 287). Головний герой переживає неспокій з приводу знецінення української культури, перспективою її мистецького невизнання. Важливим елементом

роману є осмислення оповідачем сучасного антимиистецтва, що стосуються нігілістичних та антилітературних сучасних течій: *«Це ж треба так скористатися свободою, щоб напродукувати стільки сміття! Потрібен якийсь літературознавчий Фройд, щоб поставив діагноз цій шизофренічній продукції. Література зробилася, як блошиний ринок – хто що має, несе на продаж»* (Л. Костенко, с. 106). Ліна Костенко натякає, що саме народ сприяв розвитку такої літератури і наводить промовисту тезу, що із загибелі культури починається загибель усієї нації: *«Коли починається смерть культури, настає культура смерті»* (Л. Костенко, с. 160). Цим висловом письменниця з ретроспективного погляду зробила влучне застереження для українців з приводу важливості збереження культури як складника ідентичності нації.

Своїм романом Ліна Костенко прагнула «розбудити» націю від сну, показати жорстоку реальну дійсність та деградацію людей, попередити можливі помилки, сформувані душевний катарсис. Відповідно в наукових студіях цікавою є думка щодо наявності у творі проблеми екології душі як потреби духовного очищення та осмислення способу життя людини: *«Душу наче хто виїв зсередини – порожньо і саднить»* (Л. Костенко, с. 147), *«Людам не те що позакладало вуха – людям позакладало душі»* (Л. Костенко, с. 222). Це поняття знаменує у творі передусім національну відчуженість від свого: від рідної мови, історії, культури, що призводить до деградації душі [Кучеренко, Цікавий 2012: с. 95]. Тому письменниця акцентує увагу на тому, що люди втратили своє душевне єство, яке мало би боліти від горя і нещастя середовища, в якому вони існують: *«Нема України в душах. Люди зробилися злі, наче їм щось пороблено. Живуть на рефлексах роздратування»* (Л. Костенко, с. 222). Натомість люди схильні до того, щоб тікати від проблем, вдаватись до залежностей, заглиблюватись в релігію, містику, щоб заповнити свою духовну порожнечу.

Отже, роман Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» є виключно оригінальним, композиційно складним художнім доробком письменниці, який представляє історичну, культурну цінність нашої держави, оскільки порушує велику кількість проблем національного характеру, що залишаються також актуальними сьогодні. На основі художнього зображення національної проблематики країни, письменниця застерігає українців від можливих

негативних наслідків розвитку країни, найбільший з яких полягає у денаціоналізації свідомості.

Перспективи подальших вивчень полягають у деталізованому аналізі кожної з виокремлених проблем твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Косарева Г. Метафори міленіуму в романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія. Філологія. Літературознавство*. Київ, 2012. Вип. 180. Т. 192. С. 77–81.

2. Кучеренко Ю., Цікавий С. Осмислення екології душі у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. Донецьк, 2012. Т. 1. Вип. 4. С. 94–97.

3. Чонка Т. Глобальні проблеми Людства й українського суспільства у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». *The 6 th International scientific and practical conference – Results of modern scientific research and development. Barca Academy Publishing*. Madrid, Spain. 2021. С. 393 – 400.

4. Чулкова К. Проблематика роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» : наук. кер. Л. Д. Чикур; ОНУ ім. І. І. Мечникова, Філол. ф-т, каф. укр. літ. Одеса, 2019. 52 с.

ДЖЕРЕЛА

Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МАГА, 2011. 416 с.

Людмила Мазуренко
Наук. керівник – к.філол.н., доц. Крупка В. П.

ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНІ АСПЕКТИ ПОВІСТІ «ЧОРНЕ СОНЦЕ» ВАСИЛЯ ШКЛЯРА

Анотація. У статті окреслено корпус проблемно-тематичних аспектів повісті «Чорне Сонце» Василя Шкляра. Розкриття проблем і мотивів (вибору, безстрашності, побратимства, страху, бідності армії, несправедливості тощо) у повісті виражено прийомами

зображення національної ретро- та перспективи, що дозволяє розглядати сучасну українську дійсність, висвітлену у творі, в ракурсі тяглості національного буття.

Ключові слова: повість, проблема, тема, актуальність, пафос.

Annotation.*The article outlines the corpus of problematic and thematic aspects of Vasyl Shklyar's novel Black sun. The disclosure of problems and motives (choice, fearlessness, fraternity, fear, poverty of the army, injustice, etc.) in the novel is emphasized by the methods of depicting national retro- and perspective, which allows us to consider the contemporary Ukrainian reality depicted in the work from the perspective of the continuity of national existence.*

Keywords: *story, problem, theme, relevance, pathos.*

З весни 2014 року в українському суспільному просторі з'явився новий контекст, який продовжує бути реальністю. Тема російської військової агресії активно проникла в усі сфери культурного життя й породила розлогу літературознавчу полеміку щодо введення до корпусу сучасної української прози нового проблемно-тематичного виміру. Сьогодні це вже розлога різножанрова бібліотека, яка отримала нові вектори 24 лютого 2022 року.

Критичний погляд на згаданий пласт літератури є досить вибірковим і неоднорідним, що пояснюється динамічним розвитком мілітарної прози, репрезентантів якої стає щодня більше. Дослідження таких текстів часто обмежуються короткими оглядами або дописами в соцмережах, що й зумовлює **актуальність** теми.

Метою статті є виокремити та розглянути проблемно-тематичні виміри повісті «Чорне сонце» Василя Шкляра.

В авторській інтерпретації повість має підзаголовок «Дума про братів азовських». За словами самого автора, це твір насправді не про вузьколокальний конфлікт межах Донбасу, а про російсько-українську війну, що документально зафіксована бійцями добровольчого полку «Азов».

«...Твори про війну пишуться на відстані часу. Все ж таки, багато речей треба переосмислити. Ми зараз уже є свідками того, як певні герої стають антигероями – я не буду називати прізвища. Це все тому, що війна, на жаль, – це таке явище, яке породжує не лише лицарів, але й мародерів, садистів, загалом, – показує темну сторону людини»

[Сазонова 2016: 228], – говорив прозаїк в інтерв'ю для українського інформаційного агентства «Главком».

Повість «Чорне сонце» стала платформою для осмислення багатьох актуальних проблем, хоча минуло не так багато часу від початку війни до написання й видання твору. В основному своєму вияві антивоєнна література порушує пласт тотожних проблем: гуманізм, людяність, пацифізм, життя й смерть, герої й боягузи, і т.д. Твори антимілітаристського спрямування набували популярності в поствоєнні історичні періоди. Таким чином актуальними ставали твори втраченого покоління, митців, які брали безпосередню участь у визвольних війнах.

Однією з найширших проблем у повісті є питання вибору. Найперший – герої зробили ще тоді, коли прийняли рішення боротися й чітко обрали бік. На цьому проблема не вичерпується, адже такий вибір бійці роблять щодня. Вони щосекунди обирають Україну, свого побратима, долі майбутніх поколінь [Башманівський 2013: 5].

Досить нелегкою для обговорення в контексті війни є проблема страху. У романах ХХ ст. автори, змальовуючи героя-солдата, наділяють його абсолютною безстрашністю, яка змушує читача сумніватися в реалістичності характеру персонажа. В. Шкляр же навпаки: «...мені чомусь стало моторошно...можливо, то був страх, який знагла прокидається у твоєму єстві, коли землю й повітря шматують вибухи...» (В. Шкляр, с.15). Автор дозволяє головному героєві боятися смерті, адже той – жива, справжня людина «з плоті й крові». Тут читач може чітко розмежувати страх та боягузтво, адже інстинкт самозахисту – це природній процес. Постає лише одне питання: як цей страх вплине на героя? Він може в паніці рятувати себе або приборкати емоції та проявити мужність.

Наскрізною в повісті є проблема патріотизму. Вустами персонажів твору В. Шкляр тлумачить це по-своєму: «*Не дозволиш нікому плямити ні слави, ні честі Твоєї нації*» (В. Шкляр, с. 26). Ці слова – татуювання на худому торсі бійця Гризла. Для кожного з цих молодих чоловіків патріотизм – не гучні фрази з високої трибуни, а щоденна справа. На цьому автор акцентує увагу і транслює патріотизм бійців через їхнє добровільне бажання служити Батьківщині: «...багато нас там таки стояло, котрі безоглядно покинули університети, покинули свої родини, нецілованих дівчат...» (В. Шкляр, с.19). Більше того, азовці не лише самі не говорять гучних слів, але й ненавидять їх в устах інших: «...мені сподобалося, що комбат не

говорив про Україну, про святий обов'язок, а тільки так, коротко: раптом що – ніхто не буде забутий...» (В. Шкляр, с. 20). Маляр, висловлюючи думку більшості військових, транслює позицію: не страшно померти – страшно не залишити сліду.

Екзистенційно важливою окреслюється в повісті і проблема смерті, адже кожен новий день для воїнів – це ніби подарунок фортуни. *«Ми завжди готові до неї, до смерті...коли поруч падали мертві друзі, а ми йшли, йшли до останнього»* (В. Шкляр, с. 74). Як говорив фаталіст Солдат: *«Якщо прилетить, то прилетить, і ніякий броник тобі не допоможе»* (В. Шкляр, с.74). У бійців, зокрема в головного героя, досить філософське ставлення до смерті. Протягом твору Маляр згадує про те, як було страшно, коли на Майдані загинув його перший товариш, як моторошно ставало всередині, коли під час наступу поруч падали молоді хлопці, які встигли стати друзями. Втрачати побратимів завжди боляче, але сама смерть вже видається бійцеві такою буденною: *«У мертвих немає недоліків. Вони не хриплять, не сьорбають, не курять...не порушують жодних статутних норм. У них тільки один недолік – вони мертві»* (В. Шкляр, с.98). Постійні втрати залишають слід у душі героя, впливають на його емоційно-психологічний стан. *«Коли хтось із наших гине, я вже не відчуваю болю, а про сльози годі й говорити. У мене тільки щось відвалюється всередині, ... з кожною смертю мене стає менше»* (В. Шкляр, с.98).

Важкою, незручною, але такою українською постає проблема бідності армії. Спочатку тонкими натяками, а потім конкретними, жорстокими фактами письменник шокує читача. На перших же сторінках твору бачимо, як Маляр ділиться наколінником з молодим побратимом, адже Вовчик щойно прибув: *«...хлопчина вперше ішов до бою, а на ньому не було навіть каски...»* (В. Шкляр, с.10). Єгер ходив у дешевих китайських кросівках, бо *«про берці ми тоді ще й не мріяли»* (В. Шкляр, с.12). Тільки завдяки волонтерам (як зауважує Маляр) бійці ще не повмирали від голоду, а «товариші генерали» ніколи не давали достатньо зброї, боєприпасів, техніки, артилерії: *«...в нас на озброєнні гарматки сорокових років минулого сторіччя, один станок до кулемета ми позичили в історичному музеї»* (В. Шкляр, с.75). При тому Маляр розповідає про те, що за кожен задіяний патрон бійці мусять «суворо звітувати з особистим підписом», хоча насправді всі розуміють, що відправлені звіти колосально відрізняються від реальності. Тут постає проблема корумпованості та крадіжок у війковій «верхівці». Як результат такого злочину – навантаження на

волонтерів, силами яких тільки й може існувати (за твором) полк «Азов». Навіть «елітні війська», відправлені бійцям на допомогу, відмовилися так ризикувати життям та жити в нелюдських умовах.

У контексті цієї ж проблеми варто згадати про нагородження військових. Головний герой розповідає про те, що до дня визволення Маріуполя в Києві було підписано накази про нагородження військових орденами «За мужність». Там давно знали кого буде нагороджено. У цьому списку немає жодного бійця полку «Азов». *«...їх роздавали тим, кого ми тут ніколи не бачили...хіба у складі якоїсь наглядової інспекції»* (В. Шкляр, с.99). Маляр наголошує, що воюють вони не за нагороди, але гірко усвідомлювати те, що на крові побратимів хтось з «верхівки» наживається. Більше того, такі наглядові комісії досить часто заважають бійцям, дають безглузді вказівки, а потім швидко сідають в броньовані автомобілі та їдуть з фронту якнайдалі, щоб отримати чергову нагороду «За мужність».

Особливою проблемно-тематичним аспектом повісті є побратимство. За словами автора, саме це справило сильне враження під час відвідування бійців полку. Для кожного з цих чоловіків найбільша честь – віддати життя за побратима і найбільша мука – його втрата. Особливо гостро спостерігаємо це через образ головного героя. Маляр пам'ятає смерть кожного побратима, а живих цінує більше за все, пишається своїми іноземними друзями, яких війна зробила братами: *«Та війна недавно забрала від нас Березу, забрала Сокола, Світляка, але, присягаюся, я бачив, як вони зараз ішли поруч з нами, і їхня хода була найстрашніша»* (В. Шкляр, с.40). Немає для них більшої насолоди, як твердим кроком, одним гуртом йти в бій, «волати на всю горлянку» та відчувати себе єдиним організмом, ніби в цей час серця всіх азовців б'ються в унісон. Так, Маляр та Єгер гідно приймають покарання шомполами від побратимів за те, що застрелили пізнього вечора п'яного продавця, який, матюкаючись, погрожуючи, обізвав хлопців бандерівцями, яких «сюди ніхто не кликав», і чи кулаком, чи пляшкою, чи гранатою замахнувся на них.

Проблеми, які порушує автор є досить гострими й злободенними, але при тому він ніби навчає «премудрості воєнних дій» читача, не нав'язує йому своїх поглядів. «Так уже історично склалося, що наш народ розчаровується і падає духом, то знову відроджується і піднімає голову в боротьбі за свою гідність і незалежність. І сьогодні ми бачимо, що буреломні події на Донбасі, в Криму відкрили світові новий український дух, відродили справжнього українського. Він народився

на Майдані, а війна показала цю людину в повний зріст» [Сазонова 2016: 228], – розповідає в інтерв'ю «Главкому» В. Шкляр. Варто розуміти, що найчастіше здобувають визнання тексти, у яких воєнні реалії є лише соціальним тлом, а не основним предметом зображення. Це дає підстави читачеві активніше ототожнювати себе з героями. Бачимо ж, що Василь Шкляр успішно відходить від традиції, але від того його герої далекими не стають.

Отже, у своїй повісті автор розкриває цілий комплекс проблемно-тематичних аспектів, актуальних як для художньої літератури, так і для соціуму. Перспективність досліджень розглянутої проблеми зумовлена безперервною появою нових текстів, які породжені війною, що досі триває. При цьому необхідними залишаються дослідження творчості Василя Шкляра, адже його доробок активно поповнюється різножанровими текстами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башманівський В. Проблеми вибору в романі В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон». *Збірник матеріалів викладацько-студентських наукових семінарів*. Житомир. 2013. С. 5–8.

2. Сазонова О., Янкова Н. Від самознищення до само порятунку (екологія духу у творі В. Шкляра «Чорне сонце»). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Вип.2 (36). 2016. С. 227–231.

3. Сидоренко О. Сучасна мілітарна проза як літературний феномен. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія «Філологія». 2021. №48. С. 167–173.

ДЖЕРЕЛА

Шкляр В. Чорне Сонце: збірка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 304 с.

Юлія Майданюк
Наук. керівник – к. філол. н. Зелененька І. А.

ЯКІВ МЕХ – ТИПОВИЙ ПОЛІЩУК, ЗОБРАЖЕНИЙ
У РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СТОЛІТТЯ ЯКОВА»

Анотація: у статті проаналізовано образ Якова Меха – головного персонажа роману Володимира Лиса «Століття Якова» як типового поліщука, як духовно багатого українця, звичайного селянина, котрий протистоїть війнам і бореться за свободу та право жити на своїй землі.

Ключові слова: роман, сага, родинна хроніка, образ-персонаж.

Abstract: *the article analyzes the image of Yakov Mekh - the main character of Volodymyr Lys's novel "The Century of Yakov" as a typical inhabitant of Polissia, as a spiritually rich Ukrainian, a simple peasant who opposes wars and fights for freedom and the right to live freely in his native land.*

Key words: *novel, saga, family chronicle, image-character*

Романна проза Володимира Лиса щедро досліджена, у сучасній літературознавчій науці здійснено проблемно-тематичний та сюжетно-подієвий, а також образно-персонажний і жанрово-стильовий аналіз романної родинної саги на історичному матеріалі «Століття Якова» Володимира Лиса, на що вказують студії про антитоталітарний дискурс Миколи Жулинського, Ярослава Поліщука, Оксани Забужко, Любові Голоти, Євгена Барана та ін. Але дослідники не глибоко характеризували індивідуальну та фольклорну основу творення колоритних образів на ґрунті історичних катаклізмів, акцентуючи увагу на особистій позиції письменника щодо того чи того персонажа, не надто заглиблюючись у етноментальність, а лише вказуючи на неї, не характеризуючи етнопсихотип, а лише цитуючи приклади стосовності природи персонажа етноментальних рис, вказуючи на їхню відсутність, не вдаючись до історично зумовленої природи характерів та поведінки поліщуків.

Саме це й визначає *тему та мету нашого дослідження* – дослідити етноментальну природу поліщуків на прикладі головного персонажа Якова Меха, а також описати свідомість і риси поліщуків. Роман Володимира Лиса «Століття Якова» можна вважати хрестоматією з психології поліщуків. Творче оперування письменника діалектною та фольклорною спадщиною полісян, уміння інтерпретувати особисті думки персонажа покрізь призму народних уявлень, на помежів'ї мудрості та досвіду предків дали нагоду Володимирові Лису осмислити й переосмислити той сенс людського буття, який вбачали поліщуки на зламі XIX – XX ст., упродовж усього

буремного ХХ століття [Зелененька 2021: 429]. Письменник, виписуючи головного персонажа, зображає його в намаганнях зберегти історичну пам'ять предків, не дати знищити своє родове дерево, його коріння, крону та гілля, хоч це й символічно.

Тому не випадково роман «Століття Якова» відзначений премією «Коронація слова» (2010 р.), того ж року увійшов у короткий список «Книга року ВВС». Оксана Забужко не безпідставно вважає роман одним із найвизначніших у сучасній українській літературі, явищем світовим. У передмові до видання дослідниця наголосила: «... тепер, після «Століття Якова», склад «першого ешелону» сучасної української літератури доведеться переглянути – адже твори такого епічного масштабу й густини нечасто пишуться не тільки в Україні...» [Забужко 2010: 6]. В основі роману Володимира Лиса – розповідь, роздуми і спогади про життя поліщуків на прикладі Якова Меха, селянина, котрий став свідком боротьби українців за свободу в периметрі ХХ ст., учасником подій, котрі відбуваються та в дивний, фатальний спосіб перегукують чи поєднуються з минулим, маючи причинно-наслідкові зв'язки. У цій мозаїчності зображено дитинство Якова Меха та його юність, невистояне кохання та жовнірську службу (хлопець був «жолнежем» у Війську Польському), знайомство з польською панною Зоф'єю та шлюбне життя з нею, господарювання в рідному селі, перерване трагедіями війн.

На переконання доктора філологічних наук Ярослава Поліщука, головний персонаж роману «Століття Якова» Яків Мех – парадоксальний, котрий перетворюється зі звичайного в незвичайного під пресингом подій, він кидає виклик дійсності, історії, ворогам України, всіх, хто намагається знищити його життя та свободу, його родину та мрії: «...змушений боротися супроти історії. І це засадничий парадокс роману, адже Яків не належить до людей героїчного чину і більшою мірою уособлює типовість, ніж особливість...» (В. Лис, с.88). Із перших сторінок роману Яків Мех описаний на лоні розкішної природи Полісся, із властивою їй містичністю, із лісовою таїною, із небезпечністю боліт. Саме в предковичний ліс утікає Яків Мех, викрадаючи, як уважав, не наречену Тимоша Вергуна, а свою кохану Уляну, із якою мав дошлюбні стосунки. У рідному поліському лісі Яків Мех шукає хоча б тимчасовий прихисток, сповідаючись там, розмірковуючи й урівноважуючи себе для подальшої боротьби, виходячи з криз після того, як змушений був убивати. Він перебуває в перманентному діалозі з Богом і просить прощення: «Яків стояв і

тримався за дерево. Боявся відпустити стовбура. Не того, що впасти боявся...» (В. Лис, с.90). Яків боїться втратити через гріх зв'язок із лісом: «Я втратив цей-бо ліс...» (В. Лис, с.90). А тому щиро молиться: «Прости мене, Господи. Я погубив одну несправедну душу, али й порятував одну...» (В. Лис, с.90). Автор тут-таки вказує на міфологічні уявлення Якова, що не заважають йому бути християнином, - на віру в сили природи: «Прости й ти мене, лісе...» [7, 90]. Дуалізм світогляду поліщука Якова Меха часто зображуваний, переплетення християнського і дохристиянського тільки колоритизують постать.

Цвіркун – прізвисько Якова Меха, промовисте найменування, що тяглося за чоловіками роду Меха, певно, від прадіда, тут і любов до природи, і голосистість попри все: «...чогось Цвіркунами їх прозивали. Мати казала, співучий рід був, хоч і бідний...» (В. Лис, с.36). Родову легенду щодо прізвиська пояснено ще й так: «Покійний батько казав, що його прабабусю, яка рота не закривала, і балачки нестримні вела, і в хорі церковному співала Цвіркунихою прозвали. Так і повелося...» (В. Лис, с.176). Яків Мех постає перед читачем співочою, тонкою натурою, він залишається таким до глибокої старості, витримавши тиск століття: «... подумав Яків, що найбільше йому навіть не до століття свого дожити хочеться... дожити до весни, до теї пори, коли прокинеться, знову озветься цвіркун, який живе у його самотній хаті...» (В. Лис, с.235). Те, що поліщуки як одна з етнокультурно-багатючих етнічних груп українців – вельми співочі, відомий факт, однак Володимир Лис конструює свого персонажа так, наче він надивлений у Михайла Коцюбинського та в Лесі Українки, схожий за любов'ю до музики на гуцула Іванка Палійчука з повісті «Тіні забутих предків» та до Лукаша з драми-феєрії «Лісова пісня», однак згадані персонажі не перебували в горнилі національно-визвольної боротьби, а Яків Мех змушений був захищати власну ідентичність і право українців на духовно багате життя, а не існування. Тому цвіркунство стає символом хисткого, підпільного опору. Тому персонаж змальований як допитливий, емоційний юнак, котрий фантазуючи прислухався крізь тисячоліття до звуків природи й до голосу предків, до того, як інтуїція реагує на звучання – що є таїнством, а що небезпекою; так пояснено небувалу гостроту слуху Якова Меха як поліщука, із уперто стихійним пошуком індивідуального, «свого голосу».

У I частині роману «Приблуда. Весілля» розповідається про життя та про кохання Якова Меха. Почуття до дівчини Уляни

трансформують юнака, біль змінює його індивідуальність, штовхає до несподіваних прийнять рішень, до гострих реакцій на соціальну нерішучість Уляни, для якої незрозумілим тривалий час залишається право на щастя, адже в її родині панують патріархальні традиції, а воля жінки знівельована (В. Лис, с.29). Яків Мех погоджується, ведений пристрастю, на дошлюбний зв'язок із Уляною, ігноруючи усталені традиції, християнські мораль та етику, за якими це гріх. Вбачаємо тут подібність із ренесансною драмою «Ромео і Джульєтта» Вільяма Шекспіра та з імпресіоністичною повістю-притчею «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського, персонажі Володимира Лиса – у віці ранньої юності: «... вони невмілі коханці – їй щойно виповниться шістнадцять, якраз після Трійці через два тижні, а йому на масницю вісімнадцятий тільки за ріжок завернув. В обох уперше...» (В. Лис, с.27).

Яків Мех ігнорує норми звичаєвого права початку ХХ ст. в Україні, викрадаючи кохану Уляну, так би мовити, із-під вінця: «Весілля спинилося. Заціпеніли люди й стихла музика. Такого ще в їхньому селі не було. Порушити весілля, яке йде до церкви, до вінчання...» (В. Лис, с.39). Обряд умикання молодої (викрадення дівчини) відомий у поліщуків, але мав би відбуватися інакше, за попередньою згодою дівчини, а читач спостерігає те, як юний Яків Мех силоміць завойовує дівчину, застосовуючи зброю, погрожуючи та шантажуючи: «Яків звів рушницю й вистрелив поверх людських голів. Весільний натовп ойкнув і сахнувся... – Йди до мене, Улянко! Чуєш? Бо зара проллється кров. І Улянка пішла...» (В. Лис, с.41). Далі він змінюється, образи інших жінок, із якими зводить Якова доля, змінюють його, це Неоніла, Зося, Гандзя; змінені його досвід, відчуття, розуміння жіночої природи, емоції стають зрілими, як і вибір жінки для сім'ї, для народження та для виховання дітей.

Несподіванки у змалюванні вдачі та поведінки, поетичність і працьовитість натури, сміливість і чуттєвість, вірування й багатючі уявлення творять оригінальний образ українця-поліщука. Володимир Лис тонко відтворив індивідуальне на звичаєвому ґрунті й на історичному полотні, обумовивши все тонко-психологічно, що й спонукає до наукових пошуків. навколо таїни етноментальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вербич В. Роман-пісня Володимира Лиса: зцілення світлим болем непроминальної любові. *Українська літературна газета*. 2014. №4. С. 4.

2. Давидюк В. Етносоціальний портрет поліщука: художня та наукова парадигми. *Концепції і реценції*. Луцьк: ПВД “Твердиня”, 2007. С. 202–214.
3. Зелененька І. А., Нечипоренко В. В. Образотворчий потенціал порівнянь у романі В. Лиса «Століття Якова». *Results of modern scientific research and development. Research and development. Proceedings of I International Scientific and Practical Conference Madrid, Spain. 2021. С.429-435.*
4. Лис В. Століття Якова. Передм. О. Забужко. Направду добра книжка. Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2010. 240 с. С. 5–6.
5. Поліщук Я. Ревізії пам’яті: літературна критика. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. С. 87–96.

Мирослава Мартинюк
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Крупка В. П

ОБРАЗ ДІДА В ПОЕЗІЇ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Анотація. У статті досліджено художню своєрідність образу діда-трудівника в поезії шістдесятників і зацентовано на реалізації цього образу в аспекті традиційної національно-філософської поезетики як у світоглядному, так і мистецькому світовираженні.

Ключові слова: шістдесятники, традиція, ліричний герой, образ діда, людинолюбство.

Annotation. The article examines the artistic originality of the image of the grandfather-worker in the poetry of the Sixties and focuses on the realization of this image in the aspect of traditional national and philosophical poetics in both worldview and artistic expression.

Keywords: the Sixtiers, tradition, lyrical hero, the image of a grandfather, humanity.

Шістдесятники є справжніми майстрами у відображенні людських настроїв і переживань, оскільки в основі їхніх світоглядних засад людинолюбство займає чільне місце. У своїй творчості вони осмислюють буття народу і людини, глибоко розкриваючи її внутрішній світ, думки і прагнення своїх предків і сучасників. Тому в

поетичному доробку митців слова спостерігаємо широку палітру образів, що репрезентують зміну культу особи на культ особистості. Це образи матері, батька, діда й баби, які вкорінені у свідомості українців як архетипні.

Образна палітра поетичної творчості шістдесятників була об'єктом досліджень багатьох літературознавців: О. Деркачової, О. Діброви, С. Єрмоленко, І. Зелененької, В. Крупки, Л. Сеника та ін. Але вважаємо, що саме образ діда як носія національної свідомості й виразника зв'язку роду все ж таки залишається поза увагою науковців, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою статті є простежити художню реалізацію образу діда в поезії шістдесятників.

Для вітчизняної літератури характерним є образ людини похилого віку, змальований з теплом і повагою, що безпосередньо пов'язано з українською ментальністю. Шістдесятники також не оминули його, адже, як слушно зауважує В. Крупка, «однією із світоглядних засад шістдесятництва є сакральне сприйняття історичної пам'яті як оберегів нації» [Крупка 2011: 72]. А, як відомо, цей образ митцями почасти сприймається як уособлення духу минулого, єдності минувшини та сучасності.

Образ діда, народнопоетичний за своєю природою, у поезіях шістдесятників позначений своєрідністю авторської манери, тому набуває найрізноманітніших проблемно-тематичних виражень. Так, у поезіях В. Симоненка він має виразно автобіографічний характер. Варто зауважити, що передумовою для появи у його поезотворчості означеного образу є сторінки з власної біографії. Письменник виріс без батька, а поки матір важко працювала, малого Василька доглядали бабуся з дідусем, що і породило у поета любов до рідних стареньких, зокрема діда, якому і присвятив чималу частину творчого доробку.

Про відсутність батька та дідусеве виховання Василь Симоненко написав у одній зі своїх поезій – «З дитинства»: *«В мене була лиш мати, / Та був іще сивий дід, – / Нікому не мовив «тату» / І вірив, що так і слід»* (В. Симоненко, с. 71).

Коли Василеві було 14 років, дід Федір відійшов у засвіти. Свої переживання митець вилив у поезію «Дід умер», що стала, за словами літературознавиці А. Горнятко-Шумилович, своєрідним «реквіємом по старій, близькій серцю людині» [Горнятко-Шумилович 2016: 394].

Початок поезії – короткий, але щемкий підсумок дідового життя: *«От і все. Поховали старезного діда...»* (В. Симоненко, с. 17). У цих

словах прощання зі щоденними клопотами, безповоротність людського життя та неминучість смерті викликані втратою, що також підтверджує наявність екзистенційних мотивів у філософсько-естетичній парадигмі художнього світу письменника.

В. Симоненко береже пам'ять про діда, який замінив йому батька, плекав у хлопцеві найкращі людські чесноти та виховував пошану до рідної землі, але який «...*вже не встане / І ранком не піде / Із косою на гору круту / І не стане мантачкою тишу будити...*» (В. Симоненко, с. 17). Проте ліричний герой Симоненкової поезії впевнений, що «*Хай шалені гудуть над планетою весни, / Хай трава пнеться вгору крізь листя старе... / Я не вірю, що **дід** із могили воскресне, / але вірю, що ні – він увесь **не умре***» (В. Симоненко, с. 18). Пам'ять про найрідніших людей житиме у серці поета, даватиме йому наснагу для творення нових творів.

«*Вельможі пихаті і горді / Плетуть родоводів в'язь: / В одного – прапрадід став лордом, / В іншого – прадід князь*» (В. Симоненко, с. 18), – такими словами розпочинається поезія «Мій родовід». Обрамлена простотою і щирістю поетичної мови, вона знайомить читача з образом діда, селянина, вічного трудівника, змальованого з величезною вдячністю і теплом. Поет підкреслено шанобливо розповідає про своє селянське походження та з неабиякою гордістю акцентує на значенні дідової праці для майбутнього покоління, хоч і впевнений, що знайдуться ті, хто спогорда дивитимуться на чоловіка: «*Ви скорчите кисло пику, / Коли повідомлю вас, / Що **предок мій** споконвіку / Хліб сіяв і свині пас*» (В. Симоненко, с. 19). Та на противагу такому суворому твердженню Василь Симоненко виголошує: «*Мій **предок** вогнем і залізом / Титул собі добув...*» (В. Симоненко, с. 19). У такий спосіб утверджуючи думку про перевагу духовної краси та працьовитості над шляхетним походженням із притаманними авторові традиціоналізмом і правдивістю.

Особливе місце у змалюванні образу діда належить шістдесятнику Б. Олійнику. У авторській передмові до збірки «Шлях» поет писав: «Дякувати Богові, я не переступив друзів і недругів, не ухилився від громадського обов'язку, не витер чоботи об знамена, під якими наші прадіди, діди та батьки захистили нас від коричневої смерті». У цих словах вбачаємо проєкцію поетових переживань, спрямованих на осмислення власного життя, духовних орієнтирів та ставлення до предків – заступників, творців майбутнього для дітей, внуків, правнуків.

Зауважуємо, що Олійник-лірик почасти звертається до образів, пов'язаних з родиною, але образ діда звучить з особливою пошаною. У поезії «Затули мене крилом» він реалізується через світлі спомини про дитинство, про рідний поріг, який ліричний герой називає «дідівським» та до якого врешті-решт повертається: *«Поманило до гуртів. / На дідівські на пороги / Під зачовганий мотив / Про дитинство босоноге»* (Б. Олійник, с. 302).

Тему глибинного зв'язку поколінь простежуємо в поезії «Рух». Тут особливу роль у кристалізації образу діда відіграє співіснування з сакральним образом землі, виплеканої і вибореної: *«Не звойованій і не купленій, / Не позиченій під жалі, / А дідівською вірою скупаній. / На своїй-таки на землі»* (Б. Олійник, с. 406).

«Тож на коліна, праправнуки горді. / Перед дідами, / що в шалі походів / Не розтрусили на вибоях роду» (Б. Олійник, с. 439), – так синівськи автор звертається до сучасників у поезії «Доля», утверджуючи героїчний чин предків.

Особливим постає перед читачем образ діда в художніх текстах Івана Драча. Зокрема, із колоритом він виписаний у поезії «Дід Любименепокинь». Поету вдалося цікаво інтимізувати персонажа завдяки прямій авторській характеристиці: *«Зачучверілий. Запліснявілий»* та вказівкам на рід діяльності: *«Дід дивні трави назбирує, / Де правду кують зозулі»* (І. Драч, с. 24), *«Дід корінця трохи вділить, / Трохи-таки прибреше, / До нього, дивись, опівночі / Вже з пів району чеше»* (І. Драч, с. 24). Але головною загадкою, окрім химерного хобі, є невзаємна любов ліричного героя. За словами В. Базилевського, «йдеться про любов унікальну. Жертовну. Тому що слізьми діда плаче зламане життя» [Базилевський 2011: 3]. Тут в образі діда вбачаємо щирість, спорідненену з традиціями народного світосприймання, де важливу роль відіграє відбиток поетичної манери митця, якій характерна чуттєвість, мудра спостережливість, точність у відтворенні почуттів.

Отже, висновкуємо, що з-поміж споконвічних літературних образів, що побутували у творчості поетів шістдесятників, особливе місце займає образ діда. Описаний з ліризмом і ніжністю, зображений як хранитель історичної пам'яті народу, сіяч добра. Образ діда втілює народний невмирущий дух. Мотив пошани до предків у ліричних творах шістдесятників перегукується з мотивом звеличення духовної краси українського народу, збереженням національної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базилевський В. Студія одного вірша «Дід любимененепокинь» Івана Драча. *Літературна Україна*. 2020. № 1–2. С. 17.
2. Горнятко-Шумилович А. Мотиви старості в творчості Василя Симоненка (нарис проблематики). *Slavica Wratislaviensia*. 2016. Т. 163. С. 389–400. URL: <https://wuwr.pl/swr/article/view/4344> (дата звернення: 30.01.2023).
3. Крупка В. Міфотворчий аспект агіографічних та християнських мотивів у поезії Володимира Забаштанського. *Науковий вісник УжНУ Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2011. № 26. С. 71–74. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/3945> (дата звернення: 30.01.2023).
4. Юаньпен Г. Дискурс шістдесятництва в українській літературно-художній періодиці: журнал «Дніпро»: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2021. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Но_Yuanpen/Dyskurs_shistdesiatnytstva_v_ukrainskii_literaturno-khudozhnii_periodytsi_zhurnal_Dnipro/ (дата звернення: 29.01.2023).

ДЖЕРЕЛА

1. Драч І. Крила: поезії. Харків: Фоліо, 2001. 78 с.
2. Олійник Б. Вибране: поезії, поеми. Київ: Етнос, 2009. 638 с.
3. Симоненко В. Лебеді материнства. Київ: Молодь, 1981. 343 с.
4. Симоненко В. У твоєму імені живу : поезії, оповідання, щоденник, записи, листи. 2-ге вид. Київ: Веселка, 2003. 382 с.

Марина Мерещук

Наук. керівник – к. філол. н. Зелененька І. А.

ГЕРОЇЧНИЙ МАНІФЕСТ ЮРІЯ ЛИПИ: «СВІТЛІСТЬ» ЯК ПРЕДТЕЧА «СУВОРОСТІ»

Анотація: у статті проаналізовано вплив ранньої поетичної творчості Юрія Липи з імпресіоністично-акварельною манерою письма на процес формування зрілого світогляду мистця-борця, на модерністський маніфест у проєкції від збірки «Світлість» до збірки «Суворість».

Ключові слова: модернізм, імпресіонізм, неоромантизм, символізм, екзистенціалізм, історіософська поезія.

Annotation: *the article analyzes the influence of Yuri Lypa's early poetic work with an impressionistic-watercolor style of writing on the process of forming a mature worldview of the artist-wrestler, on the modernist manifesto in the projection from the collection "Svitlist" to the collection "Suvorist"*.

Keywords: *modernism, impressionism, neo-romanticism, symbolism, existentialism, historiosophical poetry.*

Літературно-художня спадщина Юрія Липи посідає чільне місце в мистецькій та в науковій царинах, починаючи вже з перших десятиліть ХХ століття, адже спрямована на систематизацію та структурування цінностей українського народу, європейських цінностей, одна із ключових серед них – свобода. Вона є дійсно унікальним явищем в історії літератури України, в історії філософії, етики й естетики, в аналізі діяльності УСС, зокрема, яку вивчали Маланюк Є. Ф. [Маланюк 2005: 470-471], Костельник Г. Ф. [Костельник 1938], Боронь О. В. [Боронь 2005: С. 494 – 505], Роздольська І. В. [Роздольська І. 2020], Зелененька І. А. [Зелененька 2019: 16-22], що дозволяє розкривати широкі інтерпретаційні можливості ліричного визвольного канону для сучасників у межах вужчих і ширших досліджень.

Справжнім покликанням лікаря, воїна й мистця Юрія Липи стала глибоко лірична, любовно-сповідальна поезія, у якій чимало пейзажування, а також патріотична, громадянська, громадянсько-філософська й націософська. Незважаючи на індивідуальний скептицизм, на критичний погляд щодо власної поезії, органічно й поступально розвивався авторський стиль, у глибині традицій, у річищі модернізму, із глибинністю націософських переконань, конструктивних поглядів, ліричних переживань та почуттів. Вельми привабливою є лексика автора, лаконізм звертальності, апеляцій до народу, до війська, до побратимів, широкої світової громадськості, до матері, до коханої, до родини й навіть до ворога.

У першій збірці Юрія Липи з типовою модерністською (імпресіоністською) назвою «Світлість», котра вийшла друком в 1925 році, розміщено вірші, написані до того часу, у період боротьби УСС у складі УНР за свободу українських земель від будь-якої тиранії та від імперіалізму, вона охоплювала справді світлі переживання автора,

сповнені бажання перемоги та справедливості, прагнення до цивілізованого, європейського життя власного та всього народу. Збірка була не випадково надрукована в таборі інтернованих вояків війська УНР у місті Каліші, це було місце українського таборування, місце зосередження військовополонених усусів. Згодом значна кількість українських вояків там же й оселилася та створила активне освітнє та культурне життя, що протрималося майже до завершення 30-х років ХХ століття, доки більшовицька навала не почала тотальну окупацію західних теренів етнічних українських земель, розкрутивши жорстоку репресивну машину, невідому до того українцям, звиклим до європейськості, хоч і під гнітом Австро-Угорщини. Колорит збірки, характер віршів свідчить про це.

Збірка вийшла накладом у 3 книги на 44 сторінках, книжкову оправу проектував для Юрія Липи Роберт Лісовський, відомий український художник-графік, послідовник традицій Михайла Бойчука та Георгія Нарбута, автор ілюстрації до третього видання збірки поезій Павла Тичини «Сонячні кларнети» (1922 р.). Це був дебют Юрія Липи як лірика – аквареліста-імпресіоніста, котрий стрімко еволюціонував від власне ліричних до вольових інтонацій, від тональної та барвистої «Світлості» до строгих історіософських алюзій «Суворості» (1928 р.), а далі – і до збірки «Вірую» (1931 р.). У віршованій збірці «Світлість», котра відрізняється від тогочасної неоромантичної, громадянської поезії та від діяльності Юрія Липи в УСС, відчувається своєрідна екзальтація автора, втеча поета від буденності, від жорстокого лихоліття воєн, що наступило й не минає, а також від безглуздя на тлі світових катаклізмів. Інтонації «Суворості» вже більш вистояні, виражені чи не в кожному слові, наче звітно-маніфестні, а не власне поетичні.

Природно, що дебютна збірка медика й вояка Юрія Липи миттєво викликала жвавий інтерес у літературознавчих та в мистецьких колах. Мухин М. М., відомий тогочасний літературознавчий критик і публіцист, спершу не відзначив витончену манеру імпресіоніста, але згодом знаходив у ліриці січового стрільця непомітну загалом красу та глибину натури ліричного суб'єкта [Мухин 1953: 40]. Свого часу Маланюк Є. Ф., вельми прихильний загалом до творчості Юрія Липи як до військового побратима, дав не зовсім однозначну оцінку тим віршам, що склали основу збірки «Світлість», вказавши, що серед вартісних і характеристичних творів чимало, так би мовити, ліричних

метеликів-одноднівок, перехідних ліризованих настроїв. [Маланюк 2005: 477].

На переконання Базилевського В. О., автора розвідки «Юрій Липа (1900 – 1944). Вино тарантулів», Євген Маланюк відмежувався від «Світлості», зосередивши увагу на «Суворості», саме через потреби побачити в мистецькій натурі борця, а не художника, що було актуальним. Однак те, що Юрій Липа, почасти завдяки мистецьким експериментам в амплітуді від першої до другої збірки, стоїть поруч із австрійським поетом-символістом, предтечею екзистенціалізму Райнером Марією Рільке та з французьким символістом Полем Валері, є маланюківським відкриттям. Володимир Базилевський вбачає в раннього Юрія Липи наслідування інтонацій «Кобзаря». Урешті вельми актуальним є таке його міркування та спостереження з цитуванням відповідного вірша Юрія Липи: «Щоб осягнути Липу як характер, а отже, й знайти відмичку до його поезії, досить прочитати “Вино тарантулів”, вірш, який завершується рядком: «Убивців душ – забий! То – справедливість...» [Базилевський: 2012].

Бентега романтики юних літ, особисте щастя та героїчна боротьба за УНР, ідентифікація ліричного суб'єкта «Світлості» у межах народу й боротьби, котрі стали за незалежність України та за європейські цінності, за гуманізм, - ось матриця відчуттів, що переходять у зріле розуміння боротьби, формуючи його. Зрештою, ліричний суб'єкт стає втіленням борця-стратега та відчайного борця-мислителя, котрий без вагань виборів право бути індивідуальністю, а не безликою масою в межах режиму, і прийняв як основу буття особисту ідеологію вільної людини-борця, яка свідомо синтезувала розуміння місця та ролі України в геополітичному просторі. Ця літературна й нелітературна стратегія є, по суті, поєднанням реальності з ірреальним; вона наближається до історіософських шукань, до діяльності вісниківської квадриги, набуваючи широчини звучання у «Суворості».

Єдність часопросторова в осмисленні автора особливо принадна, вона відображена в мотивах мети життя й боротьби, що єднаються й дають безстрашністю у всьому, усе заради волі та краси рідного краю, бо лише вільний край може бути красивим. Не спостерігаємо у ранній ліриці мотивів наголошеної особистої мети, вона тлумачиться в історіографічному дискурсі – є мотив пізнання України та високого призначення України, що добре висвітлений у рядках поезії «Блищиться всесвіт...»: «І образ гордий і смутний / Мій порив полонив...» (Ю. Липа, с. 79), «...Квіте покрикувань, ясній, / О квіте

далечин, / У радісній душі моїй / Буди Безсмертний Чин!» (Ю. Липа, с. 79). Отже, перша збірка відомого лікаря, поета, політолога та вояка УСС Юрія Липи «Світлість», що загалом позначена імпресіонізмом, засвідчила появу нового чуттєвого чоловічого письма, що швидко трансформувалося й переростало в мужні інтонації захисника, випросторюючись у грізних інтонаціях «Суворості». Письмо згаданих збірок вельми вплинуло на подальший розвиток силуети Юрія Липи як борця за справедливість та аналітика боротьби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базилевський В. Юрій Липа (1900–1944). Вино тарантулів. *Слово Просвіти*. Електронний режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2012/07/13/iuriy-lypa-1900-1944-vyno-tarantuliv/>.
2. Боронь О. Недруковані дописи Юрія Липи. Твори: у 10 т. Т. 1. Львів: Каменярь, 2005. С. 494 – 505.
3. Зелененька І. А. Художній ідеал у розумінні Миколи Євшана. *Постать Миколи Євшана в контексті розвитку українського модернізму: Збірник наукових праць. Випуск 6*. Ред. колегія: Н. Поляруш, В. Ткаченко, І. Зелененька, В. Крупка. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 204 с. С. 16 – 22.
4. Костельник Г. Ф. З глибини провалля. Мета. 1938. 1 січня.
5. Коструба П. П. Рецензія на збірку «Суворість» Ю. Липи. *Дзвони*. 1931. Ч. 1. С. 491 – 492.
6. Липа Ю. Поезії: Уклав Є. Маланюк. Торонто, 1957.
7. Липа Ю. Твори: у 10 т. Т. 1. Післямова Маланюка Є. Юрій Липа – поет. Львів: Каменярь, 2005. С. 470 – 488.
8. Маланюк Є. Ф. Книга спостережень: статі про літературу, Київ: Дніпро, 1997. С. 277.
9. Роздольська І. Літературний феномен Українських Січових Стрільців: функціонування та структура покоління : монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 444 с.
10. Мухин М. Яснозбройний Юрій. *Київ*, січень. 1953. С. 40.
11. Чижевський Д. І. Українське літературне бароко: Вибрані праці з давньої літератури. Київ: Обереги, 2003. С. 277.

ХУДОЖНІЙ ПСИХОЛОГІЗМ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті простежено історію становлення та розвитку психологізму в художній літературі як вчення про внутрішній світ героя, аналіз різних станів його душі, увагу до думок та переживань. Виокремлено прийоми та функції художнього психологізму, розкрито особливості пейзажу, портрету, монологу, «потіку свідомості» тощо.

Ключові слова: психологізм, прийом, функція, пейзаж, портрет, монолог, «потік свідомості».

Annotation. The article traces the history of the formation and development of psychologism in fiction as a teaching about the inner world of the hero, analysis of various states of his soul, attention to thoughts and experiences. Techniques and functions of artistic psychologism are singled out, features of landscape, portrait, monologue, «stream of consciousness» etc. are revealed.

Keywords: psychologism, reception, function, landscape, portrait, monologue, «stream of consciousness».

Дослідження психологізму в українській літературі ХХ – початку ХХІ століття зауважує на складному шляху становлення та розвитку цього явища як в історичному, так і теоретичному аспектах. У науковій розвідці І. Лівницької «В лабіринтах людської душі (історія дослідження художнього психологізму української літератури)» зазначено, що «Художній психологізм існує в літературі як такий іманентно, проте найвищі його досягнення... пов'язують із реалізмом другої половини ХІХ століття, коли бурхливий розвиток психології як науки вплинув на розвиток психологічного зображення в українській прозі» [Лівницька 2010: 54]. Тому й вивчення художнього психологізму розпочалося в другій половині ХІХ століття під час становлення психологічного напрямку – альтернативи культурно-історичному й історико-порівняльному напрямкам історичної школи.

В Україні психологічну методологію в літературі розвивав І. Франко, який першим у національному літературознавстві встановив відмінність між способом творення психологічних

портретів реалістами (модерністами) кінця XIX століття та їх попередниками. У науковому трактаті «Із секретів поетичної творчості» митець керувався дуалістичним розумінням поняття «подвійного Я» людини, тобто «нижньої» і «верхньої» свідомості. Замислюючись над роллю несвідомого в поетичній творчості, І. Франко «... наводить чимало поглядів із літератур давніх народів ... стосовно відповідного феномену» [Печарський 2013: 22]. На думку автора, доказом того, що художня творчість відрізняється від звичайного людського *Ego*, є «Кобзар» Т. Шевченка. Далі в психології творчості І. Франко на Шевченкових творах «... демонстрував універсальний закон поетичної градації, суть якого полягає в осягненні надзвичайного естетично-сміслового ефекту засобом природного добору метафор, ідей та образів нашої уяви (від частини до цілого, і навпаки)» [Печарський 2013: 22].

На межі XIX – XX століття своєрідним відгалуженням психологічної школи стало вчення З. Фрейда. Для реалістичного напрямку характерний раціоцентричний психологізм: ототожнення психіки і свідомості, недооцінка позасвідомих процесів.

Цілком нової якості набув психологізм модерністської літератури. Письменники пропагували інтуїтивний шлях пізнання поруч із логічним, вони зосереджувалися на внутрішньому світі людини та суб'єктивних враженнях героя. Для їхнього психологізму характерна пильна увага до позасвідомих сфер психіки, до внутрішньої боротьби роздвоєного людського «Я».

На початку XX століття проблема художнього психологізму була однією з тих, навколо яких відбувалися суперечки: антипсихологічні тенденції виявились у тому, що «... літературу оголосили «літературою факту» (футуристи), ілюстратором «романтики буднів» (ВУСПП, «Молодняк»), ... психологізм було звинувачено в інтуїтивізмі, фрейдизмі...» [Лівицька 2010: 56].

Пожвавлення інтересу до дослідження проблем художнього психологізму відбулось у 50-60-х роках XX століття. У цей час з'являються видання «Про психологічну прозу» Лідії Гінзбург, «Відкриття нового й діалектика почуття» Василя Фащенко та ін.

У 1980-х роках дослідження психологізму прослідковуємо у працях «Проблема психологізму в художній літературі», «У глибинах людського буття: Етюди про психологізм літератури» тощо. Аналізу психологізму власне української прози приділяється недостатньо уваги.

Отже, метою нашої розвідки є дослідити особливості художнього психологізму та виокремити прийоми його побутування у прозописмі.

Психологізм – це передача автором читачеві внутрішнього світу своїх персонажів. У психологічному творі увага письменника переноситься з зовнішнього (подієвого) сюжету на внутрішній (чуттєвий): відслідковуються усі порухи душі героїв, їх роздуми й мотивація вчинків, простежується нелегкий шлях внутрішніх переживань.

У літературознавчій енциклопедії зазначено: «психологізм (грец. *psyche*: душа і лат. *logos*: слово, вчення) – передавання художніми засобами внутрішнього світу персонажа, його думок, переживань, зумовлених зовнішніми і внутрішніми чинниками» [Літературознавча енциклопедія 2007: 293]. У прозових творах психіку людини осмислювали як зсередини, так і ззовні, застосовуючи внутрішній монолог, самоаналіз, невласне пряму внутрішню мову, «потік свідомості», в якому фіксуються моменти душевного переживання, переважання емоцій.

Одним із найпоширеніших психологічних прийомів у прозі українських письменників є психологічний пейзаж, що виконує різні функції:

- виступає у творі як додатковий опосередкований засіб характеристики окреслюваних у ньому героїв, персонажів;
- викликає естетичні уподобання та емоції, адже письменник, створюючи краєвиди, співвідносить їх із людськими інтересами, настроями, роздумами, переживаннями;
- є потужним засобом виразності, оскільки допомагає не тільки показати місце дії, визначити час і добу, а й носить психологічний характер. Часто саме через зображення різних природних явищ митці відтворюють душевний стан героїв.

Літературознавці визначають чотири види пейзажів: статичний (спокійне, врівноважене зображення природи); динамічний (вирування стихійних сил); схематичний (перелічування елементів природи); медитативний або «пейзаж душі» – усі вони допомагають проникнути у внутрішній світ персонажа.

Психологічний портрет героя є наступною категорією художнього твору, що набуває особливого значення в новелістиці.

У літературознавчій енциклопедії зазначено: «Портрет у літературі (фр. *portrait* – зображення обличчя людини) – один із

засобів характеротворення, типізації та індивідуалізації персонажів, що описує його обличчя, фігуру, одяг, манеру поводитися і є складником композиції поряд із пейзажами, інтер'єрами, монологами, діалогами та ін.» [Літературознавча енциклопедія 2007: 249].

Структуру психологічного портрету складають:

1. Зовнішні ознаки психологічних властивостей людини (одяг, манера говорити, жести, міміка та ін.).
2. Психологічні особливості способу життя (заняття, інтереси, коло спілкування, вчинки та ін.).

Зміни, що відбулися в літературі наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ століття, істотно торкнулися шляхів зображення людини. Відчутною стає тенденція до синтетизму, використання методів, що традиційно належали іншим родам літератури: ліричною за своєю суттю є пильна увага до внутрішнього світу героя, моделювання паралельних образів-антиподів; вплив драми проявився в тенденції посилення ролі мовленнєвої характеристики. Поширеним є виділення семантичної домінанти образу через деконцентрований портрет.

Яскравим вираженням внутрішнього стану персонажів є художня деталь – (від франц. detail – подробиця, дрібниця) – «один із засобів створення образу, який допомагає уявити втілений характер, картину, предмет, дію, переживання в їхній своєрідності і неповторності. Деталь фіксує увагу читача на те, що письменникові здається найбільш важливим, характерним у природі, в людині або в навколишньому його предметному світі. Деталь важлива і значуща як частина художнього цілого. Іншими словами, сенс і сила деталі в тому, що нескінченно мале розкриває ціле» [Літературознавчий словник-довідник 1997: 731]. У багатьох випадках ця художня фігура є способом виявлення нестандартного мислення письменника, своєрідної передачі авторської ідеї, специфічного національного колориту.

Вияв психологізму часто простежується у формах внутрішнього мовлення: монологи, «потік свідомості».

Монолог (гр. monos – один, logos – слово) – тривале, внутрішньо однорідне і зв'язне висловлювання, що належить одному суб'єктові і виражає його думки, свідомі чи підсвідомі переживання, рефлексії, почуття та акти волі. Монологи найчастіше звернені до певного адресата і можуть бути спричинені почуттями самотності, переживань, розчарувань, патріотичних почуттів, краси природи та ін. [Літературознавчий словник-довідник 1997: 478]. В епічних творах монологи здебільшого слугують для вираження, подання й передачі

внутрішніх переживань персонажів твору, функціонують як відповідники розповіді (нарації).

Більш складною технікою прояву психологізму є «потік свідомості» – «... техніка подання інформації у вигляді окремих ланок в асоціативному ланцюгу розумового процесу, що становить внутрішнє мовлення персонажа» [Літературознавча енциклопедія 2007: 260].

Цей тип внутрішнього мовлення характеризується тим, що основну розповідь веде автор, але час від часу він дозволяє герою сказати своє слово, що існує у формі словосполучень, речень, зворотів, властивих тільки герою.

Отже, як бачимо, психологізм у літературі – складне художнє явище, що передбачає розкриття внутрішнього світу персонажа, його думок, переживань, крізь призму різноманітних прийомів та засобів: психологічного пейзажу, психологічного портрета, художньої деталі, внутрішнього мовлення (монологу та «потіку свідомості»).

ЛІТЕРАТУРА

1. Ливицька І. «В лабіринтах людської душі» (історія дослідження художнього психологізму української літератури). *Літературознавчі обрії*. Праці молодих учених. 2010. Вип. 17. С. 54–60.
2. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2. Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
3. Літературознавчий словник-довідник. Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
4. Печарський А. Психоаналітична рецепція трактату Івана Франка «Із секретів поетичної творчості». *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2013. Вип. 58. С. 22–28.
5. Франко І. Із секретів поетичної творчості. Електронний ресурс: <http://surl.li/fkeay> (дата звернення: 12.03.2023).

Тетяна Пшемиська
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Віннічук А.П.

ГЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ У РОМАНІ
«МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ» МАРІЇ МАТІОС

Анотація. У статті розглянуто сутність жіночої ролі та гендерних стереотипів у патріархальному світі на прикладі образів з роману «Майже ніколи не навпаки» Марії Матіос. Науковий інтерес до проблеми сімейних і гендерних цінностей та їх трансляція в суспільстві є повсякчас актуальним.

Ключові слова: гендер, жінка, патріархальний, нерівність, стереотип, жіноча література.

Annotation. The article examines the essence of women's role and gender stereotypes in the patriarchal world using the example of images from the work of Maria Matios «Almost never vice versa». Scientific interest in the problem of family and gender values and their transmission in society is always relevant.

Keywords: gender, woman, patriarchal, inequality, stereotype, women's literature.

У ХХІ столітті гендерна тематика є однією з найпопулярніших, оскільки жінки, ставши на один соціальний щабель із чоловіками, отримують на рівні освіти, досвід та робоче місце. Але, на жаль, окремі стереотипи продовжують впливати на суспільні процеси та жіночі інтереси. У цілому гендерний підхід у науці заснований на ідеї про те, що важливі не біологічні відмінності між чоловіками та жінками, а те культурне та соціальне значення, яке їм надає суспільство.

У художній літературі інтерпретація гендерної складової є актуальним явищем, про що свідчать роботи літературознавців В. Агеєвої, О. Забужко, Н. Зборовської, М. Крупки, Л. Пастушенко, М. Слабошпицького, Л. Таран, С. Філоненко та ін. Досліджуючи «жіночі питання» в художній літературі, необхідно звернути увагу на вплив гендерних ролей і стереотипів формування особистості автора, героя, читача, оскільки у багатьох суспільствах жінок і чоловіків не тільки сприймають, а й оцінюють по-різному, обґрунтовуючи гендерними особливостями та різницею в їх відмінностях при розподілі влади між ними. Зокрема Н. Зборовська, характеризуючи жіноче письмо, зазначає, що це «... відверта розмова про своє тіло і сексуальність, що постали основою автобіографічного сюжету; рефлексії особистого досвіду жінки в контексті досвіду жіночого життя, свідоме і несвідоме протистояння жіночого приватного світу світу чоловічому, жіночої творчої особистості – чоловічій творчій особистості; сам стиль письма – замість наративної послідовності

подій реалізується афективна історія, тобто емоційна послідовність подій тощо» [Зборовська 2002: 6]. Безумовно, частина цих характеристик стосується Марії Матіос як яскравої представниці постмодерністської жіночої літератури, яка спираючись на досвід землячок з Буковини Ольгу Кобилянську, Наталію Кобринську, Євгенію Ярошинську та, особливо, Ірини Вільде, висвітлює у творах ті проблеми жінок, які побутують у суспільстві не один десяток років, що і є *метою нашої роботи* – аналіз гендерної нерівності та фемінності на прикладі героїв твору «Майже ніколи не навпаки» Марії Матіос.

Роман «Майже ніколи не навпаки» за визначенням письменниці – сімейна сага в новелах, що є цілком аргументовано: 1) сімейна, тому що розповідається про взаємини декількох родин; 2) сага, бо «оригінальний та перекладний епічний твір із віршованими вставками, створений безіменними авторами – знавцями давніх законів» [Гром'як, Ковалів 1997: 622]; 3) новела, оскільки композиційно складається з трьох новел – «Чотири – як рідні – брати», «Будьте здорові, тату», «Гойданка життя».

Образ жінки у творі знаходиться у становищі патріархального світу, про що свідчать такі висловлювання, як «У їхніх горах дівка тата боїться більше, ніж чоловіка. Але й перечити чоловікові не сміє, навіть, як чоловік бреше» (М. Матіос, с. 120); «Хіба жінка чоловіка варити має?» (М. Матіос, с. 92), тому й головною проблемою постає гендерна нерівність у сімейному житті, зокрема «... молодого й невинного добра» (М. Матіос, с. 91) Петруні та «старого парубка» (М. Матіос, с. 91) Івана. У межах патріархального стереотипу жінці притаманні такі психологічні риси, як доброта, чарівність, скромність, сором'язливість, послух – такою ми бачим Петруню, а натомість чоловік – всевладна особа, яка в силу своєї біологічної статі, може розпоряджатися дружиною як річчю, купленою на базарі за безцінь, тобто якщо для героя-чоловіка важливо громадське визнання, жінці достатньо бути обраницею свого коханого.

Нерівність у взаєминах між статями споглядається ще на етапі сватання-знайомства Петруні та Івана: «А тепер собі думає (Гаврило): ну хіба він винен, що інший чоловік уподобав його доньку й хоче женитися на ній? Який уподобав – такому й віддає. Інакший не приходив. А дівці вже п'ятнадцятий рік. Навіть сметана на молоці скисає, якщо її довго не збирати» (М. Матіос, с. 89). Таким чином бачимо, що в рамках гендерної системи дві статі контрастують як нерівні, а сама патріархальна складова характеризується як система

влади та домінування, мета якої полягає у фіксації, концентрації сімейного життя в руках чоловіків. Як зазначає Н. Косинська: «У контексті патріархального розуміння шлюбу жінка стає власністю свого чоловіка, але й доти вона не є вільною, бо нею розпоряджається батько» [Косинська, 2012: 32].

Подружнє життя героїв не заладилося ще з старосвітського звичаю перевірки цнотливості дівчини у шлюбну ніч. Сутність ритуалу полягає у непримітному дерев'яному келишку, оскільки «... наступного дня після шлюбної ночі молодий виголошує тост-подяку батькові нареченої, п'ючи з ритуального келишка, попередньо закривши вказівним пальцем дно. Найвищою миттю ритуалу є передача келишка батькові молодої, що й виконує молодий, тепер уже повністю прибираючи з дна свою руку. Якщо келишок цілий – честь і повага родині нареченої, якщо ж дірявий – довічна ганьба» [Косинська 2012: 32]. Іван, підлістю та відсутністю хоробрості зізнатися у неспроможності як чоловіка, ганьбить честь своєї дружини, брехливо передаючи дірявий келих, що є ще одним свідченням нерівностями між гендерами людей, коли дружина має бути «чиста», а чоловік для утвердження своєї влади може спаплюжити всю невинність жінки. Сімейне життя героїв показано як деспотичне та насильницьке, адже поведінка Івана – відхиленням від соціальних норм, він є диктаротом, «... *кат, а не чоловік*» (М. Матіос, с. 109), а Петруня, боїться чоловіка понад усе на світі, «... *не менше, ніж наглої смерті*» (М. Матіос, с. 104), таким чином створюється враження, що жінка, ніби дармова робоча сила, взята у господарство лише обробки ґрунтів та догляду худоби.

Мимовільна пристрасть Петруні з Дмитриком, як символ пізнання своєї жіночої сутності, стають фатальними для хлопця. Кейван, дізнавшись правду, розправився з коханцем дружини, розлютився не стільки через зраду дружини, а й більшою мірою через втрату влади над нею, показу, що вона теж має право на жіноче щастя: «*Я тобі в церкві перед людьми й Богом присягала. Присяги я не ламала. А тепер що присягати? Ти мій шлюбний чоловік. Маєш право перевірити, чи я перед тобою чиста. .... А як хочеш знати, чи вірна я тобі, розпечатай мене. Хоч зараз. В її голосі одночасно було стільки зневаги й зверхності, відчаю й неприхованого торжества, а у небачено розквітлому тілі – справжньої жіночої сили, що Варварчукові зробилося млісно*» (М. Матіос, с. 124).

У патріархальній структурі з чітко вираженою гендерною асиміляцією людська фізіологія трактується як джерело страждань. Тілесні практики принижують жінку, на відміну від чоловіка, сексуальність якого бачиться еквівалентом сили. Так, історія дружини Кейвана – Теофіли – є гендерним віддзеркаленням ситуації чоловіка, однак у координатах не героїчних, а травматичних [Крупка 2022: 472]. Теофіла – шлюбна жінка, маючи трьох старших дітей (Амбросій, Маковій і Хризонт) та двох позашлюбних (Танасій і Прокіп), до певного моменту не бачила власного оголеного тіла, тому що «... *заважав привитий із коліски сором, який, окрім багатьох інших приписів та незліченних забобонів, диктував один особливо суворий і неухильний припис для будь-якої тутешньої жінки. Припис, що не мав відтінків, півтонів, застережень, полегші чи варіантів: кожна жінка гір зобов'язана була передусім стидатися своєї статі й власного тіла. Завжди й перед усіма. А токма, перед шлюбним чоловіком*» (М. Матіос, с. 157), а причина криється у тому, що, як зазначає В. Агеєва, «... ще з дитинства дівчинку здебільшого орієнтують на традиційні патріархальні цінності» [Агеєва 1994: 13]. Разом із тим, вона, як і Петруня, змогла пізнати свою духовну та жіночу цінність, але, на жаль, з гвалтівником-черкесом: «*Отоді черкесові руки раптово розімкнулися [...]. Та так нестливо, так смертельно палко й ніжно, так нечувано смачно й заклично, що Теофіліні ноги не могли знести такої тортури: вони самі розмикалися перед чоловічою – тепер уже впокореною – силою*». (М. Матіос, с. 169). Натомість Грицько Кейван в усьому звинувачує жінку, говорячи, що «... *чоловік не винен ніколи. То все жіноча воля. Її ворожба і лукавство*» (М. Матіос, с. 173), хоча й сам не є еталоном вірності та моральних чеснот, адже, будучи на Першій світовій війні, гвалтує чужих жінок, вважаючи їх своєю нагородою, тим самим порушує соціальні та етичні норми жіночої статі та правила ведення війни.

Підсумовуючи вище сказане, варто зауважити, що Петруня та Теофіла є втіленням гендерної нерівності та безкорисливості, що розглядаються як виконання потреб чоловіка та підпорядкування його владі. Незважаючи на результати, досягнуті жінками у XX – XXI ст., образ підвладних жінок продовжує побутувати в суспільстві. Проблема залишається актуальною і від того, наскільки вона буде зреалізована, залежить, як розвиватиметься суспільство далі і яке покоління прийде слідом за нами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. П. Філософія жіночого існування. Сімона де Бовуар. Друга стаття: у 2 т. Київ : Основи, 1994. Т. 1. С. 5–21.
2. Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І. Літературознавчий словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
3. Зборовська Н. В. Феномен жіночої прози обговорювали київські літератори. Літературна Україна, 2002. С. 6.
4. Крупка М. А Мілітарний дискурс сучасної жіночої прози. Наукова монографія : Інноваційний шлях розвитку сучасних філологічних наук в Україні та країнах ЄС. Рига, Латвія: «Baltija Publishing», 2022. С. 466–492 URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-196-1-39>
5. Косинська Н. В. Драматизм жіночих образів у прозі Марії Матіос: конфлікт гендерної ролі та ідентичності. Наукові праці Чорноморського держ. у-ту ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. : Філологія. Літературознавство, 2012. Вип. 188. С. 31–35.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2012_200_188_9
6. Turin K. Творчість Марії Матіос у контексті української літературної критики. Doctoral dissertation, University of Zagreb. University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of East Slavic languages and literatures, 2019. 98 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Матіос М. «Майже ніколи не навпаки. Сімейна сага в новелах». Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2022. Вид. 3-тє. 192 с.

Діана Рехлецька
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Ткаченко В. І.

ФОРМУЛА ЛЮДЯНОСТІ В ПОВІСТІ «СІРОМАНЕЦЬ» МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

Анотація. У статті обґрунтовано особливості повістєвої спадщини Миколи Вінграновського, прояви гуманізму та людяності у повісті «Сіроманець». Визначено засоби та методи передачі

категорії добра, чуйності, турботи, сміливості, готовності прийти на допомогу тощо.

Ключові слова: *повість, повістева спадщина, творчість, Микола Вінграновський, література.*

Annotation. *The article substantiates the peculiarities of the literature heritage of Mykola Vingranovsky, manifestations of humanism and humanity in the story “Siromanets”. Means and methods of conveying the category of goodness, sensitivity, care, courage, willingness to help, etc. in the story are determined.*

Keywords: *narrative, narrative heritage, literature works, Mykola Vingranovskyi, literature.*

Микола Вінграновський – один з найбільш відомих українських поетів другої половини ХХ ст., який дивиться на людину, як унікальну особистість, з її внутрішнім світом, переживаннями, уподобаннями і настроями, що само по собі являє екзистенцію буття людини у цьому світі. М. Вінграновський – один із найяскравіших представників генерації шістдесятників – покоління, яке розквітло після страшних часів сталінського терору, і вже не боялося на повний голос заявити про себе в українському мистецтві.

Останніми роками спостерігається особливе зацікавлення з боку літературознавців постаттю М. Вінграновського, а відтак і широкий діапазон рецепції та оцінок його творчості, зокрема і повістей. Літературознавці зазначають, що М. Вінграновський – тонкий психолог, весь навколишній світ у його повістях та оповіданнях письменник зображує, пропускаючи через психологічну призму відчуттів, почуттів, світосприймання своїх героїв, а часто це діти, чисті й відкриті душі [Дробот 2010: 12].

Повісті М. Вінграновського дозволяють формувати у дітей моральні якості (доброту, чесність, готовність прийти на допомогу), незламність духу, любов до природи, пізнання світу, розуміння високого призначення людини, долю народу, про основні завдання та роль мистецтва у житті тощо.

Саме на формування цих якостей і спрямована повість «Сіроманець», яка чітко формує гуманістичні цінності. Головною ідеєю твору є уславлення дружби, співчуття, беззастережної хоробрості та самовіддачі у взаємодії людини з твариною; засудження жорстокого поводження з тваринами та людського злопам'ятства.

Доброта й милосердя як найвищі моральні якості найяскравіше проявляються у Сашкові, головному героєві повісті. Хлопчик любить ліс, звірів. Він не просто милується природою, а захищає її, стає рятівником вовка Сіроманця, старого, сліпого, самотнього. Сашко ставиться до вовка як до рівного собі, ласкаво його називає лизунчиком, вовчиком, розумненьким. Хлопець переймається хворобою вовка, хоче допомогти звіру стати зрячим, для цього веде його до Одеси в клініку очних хвороб ім. Філатова. Сашко добре ставиться до батьків, до друзів, уміє відстояти свою думку, уміє боротися зі злом, яке несуть у світ дорослі. Але хлопчик один, йому треба допомагати, усім належить творити добро разом із ним. І тоді світ стане кращим, добрішим.

У повісті проявляються різні риси людяності:

– цілеспрямованість: «Сашко пройшов ліс, вийшов у поле, як почув стрекотіння вертольота: півколом, низенько над лісом він летів на Сашка. Сашко чи злякався, чи що, але сів на землю і прикрився портфелем» (М. Вінграновський, с. 4);

– сміливість: «Раптом Сашко відчув, що хтось дивиться йому в спину: за дубом хтось стояв! – Піти глянути чи не йти?.. – завагався Сашко. Але вирішив: – Чого це я стану його боятися? Піду гляну» (М. Вінграновський, с. 5);

– турбота: «Сашко вибрав підходящу для Сіроманця нору, розчистив її трохи лопатою, нарвав пірію, настелив, ліг сам» (М. Вінграновський, с. 7);

– спостережливість: «Одного дня Сашко відкрив, що Сіроманець сліпий» (М. Вінграновський, с. 8);

– чуйність: «Так от ти який лизунчик, а ще Сіроманець, – сказав Сашко і погладив Сіроманцеві шию, почухав під горлом» (М. Вінграновський, с. 5);

– готовність прийти на допомогу всупереч усьому, рятувати: «Сашко став на коліна, почав обмацувати темінь, наткнувся добряче лобом на ковадло, і вже Сіроманець щімко задихав Сашкові в обличчя. Сашко обійняв обома руками вовка за шию» (М. Вінграновський, с. 11);

– усвідомлення несправедливості: «Це ж нечесно – він один, а їх онде скільки» (М. Вінграновський, с. 3);

– любов до тварин, розсудливість: «Так він живий і йому треба жити» (М. Вінграновський, с. 4);

– співчутливість, турботливість: «Ти і не подумав тікати, бо ти у мене розумний, вовчику. Пиріжка з печінкою хочеш?» (М. Вінграновський, с. 5);

– спритність, витривалість: «Засунув шапку у кишеню», «скинув на сніг кожушину», «махнув однією ногою, другою, валянки попадали біля кожушка в сніг» (М. Вінграновський, с. 10);

– турботливість, доброта, вірність дружбі: «Я з тобою, я тебе не покину і не віддам нікому» (М. Вінграновський, с. 28);

– любов до природи: «До школи була і дорога, нею ходили всі, хто хотів, а Сашко ходив стежиною, лісом» (М. Вінграновський, с. 4).

Тобто, герой повісті Сашко має щиру, тонку душу, рішучий, вірний, добрий, гуманний, розумний, відповідальний, здатний на співпереживання, на сміливий самотійний вчинок, вмє відстоювати свою позицію, досягати задуманого, готовий до активного дорослого життя, його вчинки можуть слугувати зразком для наслідування.

Беззаперечно людяність та доброта у повісті передано і у інших героях, зокрема в образі Петра Ляха, льотчиках. Петро врятував вовка, підібравши знесилоного звіра на зимовій дорозі, привіз Сіроманця додому; він, льотчики, їх діти піклувалися про вовка, годували, ставилися до Сіроманця добре, по-людськи, після того як Сіроманець урятував сина Андрійка, Петро Лях ставився до вовка як до члена власної родини [І. Небеленчук 2014: 16].

Щоб зрозуміти що таке людяність, у повісті представлені герої, які є контрастом до Сашка. Так, дядько Василь Чепіжний не має почуття доброти взагалі: він не жаліє власного старого коня, бо привів його як приманку для вовка; у нього бурякові кулаки й огнедишне око; він убив усю вовчу зграю, навіть вовченят; хоче вбити Сіроманця; спати не може, жити не може, тільки про це й думає; обманює, злодій, не дбає про інших, лише про себе.

Доволі суперечливим є ставлення мами Сашка до тварини. Мати наче й жаліла вовка, називала «бідненьким», але дратувалася, коли хлопець починав розмову про Сіроманця, мовляв, «вовк є вовк, навіщо про нього думати» (М. Вінграновський, с. 16). Вона не виявляла бажання вислухати сина та зрозуміти, допомогти йому, хоча бачила та знала, що Сашко сумує й переживає. Мати нічим не сприяла Сашкові, щоб врятувати вовка, хоча могла б. Батько Сашка – голова колгоспу. Він мав багато можливостей порятувати самотнього сліпого звіра, але натомість нічого не зробив: то він у відрядженні, то відсутній удома, бо на роботі. Сашко лише мріяв про розмову з татом, але вона так і не

відбулася. Очевидно, що батьки хлопця зовсім не переймалися долею зацькованого людьми вовка Сіроманця, хоча в них була можливість проявити себе милосердними, але вони не скористалися нею.

Прояви позитивних рис характеру передано в образі Сіроманця, родину якого вбили люди і він залишився самотнім та ще й осліп. Головний ворог вовка – Василь Чепіжний, який винищив тварин за те, що вони з'їли його козу. Для мисливця метою життя стало звести зі світу вовка, тому Сіроманець ховається від людини, яка ставить на нього капкани і риє вовчі ями, в одну з яких якимось він все-таки потрапив. Та це не обізлило вовка проти всіх людей. Адже він прекрасно розуміється на характерах і вдачі людей, відчуває, хто йому друг, а хто ворог. Незважаючи на те, що він хижак, ніколи не заподіє зла тим, хто робив йому добро. Так, коли їх із Андрійком у степу застала заметіль, Сіроманець ніс хлопчика на своїй спині, зігрівав своїм теплом, доки їх не знайшли. Вовк урятував життя дитині. Сіроманець насамперед мудрий. Він довгий час був ватажком зграї, виховав багатьох вправних, сильних і сміливих вовків. До його порад завжди прислухалися молоді вовки, на його думку зважали, «він снівся молодим вовчицям». Тобто у повісті передано такі хороші якості Сіроманця як:

– вірність і вдячність: «Сіроманець провів Сашка до узлісся, потерся об Сашкове плече і так стояв, аж доки запах його нового товариша не ослаб в глибині темного листопадового вітру» (М. Вінграновський, с. 5), «Сіроманець проводжав його лісом до школи, зустрів його на узліссі» (М. Вінграновський, с. 8);

– авторитетність: «... і згара я мовчечки лягала» (М. Вінграновський, с. 1);

– мав вплив на інших: «Коли ж нічого було їсти, то й згара сиділа позаду нього, кусаючи себе за хвост» (М. Вінграновський, с. 1);

– взірець для наслідування: «молоді вовки мріяли пройти в нього бойову стратегію і тактику» (М. Вінграновський, с. 1);

– наявність лідерських якостей: «Все своє Сіроманче життя водив зграю» (М. Вінграновський, с. 1);

– цілеспрямованість: «Тим часом Сіроманець тікав. ...Кілька разів він зупинявся, піднімав голову в небо і слухав, чи не летить вертоліт... Забіг аж до лиману...» (М. Вінграновський, с. 1).

Тобто, формула людяності в повісті «Сіроманець» представлена у головних героях: Сашкові та Сіроманцеві. Сашко – хороша дитина, він наполегливий, рішучий, справедливий, співчутливий, чуйний,

принциповий, самостійний, вірний та цілеспрямований. Сіроманець – благородний, справжній друг. Саме дружба Сашка й вовка – це яскравий приклад гармонії людини й природи, яку ніколи не слід порушувати, бо це може привести до непередбачуваних наслідків. Варто зазначити, що образ вовка зображений Вінграновським у дещо міфологічному й навіть фантастичному контексті, який тісно пов'язаний із реальністю. Автор зображує почуття звіра з психологічної точки зору як справжньої людини, тому у повісті слід сприймати вовка не як хижака, а насамперед як вірного друга хлопчика Сашка. Незважаючи на свій вік, хлопчик стає для вовка рятівником. Він зовсім не боїться Сіроманця, захищає його перед дорослими, допомагає звільнитися із полону. Коли розуміє, що тварина майже втратила зір, то, не роздумуючи, втікає з дому та прямує з вовком у далеке місто, щоб показати його відомим лікарям [Л. Ковальчук 2018: 15]. Саме в дружбі хлопчика та вовка розкривається гуманізм повісті.

Таким чином, творчий доробок М. Вінграновського – яскраве явище української літератури ХХ ст. Художня спадщина М. Вінграновського надзвичайно цінна. Творчість письменника є багатогранною, змістовною, багатою в проблемно-тематичному аспекті. Повість «Сіроманець» вчить вірності у дружбі, попри всі випробування залишатися вірному один одному, завжди приходити на допомогу, бути чуйним та турботливим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дробот Н. Жанрово-стильові доміанти повісті «Сіроманець» М. Вінграновського. *Наука. Студентство. Сучасність. Українська філологія: погляд із сьогодення* : матеріали конф. Миколаїв : МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2010. С. 40–44.
2. Ковальчук Л. Микола Вінграновський «Сіроманець». *Українська мова та література*. 2018. № 7/8. С. 15–23.
3. Небеленчук І. «І пульсує венами прозорими вовчий світ». Вивчення повісті М. Вінграновського «Сіроманець». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № 4. С. 16–20.

ДЖЕРЕЛА

1. Вінграновський М. Сіроманець. Львів : Априорі, 2017. 30 с.

Оксана Щебивок
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Поляруш Н.С.

«ПОПІЛ ІМПЕРІЙ» ЮРІЯ КЛЕНА В ОЦІНЦІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

Анотація. У статті досліджено літературно-критичні оцінки поеми «Попіл імперій» Юрія Клена. Проаналізовано найвагоміші рецензії, відгуки, статті та огляди, що стосуються епопеї. Зосереджено увагу як на рецензії поеми відомими сучасниками письменника, так і на оцінках нинішніх науковців.

Ключові слова: рецензія, поема-епопея, літературний процес, літературна критика

Abstract. The article examines literary and critical evaluations of Yuri Klen's poem "Ashes of Empires". The most important reviews and articles related to the epic poem are analyzed. Attention is focused both on the reception of the poem by the famous contemporaries of the writer and on the assessments of current scientists.

Keywords: reception, epic poem, literary process, literary criticism

На тлі художнього розмаїття 20-х років ХХ століття в українській літературі з'являється постать Юрія Клена (О. Бурггардта) – представника київської «неокласичної» парадигми, згодом – світоглядних принципів «вісниківської квадриги» та трагічного оптимізму «празької школи», письменника, літературного критика, перекладача, науковця, який гармонійно поєднав у своїй творчості традиції української та світової класики.

Багатогранна художня творчість Юрія Клена репрезентована різними жанрами, широтою тематики, динамічністю образів, багатством художньо-виражальних засобів, гнучкістю мистецької манери. Вона засвідчує не тільки постійні естетичні та формальні шукання автора, а й упевнює читачів у незмінності його морально-етичних, внутрішніх, орієнтирів.

Центральним твором в поетичній спадщині Юрія Клена є поема-епопея «Попіл імперій». Перші спроби теоретичного осмислення твору виникли одночасно з його появою.

У серпні 1946 року, коментуючи задум та історію написання «Попелу імперій», Юрій Клен писав, що його поема «охопить життя

цілої якоїсь доби чи народу з усіма його властивостями», тому «виростає в епопею» [Клен 1957: 331]. Далі письменник додавав: «Я напочатку ставив собі скромне завдання – дати поему на кілька сот рядків, але вона, мимо моєї волі, росла, захоплюючи все ширші обрії, і мені довелось її розмір рахувати вже не сотнями, а тисячами рядків. Чи задовольнить вона вимоги, що ставиться до епопеї? Про це судити не авторові» [Клен 1957: 333]. Як побачимо далі, судження зацікавлених читачів були різні – від визнання поеми творчою невдачею або стриманої оцінки до захоплення Юрієм Кленом як автором світового твору й геніальним поетом.

Загалом за публікацією уривків упродовж 1946–1948 рр. твір був прийнятий прихильно. Фрагменти поеми отримали різну оцінку з позицій мистецької вартості в літературно-критичних статтях та оглядах В. Кримського, В. Державина, М. Ореста, Ю. Шереха, Є. Маланюка та ін., проте всі дослідники підкреслювали глибину ідейно-тематичного замислу епопеї, актуальність проблем, порушених у творі, філософсько-психологічні акценти, розставлені Юрієм Кленом у художньому розкритті проблем епохи й людини. Негативна рецензія із назвою «Попіл ідилій» вийшла лише з-під пера Ю. Косача 1946 року [Лучків 1973: 75]. На противагу йому, В. Кримський відгукнувся про «Попіл імперій» як про грандіозну національну поему, «рівної якої в нас нема» [Кримський 1948: 19].

Одразу по смерті письменника М. Орест в статті «Заповіти Ю. Клена», розмірковуючи про значення цієї епопеї, зазначав, що Юрій Клен у поемі «розуміє історію як втілення ідейно-психологічних величин, переважно негативного порядку. Негативні елементи, містяться в ідеях, з яких поставали імперії та царства, були гріхом проти абсолютної істини і вони ж, ці елементи зла, зумовлюють також і загибель імперій та царств. Але перше, ніж розпастися на попіл, злочинність їх може набути нечуваних потрясаючих розмірів» [Орест 1946: 6]. М. Орест наголошував, що Юрій Клен своєю поемою розв'язує питання про те, що може протистояти такому всесвітньому злу, даючи однозначну відповідь – ідеалізм, беззастережне добро. Критик зауважував, що ідеалістична філософія Юрія Клена дістала «в жахах ... доби», описаних «Попелом імперій», «яскраві докази і нові потвердження своєї непохитної істинності» [Орест 1948: 7].

Авторитетний дослідник Ю. Шевельов із прохолодою сприйняв поему, хоча й застерігав, що мав змогу прочитати лише окремі розділи твору. Погляди Ю. Шевельова на творчість Юрія Клена загалом не

були однозначними. Дослідник критикував його «Прокляті роки», створені за «канонічними трафаретами октавної «поєми з відступами» за «споглядально-замилувану або іронічну позу зверхнього спостерігача», непластичність образів, «риси надуманости, літературности», художнє наслідування тощо, але зауважував, що «автор «Каравел» своєю збіркою перекреслив свою першу поему і показав себе поетом ... щирости й ... зрілої майстерности» [цит. за Лучук 2021: 89]. Про поему «Попіл імперій» Ю. Шевельов у 1950 році писав: «Від перекладів у прямому розумінні слова він перейшов до «перекладу» з Рильського в «Проклятих роках», потім ішов «переклад» світогляду вісниківства на мову поезії в «Каравелах». Майже нічого не лишилося від цього етапу в незавершеній Кленовій епопеї «Попіл імперій» з характеристичними для неї мотивами шукання Граалю і захованої божественної суті історії. Це була вже інша, повоєнна доба, інші впливи, і чутливий на них поет виходив дуже далеко від мотивів вісниківства. І це ще раз доводить, що він був не тільки поет незвичайної в нас культури, а і поет, що вмів відчувати живе, відрізнити його від мертвого.... Хай сьогодні дещо в тому здається наївним, – це здебільша другорядні деталі. Поза тим це справжня поезія, яка лишиться назавжди в українській поетичній скарбниці» [цит. за Лучук 2021: 104].

Заслуговує на увагу рецепція поеми Є. Маланюком, літературним редактором торонтівського видання твору 1957 року, у передмові до якого він зазначав, що «про повну оцінку такого твору, як «Попіл імперій», говорити ще дуже завчасно. Того роду твори вимагають, передовсім, певної «дистанції», перспективи» [Маланюк 1957: 9]. Далі критик звертав увагу на істинно національний характер твору, зауважував, що «Попіл імперій» «є річ, позначена гербом величності, і твір, справді, великої літератури», який «логічно стався тим великим полотном, тим центральним твором цілого життя» [Маланюк 1957: 10] Юрія Клена.

Як відомо, поема залишилася незавершеною. Юрій Клен у своїй нотатці про поему писав: «Четверта частина філософська, що шукатиме шляхів виходу з сучасного хаосу, намічена в загальних рисах і ще не набрала форм» [Клен 1957: 333]. Нотатка з'явилася 1946 року, а 30 жовтня 1947 року Юрій Клен помер. Отже, він не встиг композиційно й стилістично впорядкувати твір, тому цілком очевидно, що поява повного тексту поеми, почасти незавершеної стилістично та композиційно, «не викликала того ентузіазму, як колись його

поодинокі фрагменти» [Державин 2004: 152]. Незважаючи на це, професор Державин у статті «Три роки літературного життя на еміграції» (1948 р.) наголошує: «У принциповому повороті до докорінних – сковородинських – релігійно-моральних джерел нашої національної свідомості (через голову партійно-політиканської і лжеосвіченої напівінтелігенції 20-го сторіччя) полягає висока етична цінність і дійова правда цього мистецьки повновартісного (незважаючи на часткову нерівність викладу і брак остаточного шліфування) поетичного твору, що його сам автор задумав був як своєрідну паралель до Божественної комедії Данте, проте викінчити встиг лише в обсязі земного пекла новітніх воєн, революцій, терорів» [Державин 2014: 130].

Упродовж 60-х – 80-х рр. ХХ ст. було опубліковано зовсім мало рецензій на твори Юрія Клена, а ще менше було відгуків про «Прокляті роки». Так, 1966 року в журналі «Сучасність» у Мюнхені вийшла стаття І. Костецького «Мій Юрій Клен», де окрім спогадів, автор намагається відповісти на питання, чи великий поет Юрій Клен. Дослідник визнавав талант письменника, але критикував «Попіл імперій» як творчу невдачу митця – «невдачу як спосіб викладу» і як «формальний анахронізм [Костецький 1966: 69]. І. Костецький вважав, що такий стиль та форма поеми могли б мати успіх раніше і що Юрій Клен не сказав своєю творчістю більше, ніж сказав.

Майже у цей самий період у «Сучасності» вийшла друком ще одна стаття про митця – «Життя і творчість Юрія Клена» (1967 р.) О. Филиповича. У ній дослідник назвав «Попіл імперій» монументальною епопеєю Юрія Клена, певною мірою автобіографічною, наймасштабнішою в усій українській літературі. О. Филипович вважав, що для Клена поема мала таке саме значення, як «для Данте – «Божественна комедія», для Мілтона – епічна поема «Втрачений рай», а для Гете – «Фавст» [Филипович 1967: 71]. Критик проаналізував композицію та сюжет поеми, зазначив, що «у своєму творі Клен виявив добре знання історії і велику спостережливість. Це – автентичний документ часу і за ним можна вивчати розвиток історичних подій першої половини нашого століття» [Филипович 1967: 73]. Він назвав Юрія Клена «великим майстром рисунка», який «уміє стисло, кількома словами, змалювати певну історичну постать, чи явище, характеристичне для даного відтинку часу» [Филипович 1967: 73].

Інший критик І. Качуровський у статті «Життя і творчість Юрія Клена», писаній переважно в 1970-х рр. ХХ ст., а опублікованій в 2002

році, звертає увагу на мистецький еkleктизм поеми та намагається оцінити її об'єктивно: «Нагадаю, що «Попіл імперій» – це твір з мистецького боку дуже нерівний: поряд з окремими місцями, що їх я беззастережно назвав би геніяльними, трапляються інші, які видаються розбитою на ритмічні відтинки і заримованою газетною публіцистикою. Після не надто вдалої першої частини йде писана дантівськими терцинами частина друга, що має не лише художню, а й високу пізнавальну цінність» [Качуровський 2002: 275].

З кінця 80-х рр. ХХ ст. ім'я Юрія Клена з'являється вже в українських часописах завдяки Ю. Лавріненкові, Ю. Коваліву, М. Нервліму та іншим дослідникам. Високо оцінює ідею поеми «Попіл імперій» Ю. Лавріненко, наголошуючи, що в ній постає «драма українська як світова і світова – як українська» [Лавріненко 1991: 5].

Ю. Ковалів, упорядник першого видання творів Юрія Клена в незалежній Україні, високо оцінюючи поему, зауважує, що епопея «захоплює грандіозним розмахом зображення при сумлінному дотриманні хронології, дарма що не справляє цілісного враження» і що «попри ескізне виконання першої й четвертої частин, начерку п'ятої, твір має виразну архітектоніку...» [Ковалів 2019]. Дослідник зазначає, що твір Юрія Клена можна сприймати «і як літописний поліжанр, і як зразок цитатної літератури, що дозволяє авторові бути творцем нового тексту й інтерпретатором» [Ковалів 2019]. Ці думки згодом поглибить В. Просалова у своїй дисертації та монографії про інтертекстуальність творів представників «празької школи».

Детально аналізуючи сюжети та композицію поеми, І. Дзюба зауважував, що особливістю світогляду Юрія Клена, «як він відбився в «Попелі імперій» була транспозиція подій ХХ століття в широку історичну ретроспективу й перспективу та пояснення їх загальною моральною деградацією людства, занедбанням Божих заповітів. З цієї картини занепаду він, на відміну від багатьох емігрантів, не виключає і ексцеси західної псевдодемократії та технократії, а надії на майбутнє одужання людства чи порятунку покладає не на неї, а на духовні імпульси містичного рівня» [Дзюба 2009]. Він зауважував, що «Попіл імперій» потребує ґрунтовного аналізу та максимального дослідницького заглиблення в текст.

На протигагу захопленим відгукам української спільноти про твір Юрія Клена на початку 90-х рр., українсько-американський літературознавець Г. Грабович критикував виключно націєцентричний, історіософічний та програмовий підхід так званої

«великої літератури», на яку орієнтувалися вісниківці, вважаючи його вузьким, однобоким, штучним. З цього приводу він писав: «Попіл імперій – це монументальне фіаско, його бажані епічні й історіософічні ефекти майже завжди сходять на непереконливе, настирливо помпезне позування. ... Найсильніші риси твору – а він таки їх має – це майже без винятку інтимні спогади (зокрема з дитинства), де потреба судити імперії (не одну ж бо, а кілька!) і філософствувати про всесвітню історію ще не закорінилася» [Грабович 1993: 41]. Звісно, думка Г. Грабовича сформована під впливом іншої культурної традиції, літературознавчих студії, відмінних від материкових.

Серед сучасних науковців, які аналізували поему «Попіл імперій» Юрія Клена – О. Баган, І. Васишин, Л. Косяк, Н. Котенко, Н. Лазірко, Н. Миронець, І. Набитович, В. Просалова, Л. Сірик та ін. В. Сарапин, наприклад, присвячує «Попелу імперій» розділ своєї кандидатської дисертації [Сарапин 2000], детально досліджуючи проблематику та поетику твору.

Більшість учених сходяться на тому, що «Попіл імперій» є «виразом тоталітарної системи і провісником загибелі будь-якої імперії, яка на цій системі ґрунтується [Миронець 2004: 111]. З цього приводу Л. Сірик зауважує, що «за конкретними назвами, символічними алюзіями, історіософськими роздумами на літературні теми, а також за іронією, скепсисом і неспокоєм» письменник приховує «осуд тоталітаризму імперій Сходу і Заходу – імперій минулого (Риму, Російської імперії) і новітніх часів, зокрема Німецької імперії (Третій Рейх) і Радянського Союзу» [Сірик 2019: 135].

На інший аспект поеми звертає увагу В. Просалова в монографії «Текст у світі текстів Празької літературної школи». Вона зазначає, що «Попіл імперій» через інтенсивність та вираженість міжтекстових компонентів, численні культурологічні рефлексії можна вважати інтертекстуальною енциклопедією [Просалова 2005].

Дослідник І. Васишин монументальність та цінність поеми вбачає в тому, що «художній літопис епохи початку – середини ХХ ст., створений автором, охопив історичну, філософську, морально-етичну, онтологічну проблематику, ... висвітлив трагедію існування людини в добу соціальних катастроф і тотального знищення» [Васишин 2012: 10].

Отже, проаналізовані літературно-критичні праці відбивають різне сприйняття ідейного задуму Юрія Клена та його художнього втілення, унааявнюють дискусійність деяких творчих рішень письменника, підтверджують незмінний дослідницький інтерес до

поєми, що свідчить про актуальність епопеї «Попіл імперій» та її цінність з позицій літературних і культурологічних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василюшин І. Художньо-філософські візії епохи в поемі Юрія Клена «Попіл імперій». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. 2012. № 35. С. 9–21.

2. Грабович Г. У пошуках великої літератури. Київ : МП «Офорт», Миронівська друкарня, 1993. 55 с.

3. Державин В. «Попіл імперій» і новітня спроба переоцінки його поезії: Про Юрія Клена. *Стефановська Л. МУР і відродження українського літературного життя у таборах для біженців на території Німеччини 1945–1948. Частина II. Т. V. Антологія першоджерел*. Варшава: Варшавський університет, 2014. С. 151–168.

4. Державин В. Три роки нашого літературного життя на еміграції. *Стефановська Л. МУР і відродження українського літературного життя у таборах для біженців на території Німеччини 1945–1948. Частина II. Т. V. Антологія першоджерел*. Варшава: Варшавський університет, 2014. С. 127–141.

5. Дзюба І. Юрій Клен – «неокласик» чи «постнеокласик»? *Сучасність*. 2009. № 8. С. 79–101. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20210225-yurij-klen-neoklasik-chi-postneoklasik>

6. Качуровський І. Життя і творчість Юрія Клена. *Качуровський Ігор. Променисті сільвети: Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки*. Мюнхен, 2002. С. 252–293.

7. Клен Юрій. Про генезу поеми «Попіл імперій». *Клен Юрій. Твори*. Торонто : Фундація імені Юрія Клена, 1957. Т.2. С. 331–333.

8. Ковалів Ю. Про Юрія Клена. Фейсбук: соціальна мережа. 03.10.2019.

URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=907843172930570&set=a.206016669779894>

9. Костецький І. Мій Юрій Клен. *Сучасність*. 1966. Ч.7 (67). С. 55–73.

10. Кримський В. Храм Грааля : До проблеми світогляду Юрія Клена. Зальцбург – Інсбрук: Звено, 1948. 20 с.

11. Лавріненко Ю. З життя і праці О. Бургардта – Ю. Клена. *Літературна Україна*. 1991. 10 жовтня. С. 5.

12. Лучків І. (укл.). Юрій Клен. Бібліографічний покажчик. Торонто, 1973. 106 с.
13. Лучук О. У пошуках «Поезії Юрія Клена» : наукова нотатка в жанрі детективу. *Слово і Час*. 2021. № 6 (720). С. 82–104.
14. Маланюк Є. Передмова. Клен Юрій. Твори. Торонто : Фондація імені Юрія Клена, 1957. Т.2. С.9–10.
15. Миронець Н. Україна в житті та творчості Освальда Бурггардта (Юрія Клена). *Етнічна історія народів Європи*. 2004. Вип. 16. С. 104–113.
16. Орест М. Заповіти Ю. Клена. *Орлик: Місячник культури і суспільного життя* (Мюнхен). 1948. Рік III. Ч. 2. С. 5–7.
17. Просалова В. А. Текст у світі текстів Празької літературної школи : монографія. Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. 344 с.
18. Сарапин В. Поезія Юрія Клена та її місце в літературному процесі першої половини ХХ століття. Автореф. дис. канд. філологічних наук: 10.01.01. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова; Міністерство освіти і науки України, 2000. 22 с.
19. Сірик Л. Своєрідність позиції українських неокласиків в контексті проблеми культурних орієнтирів схід – захід. *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie*. 2019. №8. С. 125–139.
URL: https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_17951_zcm_2019_8_125-139/c/10091-6999.pdf
20. Филипович О. Життя і творчість Юрія Клена. *Сучасність*. 1967. Ч. 10 (82). С. 47–85.

Марина Шаргало
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Крупка В.П.

СВОЄРІДНІСТЬ ГОТИЧНО-ДЕТЕКТИВНОЇ ПРОЗИ АНДРІЯ КОКОТЮХИ

Анотація. У статті розкрито специфіку детективної романістики Андрія Кокотюхи. Окреслено жанрові модифікації і трансформації творів, з'ясовано роль інтриги як рушія сюжету, а також своєрідність характеротворення головних персонажів – слідчих, якими є чоловік і жінка.

Ключові слова: кримінальна проза, готичний роман, детектив, інтрига, тендер.

Annotation. *The article reveals the specifics of Andrii Kokotyukha's detective novels. The genre modifications and transformations of the works are outlined, the role of intrigue as the driver of the plot is clarified, as well as the originality of the characterization of the main characters - investigators, who are a man and a woman.*

Keywords: *crime fiction, gothic novel, detective story, intrigue, gender.*

Кримінальна проза значно змінилася з того часу, коли побачили світ детективи Е.А. По – засновника цього жанру в літературі. З'явилася класична детективна форма, позаяк прагнення доби вбирало в себе нові естетичні парадигми і тенденції. На зміну повинна була прийти література, яка б розкривала потужні можливості сучасної людини. Детективний жанр як довершена і незалежна форма виникла в епоху романтизму (I пол. XIX ст.), якій передував передромантизм, що з'явився на вимогу просвітницького реалізму. Чільне місце у цей період належало маловідомому жанру готичного роману, який значною мірою у подальшому уможливив розвиток детектива.

Детективний жанр пройшов значний шлях розвитку. Літературознавці зазначають, що це оригінальна літературна форма, яка дещо відрізняється від готичного та кримінального роману, не має аналогій з поліційним романом. Для деяких критиків детектив являв провідну тему, навколо якої кримінальні історії та тріллери формуються як варіації. Детектив – це літературний твір чи кінофільм, присвячений розкриттю заплутаної таємниці, як правило, пов'язаної зі злочином. Важливим чинником, який об'єднує його з готичним романом, є те, що ці художні жанри своїми композиційно-сюжетними складниками тримають інтригу аж до того моменту, поки таємниця не буде повністю розкрита.

Це властиво сучасному українському прозаїку Андрію Кокотюсі, якого без перебільшення вважають Лицарем сучасного українського детективного читива.

Метою статті є окреслити синтез готичного й кримінального в детективній прозі цього письменника.

Гадаємо, що жоден інший письменник чи літературний критик не доклав стільки сил для того, аби утвердити цей жанр в масовому

письменстві 1990–2000-х років. Письменник самотужки прагне заповнити цілий пласт популярної прози: 1) перебуває в стані інтенсивного творення захопливих, читабельних текстів; 2) рецензує всі вітчизняні книжкові новинки, які вкладаються у формат гостросюжетної літератури; 3) працює на захист детектива, а разом з ним і всього масового письменства, від закидів високолітературних представників – та мало не від усього світу. Така позиція письменника не може не імпонувати. Андрій Кокотюха – не лише відомий детективіст, він – професійний автор, здатний із завидною регулярністю видавати якісні тексти (Олег Веремко-Бережний іронічно поіменував його «знаним текстарбайтером» [Анцибор]).

Він постійно відпрацьовує різноманітні жанрово-стильові інновації в улюбленому жанрі, додає елементів трилера, нуару, готики. Зокрема, романи «Темна вода» (2006) і «Легенда про Безголового» (2007) Андрія Кокотюхи об'єднує вираження жанрово-стильової своєрідності. У них інтрига як ключова ознака детектива майстерно доповнена готичною поетикою. Відомо, що детектив і готичний роман – близькі за жанровою природою форми; власне, «mystery novel» є відгалуженням «gothic romance». Жанри між собою дотичні завдяки зображенню таємниці, жахливих злочинів, тіні демонізованого злотворця. Готичним антуражем письменники досить часто користуються в детективних творах: згадаймо хоча би «Собаку Баскервілів» Артура Конан Дойля та «Десять негрят» Агати Крісті. Така суміш обох жанрів є плідною формулою для сучасної гостросюжетної прози. Цим і відзначився Андрій Кокотюха, означивши сюжети обох романів як національно готичні, увиразнивши похмурі сторінки української історії, фольклору, ввівши демонологічні мотиви.

Ізраїльський літературознавець Даніель Клугер говорить, що «детективний роман містить дві категорії, надзвичайно близькі одна одній, на перший погляд – замалим не синоніми – Таємницю і Загадку» [Клугер]. І в «Темній воді», і в «Легенді про Безголового» на детективну головоломку (серія вбивств) накладаються містичні таємниці: чудовисько Тихого Затону й безголовий привид, що блудить довкруг зруйнованого замку Ржеутського. Таємниця дозволяє згустити готичну, зловісно-похмуру обстановку, спричинити жах, відтворити напружене тривожне вижидання, саспенс: *«Таємниця завжди ірраціональна й містична. Таємниця – щось, що обпікає нас потойбічним холодом, що вкрите мерехтливою пеленою ірреального,*

що ховається, в підсумку, за межами нашого світу. Покров непроникний для звичайного зору, для сприйняття п'ятьма органами чуття, дарованими людині» [Клугер]. Проте детективу не властиве ірраціональне: вся містика у фіналі має отримати цілком раціоналістичне пояснення – так, у «Собаці Баскервілів» жахливий привид Грімпенської трясовини виявляється величезною псиною, намащеною фосфором.

Детективна фабула – це возвеличування логіки, інтелекту, розумової геніальності героя-слідчого, що досягається розв'язанням головоломної загадки. Коли мова йде про готичні жахи, то інтрига детективного розвитку дії виникає через баланс на грані «вірю – не вірю», «ірраціональне – раціональне». Слідчий має розкрити моторошну таємницю як спокусу – піддатися їй, перейнятися жахом, як звичайна людина, тобто робити так, як чинять інші герої твору. Однак він змушений зберігати тверезість думки й самовладання, розгледіти за привидами й чудовиськами лихий намір зочинця.

Обидва зазначені романи Андрія Кокотюхи будуються на описаному спецефекті балансу. З єдиною лишень різницею: в «Легенді про Безголового» слідчим і наратором є жінка, адвокат Лариса Гайдук. Літературні критики одразу ж завважили спробу письменника змалювати логіку жінки: «...спроба відтворити чоловіком хід думок у жіночій голові не залишить читача байдужим» [Анцибор]; «Є чоловіче бачення жіночих думок і занадто логічна жіноча поведінка, ніяких тобі вибриків...» (блог «Чтиво») [Пострадянський детектив...].

Запропонований прийом є нетиповим для Андрія Кокотюхи, бо він послідовно продукує, маркує скоріше «чоловічий» кримінальний роман, на противагу, приміром, м'якому й затишному «жіночому», «іронічному» детективу а la Хмелевська-Донцова-Устінова та ін. В інтерв'ю Андрій Кокотюха відзначає: «Загалом я подаю себе як автор «чоловічої» прози. Хотілося б мати однодумців і читачів серед мужчин. Відразу ж уточню: мужчина – це не гора м'язів, а світоглядні речі, відчуття, манера поведінки, спосіб мислення, спосіб приймати рішення, шанобливе ставлення до жінки, алкоголь – у кожного свої набори чоловічих цінностей. До яких істерики, лінощі та рефлексії не належать» [Коскін 2010: 8].

Таку ж думку поділяють і його критики: «Його проза демонстративно чоловіча», – стверджує Анатолій Ульянов [69]. Образ чоловіка-слідчого, окреслений у «Темній воді», більш властивий романам Андрія Кокотюхи. А от у «Легенді про Безголового» прозаїк

експериментує з гендерно внутрішніми метаморфозами, ставлячи жінку в осердя детективно-готичної форми. Обоє романи характеризуються подібними логічними загадками, містичними таємницями, однак можемо завважити гендерну відмінність в зображенні розслідування злочинів – чоловіком у «Темній воді» й жінкою в «Легенді про Безголового».

Таким чином, зіставлення обох текстів із погляду репрезентації гендеру дозволяє дійти певних висновків. У романі «Темна вода» чоловік-слідчий доводить своє вміння мислити раціонально, не піддаючись містичним спокусі. Він викриває злочинців – організаторів і виконавців, засуджує причетних осіб, висловлює їм соціальний вирок. Готична таємниця поступається перед світлом чоловічого розуму. У «жіночій» версії готичного детективу – «Легенді про Безголового» провідною колізією є прагнення жінки перебрати на себе функції слідства, що негативно сприймається чоловіками, і неспроможність героїні впоратися з викриттям і переслідуванням зловмисників, її стрімка віктимізація

Другий готичний детектив надто далекий від жіночої, а тим паче – феміністичної версії цього жанру, все ж гендерне експериментування Андрія Кокотюхи, вочевидь, навіяне духом часу і тенденцією до оновлення детективної прози.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцибор Д. Андрій Кокотюха, «Легенда про Безголового»: про вплив казок і жіночу логіку [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sumno.com/article/andrij-kokotyuha-legendapro-bezgolovogo-pro-vplyv>.
2. Веремко-Бережний О. Хто у світі найстрашніший. *Дзеркало тижня*. 2009. № 40 (768). С. 13.
3. Відгуки про творчість Андрія Кокотюхи [Електронний ресурс]. *Літературная студия Сергея Чернецкого*. Режим доступу: <http://literary-studio.proforum.ru/forum-f11/tema-t491.htm>
4. Клугер Д. Баскервильская мистерия [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukamina.com/books/baskervil.html>.
5. Коскін В. Андрій Кокотюха: «Читач та його потреби – понад усе». *Українська літературна газета*. 2010. № 10 (16). С. 8–9.
6. Пострадянський детектив: Андрій Кокотюха, Легенда про Безголового [Електронний ресурс]. *Блог «Чтиво»*. Режим доступу:

ДЖЕРЕЛА

1. Кокотюха А. Легенда про Безголового. Київ: Нора-Друк, 2007. 284 с.
2. Кокотюха А. Темна вода. Київ: Нора-Друк, 2006. 260 с.

Катерина Шмигельська
Науковий керівник – к. філол. н., доц. Ткаченко В. І.

ЕСТЕТИЗМ ЛІРИКИ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

Анотація. У статті розкрито значення поезії для розвитку естетичних почуттів людини. Проаналізована творча спадщина Олександра Олеся. Досліджено естетизм лірики Олександра Олеся різних років. Простежується еволюційний шлях розвитку поета від ранніх романтичних поезій до лірики емігрантського періоду.

Ключові слова: естетизм лірики, лірика, емоційний образ, символізм, поетичний текст.

Annotation. The article reveals the importance of poetry for the development of a person's aesthetic feelings. The creative heritage of Oleksandr Oles is analyzed. The aestheticism of Oleksandr Oles's lyrics of different years has been studied. The evolutionary path of the poet's development from early romantic poetry to the lyrics of the emigrant period is traced.

Keywords: aestheticism of lyrics, lyrics, emotional image, symbolism, poetic text.

Поезія має великий потенціал для розвитку естетичних смаків людини. У центрі уваги поезії – не зображення конкретних предметів, подій чи природних явищ, а людські емоції, переживання та роздуми, викликані ставленням до суспільно-політичних подій, природи та особистих моментів у житті. Поезія має багато переваг для розвитку культури емоцій та переживань. Один поетичний рядок може передати те, що може бути виражено в цілій главі епічної поезії. Поезія допомагає зазирнути всередину себе і розкрити людські переживання. Підтвердженням цього є багата поетична спадщина Олександра Олеся. Це поет рідкісного, своєрідного типу таланту, твори якого

відзначаються високою емоційною напругою та майстерністю, незвичайною ритмікою й музичністю поетичного тексту, багатим вишуканим енергійним римуванням і милозвучністю слова. Творча спадщина Олександра Олеся розмаїта жанрово та тематично. Він зумів синтезувати українську фольклорно-літературну традицію з модерними здобутками тогочасної літератури, увів українську літературу в загальноєвропейський контекст, що зумовило актуальність нашого дослідження.

Уплив романтичної поезії помітний вже у ранніх творах. Найважливішими її елементами є поетична атмосфера та музичність фрази, які створюють в уяві образ одухотвореної істоти, спрямованої до найвищої краси та мрій. Унікальність системи художніх образів, мотивів, настроїв і ритмомелодики німецького романтика Гейне стала натхненням для проникливої творчості Олександра Олеся, яка увібрала в себе тендітну душу поета і потужну поезію історичної пам'яті народу, виражену в пісні.

Емоційний образ поета у вірші «В степу» вражає своєю силою. Головним змістом цієї мініатюри є символічний образ неспокою польових квітів і дзвіночків, виразника високої духовності, що замінює церковні дзвони. Крізь ліричний туман художник дає нам відчуття краси і первозданної неповторності природи, яка зливається з саморозкриттям духу і його зв'язком зі світом. Читач може легко уявити, що дзвони – це куполи церкви, а сам степ – «суцільний храм». Одкровення приходить лише до тих, хто входить до храму: Я молюсь. Душа моя / Скрізь в повітрі розлилася... / Степом, небом пройнялася, / Світ в мені і в світі я (О. Олесь, с. 196).

Для Олександра Олеся характерна шевченківська туга за «божим світом». Це легко зрозуміти, читаючи його вірші про хмари і бурі, де «літає радість і тремтять сльози». Стихійне протиріччя між природою і людською душею відображається в його поезії так само, як і соціальні зміни. Вся природа, мінлива і неповторна, відтворюється між рядками його віршів як симфонія мінорних і мажорних акордів, що резонує вічно.

Складаючи вірші та пісні, Олександр Олесь намагається грати їх на музичних інструментах, таких як арфа, ліра, кобза, які відповідають його натхненню. Він вважає, що саме музика здатна тонко передати душевний стан людини, її конфлікти та боротьбу. Цими почуттями художник ділиться зі своєю дружиною: «Не знаю... щось подібне і зараз твориться в моїй душі. Щось хотілось би заграти, повне краси і жалю. Не знаю – може – про те, що минуло і не вернеться; може, про

першу любов, про весну серця, квіти, які вдруге не розцвітають. О Віро! Як я можу вловити слова в тій музиці, що шумить річками в моїй душі? Коли б я був композитором, я легко відбивав би сей шум, моя душа могла б безпосередньо говорити з душами людськими... На жаль, навіть грамоти музичної не знаю. Але – годі» [Радишевський 1990: 15].

Саме тому вірші Олександра Олеся, сповнені ритму, мелодії, інтонації та легкого дотику Моцарта, є нескінченим джерелом натхнення для композиторів. На сьогоднішній день чимало вітчизняних і зарубіжних композиторів поклали вірші Олександра Олеся на музику, створивши понад 200 музичних творів у різних жанрах. Це сольні пісні, хорова музика, мелодекламації, опера, драматична музика, дитячі пісні та багато інших жанрів. Талановиті українські композитори М. Лисенко, Я. Степовий, К. Стеценко, С. Людкевич та А. Кос-Анатольський зробили значний внесок у музичні інтерпретації, які оживляють слова Олександра Олеся. «Весною дише Від сих віршів, – писав І. Франко. – Виступає молода сила, в якій уже тепер можна повітати майстра віршованої форми і легких, граціозних пісень. Майже кожний віршик так і проситься під ноти, має в собі мелодію» [Франко 1907: 558].

Вірш «Чари ночі», який сьогодні співають як народну пісню, приніс Олександр Олесю всенародне визнання. Його м'яка та інтимна мелодія, філософська виваженість та епічні штрихи створюють відчуття тривоги, коли чуєш думки про весну та свято молодості: Сміються, плачуть солов'ї / І б'ють піснями в груди: / «Цілуй, цілуй, цілуй її, – / Знов молодість не буде! (О. Олень, с. 64).

Для творчості Олександра Олеся характерні морські пейзажі. Взагалі, він є одним з найкращих поетів-мариністів після Лесі Українки. Поет неодноразово звертається до зображення таємничого, могутнього, суворого і водночас чарівного моря, яке виражає його любов до свободи: Море і море! Блакить і блакить... / Крил мені, крилі щоб туди полетіть! / Чайкою в небі над морем спинитись, / Дихать і в далеч за обрій дивитись (О. Олень, с. 159)

Природна чарівність Карпатських гір барвисто описана у вірші «На зелених горах». Олександр Олень створив свою легенду про дивовижний куточок землі, де «де вітром дух наш вільний віє, на гори загнаний, як звір», де гори стоять, наче велетні, і стоять «на варті волі і краси».

Музична й мальовнича гама збагатила асоціативний ряд слів поета. Його метафорична система, що ґрунтується на контрасті й

порівнянні, є втіленням символізації, суттю щирих асоціацій та алегоричних підтекстів.

Лірик часто звертався до одних і тих самих тем та образів. Таке повторення, за рідкісним винятком, не є причиною того, що поезія стає одноманітною. Він був уважним до багатства художньо-виразних засобів, що дають змогу посилити виразну силу образу, розкрити авторський задум, надати нові відтінки й нюанси музиці вірша, його колориту. Можливо, тому М. Грушевський назвав Олеся «поетом напівтонів» і «найсильнішим представником українського символізму» [Грушевський 1994: 257].

Поет, який прагнув іти новим шляхом, намагався освоїти мистецьку спадщину своїх попередників і, звісно, не відставати від найсучасніших стильових шкіл, віднайти універсальні ключі до різних літературних течій та їхніх програм. Так, у листі до дружини він написав: «Аж ніяково робиться. Протилежні по напрямках і літературних тенденціях про мене пишуть так прихильно, і кожний вважає за свого» [Радишевський 1990: 18]

Олександр Олесь, схильний до трагічного світовідчуття, посилює тужливий смуток, який є другою струною його лірики. Потім він викладає на папері гірку правду свого становища і свого відчаю: «...як пес голодний, кинутцй і гнаний, блукаю я по вулицях чужих», «іду кудись в сльозах, в ганьбі, в нарузі», «а сни вночі, як яструби прокляті, на частки душу рвуть...» Ностальгічні мотиви переважають у його збірках. А громадянська війна в Україні, її криваві жертви з гірким болем відлунюють у рядках віршів: Моя душа – моя країна – / В диму руїн, в кривавій млі, / Лежить вона з розбитим серцем, / З вінком терновим на чолі (О. Олесь, с. 308).

Поет, подібно до Овідія в Україні, оплакує себе й долю страждальців свого народу, його думки звернені до залишеної, але щиро коханої батьківщини, де ніколи більше не зійде сонце свободи й не забудуться радості життя.

Важливе місце у творчій концепції художника посідають такі образи-символи, як Дух-Творець, Хридга і Голгофа. Вони не містичні, а мають революційний сенс. Дух – воля і революційна Ідея – народжується зі страждання і не повинен зникнути. Для нього Голгофа стає символом аскетизму і страждання. Героїчний дух наших предків, стверджує автор, має повстати з новою силою: Творчий дух народу із могили встане, / І здивують весь світ лицарі-титани (О. Олесь, с. 26).

Показово, що в образ Христа не лише Олесь вкладав символ ідеї-волі, за якою йде повсталий народ: «Осанна, осанна!» – зусюди лилось, / І в білім убранні був з Нею Христос (О. Олесь, с. 460).

Олександр Олесь живе на чужині, мріє про Батьківщину, до кінця життя вважає її своєю дитиною і сподівається на повернення. Так звучать рядки і цього «безнадійно-надійного» вірша («Поезії». Книга Х. «Швидко, швидко ми побачимось...»): Швидко, швидко ми побачимось, / Рідна матінко моя... / Наговоримось, наплачемося... / І зберіг я тільки, ненечко, / Скарб один, що ти дала, – / Золоте, як зірка, сердечко... (О. Олесь, с. 411).

Поет часто передавав свої почуття за допомогою художніх контрастів і паралелей, які й досі домінують у його творчості. Щирість і ліризм автора іноді досягали рівня, співставного з художніми здобутками його ранньої поезії.

Олександр Олесь увійшов у свідомість постмодерного покоління як «український Гейне» [Алчевська 1910: 475], але не зміг повністю уникнути європейських очікувань цього періоду, особливо депресивних настроїв Молодопольської доби.

Сучасний дослідник Я. Поліщук у статті «Естетичний досвід декадансу» (аспекти модальності і моди) зазначає: «Декадентські настрої виявили найбільшу продуктивність у поезії першого десятиліття ХХ ст. У Східній Україні занепадницькі мотиви найчастіше присутні в індивідуальній поетиці М. Вороного, А. Кримського, О. Олеся» [Поліщук 2002: 26].

Кожне нове покоління українських літературознавців відкриває для себе Олександра Олеся по-новому, і різні аспекти його творчості осмислюються з мистецької перспективи кожного покоління. Олександр Олесь, не втрачаючи своєї творчості і своєї національної ідентичності, тобто не стаючи беззаперечним захисником стандартів, часом неприйнятних для рівня розвитку української душі і суспільної, національної, культурної та естетичної свідомості, яка на той час рухалася в нових поетичних, ідеологічних та естетичних напрямках, органічно адаптувався в європейський літературний контекст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алчевська Х. Майстри слова. *Українська хата*. 1910. № 7–8. С. 475–484.

2. Грушевський М. Поезія Олеся. Українське слово : хрестоматія укр. Літ-ри та літ. Критики ХХ ст. : у 3 кн. Київ : Рось, 1994. Кн. 1. С. 257–265.
3. Єфремов С. Муза гніву та зневір'я. *Літературно-критичні статті*. Київ : Дніпро, 1993. С. 153–172.
4. Радишевський Р. Журба і радість Олександра Олеся. Олесь О. Твори в двох томах. Київ : Дніпро, 1990. Т. 1: Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. 1990. 958, [2] с.
5. Поліщук Я. Естетичний досвід декадансу. *Слово і час*. 2002. № 4. С. 20–26.
6. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. *Літературознавчі студії*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. 296 с.
7. Українка Л. Зібрання творів : у 12 т. Київ : Наук. Думка. 1979. Т. 1 : Поезії. 1979. 447 с.
8. Франко І. О. Олесь. З журбою радість обнялась. *ЛНВ*. Київ, 1907. Т. 37. Кн. 3. С. 558–561.

ДЖЕРЕЛА

1. Олесь О. Твори в двох томах. Київ : Дніпро, 1990. Т. 1: Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. 1990. 958 с.

РОЗДІЛ ІІІ

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ МОВИ Й ЛІТЕРАТУРИ

Марина Бевз

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Богатько В.В.

ВЕБ-КВЕСТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ – ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Анотація. У статті йдеться про інноваційну методикау навчання української мови в закладі середньої освіти та її застосування на уроках. Звернено увагу на використання технології веб-квестів, яка спрямована на самостійну роботу школярів, допомагає реалізувати особистісно-орієнтований підхід у навчанні, забезпечує індивідуалізацію й диференціацію навчання з урахуванням здібностей, рівня підготовки та інтересів учнів.

Ключові слова: веб-квест, інноваційна методика, особистісно-орієнтований підхід у навчанні, індивідуалізація навчання, диференціація навчання

Annotation. The article has a note about the innovative method of teaching Ukrainian language in the foundation of middle education and the stagnation in the lessons. Attention is paid to the use of web quest technology, which is aimed at the independent work of schoolchildren, helps to implement a person-oriented approach in education, ensures individualization and differentiation of education, taking into account the abilities, level of training and interests of students.

Keywords: web quest, innovative methodology, person-oriented approach in education, individualization of education, differentiation of education.

Випускник сучасного закладу середньої освіти має самостійно набувати необхідні знання й уміло застосовувати їх на практиці; працювати з різноманітною інформацією; бути комунікабельним, контактним у різних соціальних групах; самостійно працювати над розвитком власного інтелекту, культурного і морального рівня. Для здійснення цього завдання вчитель повинен бути не тільки носієм

інформації, але й педагогом-професіоналом, що означає бути в постійному пошуку, зростанні [Міщанчук 2015: 4].

Можливість різнобічного розвитку учня забезпечать сучасні інноваційні технології навчання, які передбачають використання певних наукових методів та прийомів, що дають змогу:

а) вчителю – застосовувати свої знання та вміння для організації цілеспрямованої, творчої роботи учнів;

б) школярам – реалізувати себе як особистість за обставин, що постійно змінюються;

в) виступають засобами підвищення результативності навчання з шкільних предметів, зокрема української мови [Міщанчук 2015: 4].

Однією з таких технологій, яка вчить знаходити необхідну інформацію, піддавати її аналізу, систематизувати і розв'язувати поставлені завдання, а також, яка спрямована на самостійну роботу учня є технологія веб-квестів – інтеграція методу проектів з використанням Інтернету та рольових ігор.

Серед дослідників, які займалися проблемою використання веб-квестів у процесі підготовки майбутніх учителів, можемо відзначити Бикова В. Ю. [1], Гуревича Р. С. [2], Сокол І. М. [7].

Використання технології веб-квестів допомагає реалізувати особистісно-орієнтований підхід у навчанні і забезпечує індивідуалізацію й диференціацію навчання з урахуванням здібностей, рівня підготовки та інтересів учнів.

«Quest» в перекладі з англійської мови означає «пошук». Згідно вільної Інтернет-енциклопедії «Вікіпедія», квест – один з основних жанрів ігор, що вимагають від гравця розв'язання розумових завдань для просування по сюжету. Сюжет може бути визначеним, або ж давати безліч результатів, вибір яких залежить від дій гравця [URL:<http://ru.wikipedia.org/wiki/Квест>].

Гриневич М. С. розглядає медіаосвітні квести, як нову й перспективну технологію в медіадидактиці [Гриневич 2009: 153].

Аналіз науково-методичної літератури та ресурсів Інтернету з даної теми дав можливість встановити, що в перекладі з англійської мови «web» означає – мережа, а «quest» – пошук.

Мета статті – проаналізувати методикку використання веб-квесту на уроках української мови в закладі середньої освіти.

Уміле використання веб-квестів в освітньому процесі зводиться до формування загальнокультурних і професійних компетенцій, в тому числі інформаційних і комунікаційних [Усата 2019: 306]. Ця

технологія дозволяє також оцінювати рівень сформованості даних компетенцій, який виявляється під час оцінки індивідуального виконання завдання, групової роботи студентів, колективного обговорення проблемних питань та результатів роботи.

Наразі веб-квести на уроках української мови – ефективний засіб мотивації навчальної діяльності старшокласників. Навчання має на меті розвиток самостійного критичного мислення. Сьогодні цю технологію використовують як найбільш ефективний спосіб використання Інтернету на уроках. Веб-квест як форма проведення шкільного уроку - це:

- ✓ проблемне завдання з елементами рольової гри;
- ✓ формат уроку, орієнтований на розвиток пізнавальної, пошукової діяльності учнів, на якому значна частина інформації здобувається через ресурси Інтернету;
- ✓ дидактична структура, в рамках якої учитель удосконалює пошукову діяльність учнів, задає їм параметри цієї діяльності і визначає її час;
- ✓ один із різновидів комп'ютерних ігор, пов'язаних із пригодами;
- ✓ це детектив, під час якого розгадується таємнича загадка [Перепилиця 2015 : 3].

Веб-квест сприяє:

- ✓ пошуку Інтернет інформації, яку визначає учням учитель;
- ✓ розвитку мислення учнів на стадії аналізу, узагальнення та оцінки інформації;
- ✓ розвитку комп'ютерних навичок учнів і підвищенню їх словникового запасу;
- ✓ заохоченню учнів навчатися незалежно від учителя;
- ✓ розвитку дослідницьких і творчих здібностей учнів;
- ✓ підвищенню особистісної самооцінки [Перепилиця 2015 : 3-4].

Веб-квести – сучасний і зручний інструмент для навчання та контролю рівня знань. З його допомогою учні навчаються мобілізуватися й дуже швидко вирішувати нестандартні завдання, з якими у звичайному житті навряд чи стикалися. Також, веб-квести сприяють розвитку творчого та критичного мислення, а також формують навичку аналізу інформації. Завдяки використанню вебквестів можна цікаво пояснити новий матеріал, провести нестандартне заняття та перевірити знання здобувачів освіти.

Нещодавно на платформі «Всеосвіта» було створено унікальний функціонал, який дозволяє всім охочим навчитись створювати квести, додавати свої та проходити їх.

Отож, етапи створення веб-квестів:

1. Назва.

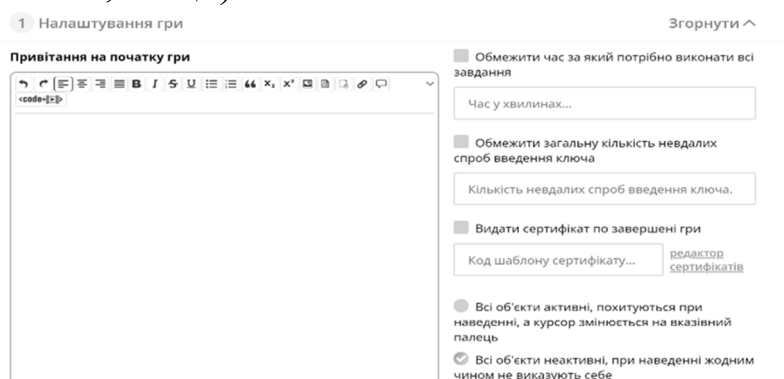

2. Вибір шаблону для створення вебквесту.

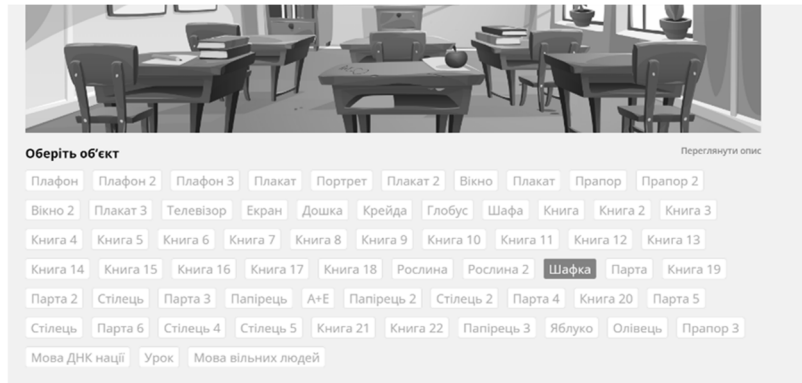
Оберіть шаблон

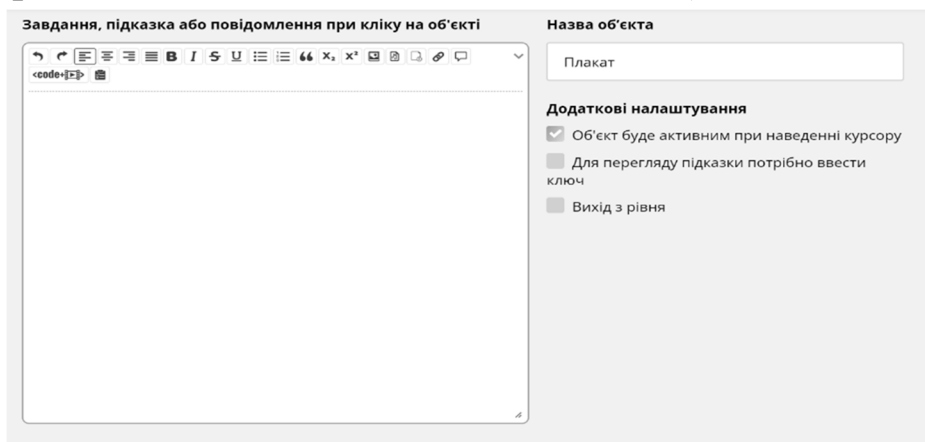
3. Налаштування технічних аспектів гри (обмеження в часі, кількість помилок, тощо).

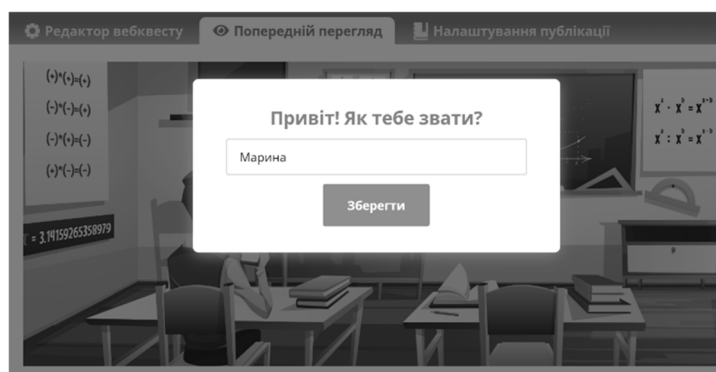
4. Вибір предметів для створення рухливих об'єктів.

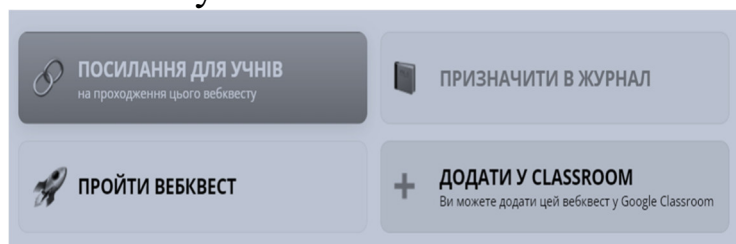
5. Додавання завдань у різному вигляді: текстовому, QR-коду, зображення, активного посилання, тощо).

6. Попередній перегляд та редагування недоліків у грі.

7. Поширення квесту.

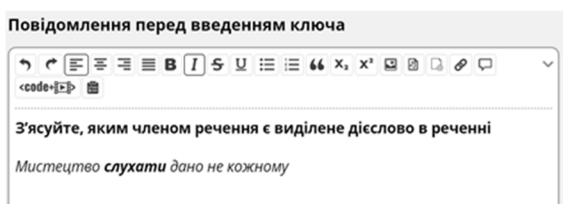

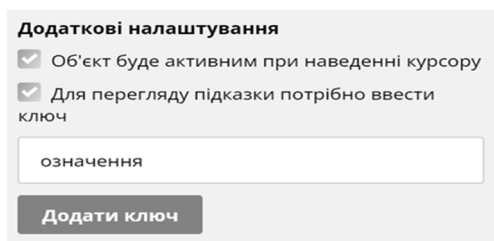
При використанні веб-квесту в навчанні підвищується мотивація учнів до вивчення дисципліни, з одного боку, і до використання комп'ютерних технологій у навчальній діяльності, з іншого.

Проаналізувавши літературу, прослухавши вебінар щодо створення квестових завдань, ми використали інноваційну платформу «Всеосвіта» для створення, власне, веб-квестових завдань, узявши за основу для квестів тему «Дієслово».

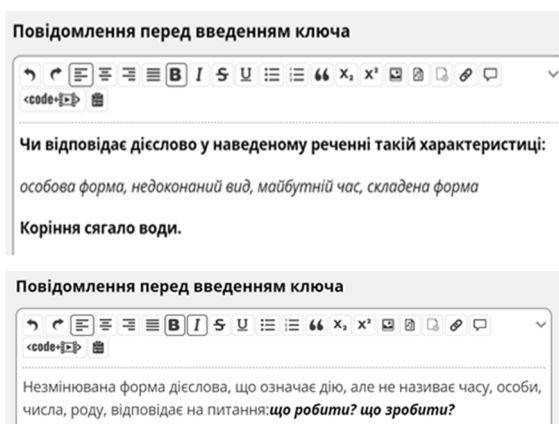
1. Створили завдання, що стосується нетипової синтаксичної ролі дієслова в реченні в текстовому форматі.

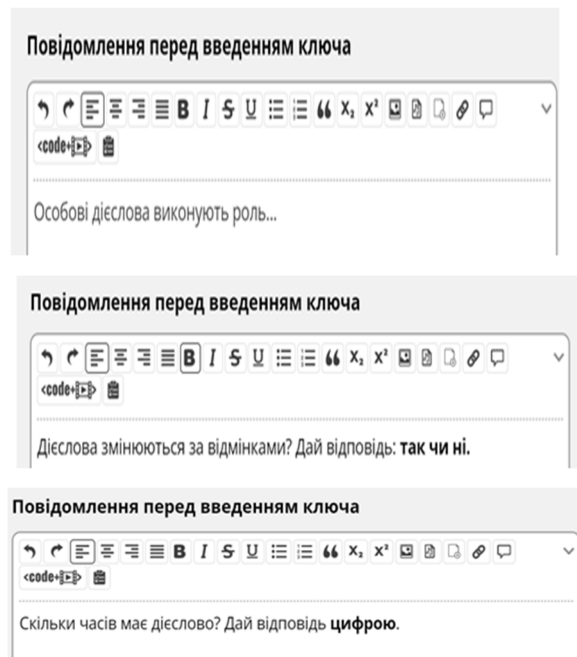
2. Увели ключ для допуску, щоб перейти від одного завдання до іншого.

3. Розробили завдання, що узагальнює морфологічні ознаки конкретного дієслова в реченні.

4. Подали перелік теоретичних запитань, які дадуть змогу визначити рівень володіння учнями теоретичних знань щодо дієслова та його морфологічних ознак.

Отже, веб-квест – не простий пошук інформації у мережі, адже учні, працюючи над завданням, збирають, узагальнюють інформацію, роблять висновки. Крім того, учасники веб-квесту навчаються використовувати інформаційний простір мережі Інтернет для розширення сфери своєї творчої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : [монографія]. К.: Атіка, 2008. 684 с.
2. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях: [навч. посіб.]. Вінниця: ТОВ «Планер», 2006. 366 с.
3. Гриневич М. С. Медіаосвітні квести. *Вища освіта України*. № 3. Дод.1. Тем. вип. Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. К. : Гнозис, 2009. С. 153 – 155.
4. Квест. Матеріал з вільної Інтернет енциклопедії «Вікіпедія». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Квест>
5. Міщанчук І. А. Веб-квест як ресурс диференціації та індивідуалізації навчальної діяльності учнів. Методичні рекомендації. Луцьк. 2015. 75 с.
6. Перепилиця Л. В. Квест на уроках української мови – ефективний засіб мотивації навчальної діяльності старшокласників. Методичні рекомендації. Харків : ЕСХАР, 2015. 11 с.

7. Сокол І. М. Рекомендації щодо створення та проведення освітнього квесту. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Неперервна освіта нового сторіччя:» досягнення та перспективи* URL:

http://media.wix.com/ugd/6719c5_7819ddaf4af34ee3873c2a7e0504fb85.pdf

8. Технологія Web-Quests в навчально-виховному процесі URL: <http://ru.scribd.com/doc/111376848/>

9. Усата О. Ю., Бовсунівська Г. С. Використання веб-квестів у вивченні інформатики. *Інформаційні технології в освіті та науці: зб. наук. праць. Вип. 11. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2019. С. 306-308.*

Оксана Поліщук
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Богатько В.В.

СУЧАСНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ЗАКЛАДІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті описано найбільш доцільні методи формування мовленнєвої компетентності учнів на уроках української мови. Звернено увагу на сучасні методи формування мовленнєвої компетентності школярів за функціональним призначенням. Доведено, що найбільш ефективним для формування комунікативної компетентності учнів є метод інтерактивного навчання.

Ключові слова: мовленнєва компетентність, мовна компетентність, мовна правильність, мовна особистість, рецептивна мовленнєва діяльність, продуктивна мовленнєва діяльність, метод, урок.

Abstract. The article describes the most appropriate methods of forming students' communicative competence in Ukrainian language lessons. Attention is paid to the modern methods of forming the communicative competence of schoolchildren according to the functional purpose. It has been proven that the most effective method for forming students' communicative competence is the interactive learning method.

Key words: communicative competence, linguistic competence, linguistic correctness, linguistic personality type, receptive communicative activity, productive communicative activity, method, lesson.

Концепція 12-річної середньої школи, Національна доктрина розвитку освіти України вказують на необхідність формування в підростаючого покоління «...сучасного світогляду, розвитку творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості»[Національна доктрина]. Проблема якості освіти завжди була актуальною. Новизна її на сьогодні в тому, що академічні знання стають все менш головним показником якості освіти, а на зміну їм приходять такі як «...стійкість мотивації пізнання, здатність до самоосвіти, усвідомлення необхідності освіти, ...здатності до навчання упродовж усього життя»[Концепція].

У пропонованій Концепції мовленнєвого розвитку учнів ми суголосні з міркуваннями М. Пентилюк, відповідно до яких «народжується нова методика навчання рідної мови, що потребує переосмислення змісту, форм, методів і засобів навчання, а головне, визначення суб'єктів навчального процесу та їх взаємодії, що веде до удосконалення технології навчання рідної мови» [Пентилюк 2006: 30].

Методика набуття мовної й мовленнєвої компетентностей реалізується в різних типах навчання української мови. Її елементи суттєво представлені в лінгвометодичних дослідженнях, присвячених роботі з розвитку мовлення, у статтях і матеріалах, опублікованих на допомогу вчителю-словесникові. Проблемі формування мовленнєвої компетентності учнів присвячено роботи Н. Голуб, О. Горошкіної, Т. Грубої, Т. Донченко, С. Карамана, О. Кучерук, А. Нікітіної, М. Пентилюк, Г. Шелехової та ін.

У «Державному стандарті базової і повної середньої школи» [Державний стандарт 2004: 8], в освітніх документах і науково-методичних джерелах вжито відповідні терміни – мовна, мовленнєва, комунікативна, діяльнісна, соціокультурна компетентності / компетенції.

Метою нашої статті є аналіз сучасних методів формування мовленнєвої компетентності учнів на уроках української мови.

Предметом нашого дослідження є сучасні методи формування, власне, мовленнєвої компетентності. Мовленнєвий напрям компетентнісного підходу до формування мовної особистості передбачає вироблення вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої

діяльності, розвиток культури мовлення, мовленнєвої творчості. Методи цього напрямку пов'язані зі сприйманням / розумінням стратегій, інтенцій мовця (автора тексту) та продукуванням висловлювання, а отже, стимулюють активну мовленнєву діяльність учнів, розвиток внутрішньої потреби дотримуватися змістової і мовної правильності мовлення (мовленнєві слухо-вимовні й акцентно-інтонаційні навички, мовленнєві лексичні навички, мовленнєві граматичні, стилістичні навички), формують здатність до самоконтролю результатів мовленнєвої діяльності тощо [Кучерук 2008: 3].

Спостереження за шкільною практикою навчання української мови свідчать про одноманітність методів навчання, найчастіше вчителі використовують традиційні методи: *усний виклад матеріалу вчителем, бесіда вчителя з учнями, диктанти, вправи тощо*. Значно рідше мають місце на уроках рідної мови *інтерактивні та інноваційні методи*. На сьогодні необхідно переосмислити напрями і способи навчання мови з урахуванням нинішніх змін у суспільстві й освіті. Уважаємо, що на часі розширення системи традиційних методів з метою забезпечення суспільних потреб в модернізації організації процесів мовної освіти.

Вивчення специфіки рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності, аналіз теорії і практики мовленнєвого розвитку учнів дозволяє умовно виокремити серед сучасних методів формування мовленнєвої компетентності дві підгрупи за функціональним призначенням:

- методи, спрямовані на поступове ускладнення й поглиблення мовленнєвознавчих понять та розвиток рецептивної мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання): *виразне читання тексту вголос, метод символічного бачення тексту, метод пізнавального бачення тексту (схеми, таблиці та ін.), метод створення психологічної ситуації, метод аудіативних вправ, самостійна робота з навчально-пізнавальною літературою, читання тексту мовчки, робота з електронними носіями знань, Інтернетом, риторичний аналіз тексту, метод тестів, бесіда на основі прочитаного чи заслуханого та ін.;*

- методи, спрямовані на поступове ускладнення й поглиблення мовленнєвознавчих понять та розвиток продуктивної мовленнєвої діяльності (говоріння, писання): *метод інтерпретації тексту, дискусія («Круглий стіл», засідання експертної групи, форум, дебати, «Акваріум», «Мозкова атака», міжгруповий діалог), метод творчих*

робіт (усні і письмові твори та перекази, реферати), складання ділових паперів, проектів, редагування тексту, рецензування учнівських висловлювань, складання діалогів і монологічних висловлювань, метод асоціацій, мовленнєвий тренінг, розумовий штурм, метод створення учнівського «портфоліо» [Кучерук 2008: 9-10].

Таке групування методів є умовним, оскільки один і той самий метод може можна використовувати для формування як рецептивної, так і продуктивної мовленнєвої діяльності, для прикладу: *метод вправ* – відповідно аудіативних чи власне мовленнєвих, *інтерпретація тексту* – внутрішня як сприймання / розуміння (думки про себе) чи усна, письмова.

Значущість методів навчання визначається тим, що в шкільній програмі з мови мовленнєві вміння, які потрібно виробити в учнів, передбачено, а шляхи, способи їх формування – ні (лише окремі поради в пояснювальній записці до чинної програми).

Найбільш ефективним для формування комунікативної компетентності учнів, на нашу думку, є *метод інтерактивного навчання*. При застосуванні інтерактивних технологій можемо моделювати реальні життєві ситуації, пропонувати проблеми для спільного вирішення, застосовувати рольові ігри, давати можливість учасникам певної технології обмінятися життєвим досвідом, одержаною інформацією, вирішувати проблему різними шляхами. Дитина дає свою оцінку, це вчить уважно прислухатися до різних поглядів.

Для того, щоб розвинути відкритість думок, на основі реальних фактів і знань учня, необхідно застосовувати *метод відкритих запитань*, де школяр висловлює власну думку. Це шість «журналістських запитань» з метою здобуття різнобічної інформації стосовно конкретної події: *хто, що, де, коли, як, чому?* Завдяки цьому школярі здобувають уміння успішно спілкуватися, використовувати навички активного слухання, висловлювати власні думки, ставити запитання й відповідати на них.

Однією із інноваційних технологій навчання є *проектна технологія*, яка забезпечує формування основних компетенцій і мовленнєвої також. У її основі лежить розвиток пізнавальної та дослідницької діяльності учнів, уміння конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі.

Застосування *проектно-інформаційного методу* включає формування і розвиток багатьох мовленнєвих умінь: планування

діяльності; збір інформації з її подальшим аналізом та узагальненням фактів; пошук матеріалу в літературних джерелах; аналітична робота над зібраним матеріалом; систематична корекція під час проектної діяльності; висновки; оформлення результатів (обговорення, редагування, написання текстів наукового і публіцистичного стилів, презентація, зовнішня оцінка); редагування і удосконалення текстів; підготовка тезисів, доповідей; публічний виступ перед аудиторією; відповіді на питання опонентів.

Усе більше входять в процес навчання методи, засновані на застосуванні нових інформаційних технологій. Опанування цими методами є невід'ємною складовою освіти учнів, в тому числі й їхньої мовленнєвої компетенції.

Застосовувати інформаційні технології на уроках мови можна в двох напрямках: як форму *ілюстративно – наглядного методу*, наприклад: редагування текстів різних типів, стилів і жанрів, переклад тощо, а також *створення самостійного електронного продукту*.

Під час застосування *ілюстративно–наглядного методу* учні мають можливість робити виправлення, вносити свої доповнення, коментувати побачене на екрані монітора.

Створення самостійного електронного продукту потребує технічних умінь, підбору, збору, систематизації та презентації матеріалу. Така робота проводиться на основі *проектно – дослідницького методу* і потребує широких різноманітних мовленнєвих умінь.

Отже, вважаємо, що впровадження на уроках української мови сучасних методів інтерактивного навчання сприяє формуванню в кожного учня життєвих компетентностей: комунікативних, інформаційних, соціальних, самореалізації та саморозвитку. Системне використання окреслених методів дасть змогу виробити знання базових мовленнєвознавчих понять; уміння сприймати й розуміти вербальну інформацію, розрізняти в ній основний і другорядний матеріал; здатність планувати майбутнє висловлювання, реалізовувати задум у процесі мовленнєвої діяльності, вимогливість до свого мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт базової і повної середньої школи. *Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України*. 2004. № 1- 2. Січень. С. 3-60.

2. Концепція 12 – річної середньої загальноосвітньої школи. [Електронний ресурс]. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2712/

3. Кучерук О.А. Методи формування мовленнєвої компетентності (від герменевтичного до психолінгвістичного досвіду). *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Науково-теоретичний збірник*. ПереяславХмельницький, 2008. Випуск № 15. С. 22-25.

4. Національна доктрина розвитку освіти. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.setlab.net/?view=education-doctrine-2002>

5. Пентилюк М.І. Формування мовної особистості учня – важлива проблема сучасної лінгводидактики. *Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів. Збірник наукових праць*. Рівне, 2006. С. 29-34.

Інна Улиська
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Кухар Н. І.

СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ ФОНЕТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ У ЗВО

Анотація. У статті проаналізовано особливості вивчення фонетики української мови студентами-іноземцями у ЗВО. Досліджено труднощі, що виникають під час засвоєння різних українських фонем студентами з Китаю, Кореї, Туркменістану та Іспанії. Розглянуто найпростіші і найдієвіші методи викладання фонетичного курсу на початковому етапі вивчення української мови як іноземної.

Ключові слова: українська мова як іноземна, фонетика, фонема, звук.

Annotation. The article analyzes the peculiarities of studying the phonetics of the Ukrainian language by foreign students in higher education institutions. The difficulties that arise during the assimilation of various Ukrainian phonemes by students from China, Korea, Turkmenistan and Spain have been studied. The simplest and most effective methods of teaching a phonetic course at the initial stage of learning Ukrainian as a foreign language are considered.

Keywords: *Ukrainian language as a foreign language, phonetics, phoneme, sound.*

Мовна політика нашої країни зорієнтована на впровадження української мови в усі сфери суспільного життя. У зв'язку з цим українська мова стає предметом вивчення не тільки українців, але й громадян інших країн, що проживають на території України з різних причин: робота, навчання, туризм та ін. З іншого боку, зростає інтерес до нашої держави, як такої, де можна отримати ґрунтовну вищу освіту. Тисячі іноземних студентів приїждять до України з метою здобути освіту з певного фаху. Українська мова стає для них необхідним засобом навчання у ЗВО.

Одним із головних завдань на початковому етапі вивчення мови іноземними студентами є фонетика. Акцентуація уваги на фонетичній складовій мови зумовлює успішне формування у майбутнього фахівця як теоретичних знань, так і практичних навичок, що є необхідною складовою для успішного оволодіння такими видами мовленнєвої діяльності, як говоріння, читання, письмо та аудіювання. Вивчення особливостей фонетики української мови є основною передумовою та фундаментом для розуміння системи мови, особливо в умовах, коли особистість потрапляє в іншомовне для неї середовище і мова стає основним інструментом комунікації. Саме тому метою нашого дослідження є вивчення особливостей засвоєння фонетики української мови іноземними студентами у ЗВО.

Психологічні особливості сприйняття, засвоєння та відтворення звуків мови визначено Л. Виготським, П. Вовком, Л. Головяшиною, О. Залевською, Д. Узнадзе. Методичні аспекти вивчення фонетики та орфоєпії схарактеризовано М. Вашуленко, С. Караманом, Л. Паламарем, М. Пентилюк, К. Плиско, О. Хорошковською. Особливості вивчення фонетики української мови як іноземної окреслено Т. Донченко, М. Гримич, П. Луньо, Л. Соболь [Василенко 2010: 68]. Характерні фонетичні труднощі, що виникають у студентів-іноземців упродовж вивчення української мови, розглядали Ма Яньфей, О. Качала, І. Збир та ін. Науково-теоретичні та організаційно-методичні питання навчання фонетики мови як іноземної розглянуто в роботах О. Бондаревої, І. Довгого, Т. Донченко, І. Качана, М. Смульсона, Б. Сокола, М. Шутової [Галайчук 2020: 88].

Так, Ма Яньфей, працюючи з китайськими студентами, дослідила, що для успішного засвоєння ними української мови, в першу чергу,

необхідно чітко та послідовно пояснити студентам, як працює мовний апарат при вимові кожної конкретної фонемі. Метод, що передбачає просте імітування звуків української мови, виявився недостатньо дієвим для цієї національності, бо викликав багато запитань і непорозумінь. Найбільше труднощів, як зауважує дослідник, на початковому етапі вивчення мови, виникали під час засвоєння таких фонем, як [d'], [m'], оскільки для китайської мови є нехарактерними м'які звуки. Крім того, звук [p] взагалі виявився таким собі «відкриттям», адже цей дрижачий звук відсутній у рідній мові студентів. А такі звуки як [ɟ] та [x], наприклад, у словах «голод» і «холод», викликали збентеження, так як часто студенти не могли «вловити» звукову різницю між ними, що теж пов'язано з нюансами китайської мови, де відсутня дзвінкість [Галайчук 2020: 88].

Інший дослідник – С. Яремчук, вивчаючи різні аспекти викладання української мови студентам із Китаю, також звертав увагу на те, що оволодіння м'якими звуками української мови, а також звуками [p], [dз] та [дж], є досить складним завданням для китайських студентів і потребує більше часу для засвоєння [Галайчук 2020: 88].

Працюючи зі студентами з Іспанії, науковець О. Качала виявив, що значна кількість фонетичних помилок, що виникають у іспанців, пов'язана, в першу чергу, відсутністю чіткого протиставлення в їхній рідній мові дзвінкості/глухості та твердості/м'якості приголосних. У зв'язку з цим їм важко було зрозуміти і почути різницю між звуками [b] і [β], [m] і [n], [z] і [s], а також засвоїти такі звуки, яких немає у іспанській мові: [dз], [u], [ɥ], [ʃ], [ж]. Майже не чують різниці студенти між звуками [u] та [i], що сприймаються іспанцями як один звук [Галайчук 2020: 89].

Цікавим є дослідження І. Збир, яка вивчала питання фонетичної інтерференції корейських студентів у процесі вивчення української мови як іноземної. Науковець наголошує, що важливим чинником засвоєння фонетичного ладу української мови для корейців є врахування відмінностей у консонантних системах корейської та української мов. Вона виділила такі характерні труднощі вимови для корейських студентів, як оволодіння вимовою тих звуків, яких немає в рідній мові, зокрема нерозрізнення фонем [b] і [β] у зв'язку з відсутністю звука [β] в корейській мові, а також [c] і [z], [m] і [d], [ʃ] і [ж], [z] і [ж], [dз] і [z], [дж] і [ж], [ɟ] і [x] та [p] і [л], оскільки звуки [z], [ж], [dз], [x] та [p] теж відсутні і тому студенти намагаються замінити їх подібними з рідної мови, що призводить до неправильної

вимови і, як результат, непорозуміння під час бесіди з україномовним носієм. Також досить значною проблемою для корейців є пари м'яких звуків, наприклад $[m]$ і $[m']$, $[d]$ і $[d']$, адже в корейській мові немає м'якості [Галайчук 2020: 89].

Філологи Т. Іванова та С. Винниченко, довгий час працюючи з туркменськими студентами, зазначають, що особливої уваги при вивченні української мови як іноземної потребує наголос, який є вільним в українській мові і може спричиняти труднощі у відтворенні інтонаційних конструкцій, а також відсутність у туркменській мові корелятивних пар за твердістю/м'якістю, що перешкоджає, зокрема, розумінню семантики слів, які є залежними від цієї ознаки (наприклад, *рис* – *рись*) [Ісаєнко 2022: 58].

Отже, іноземний студент уже на початковому етапі вивчення української мови зустрічається зі значною кількістю труднощів, і першою проблемою, яка постає перед ним, є українська вимова, тому варто звернути увагу на такі фонетичні особливості української мови, як:

- українській мові характерна дзвінкість/глухість та твердість/м'якість приголосних;
- голосні та приголосні фонemi можуть бути у сильній чи слабкій позиції;
- наголос в українській мові рухомий, тобто може змінювати свою позицію залежно від зміни форми слова;
- мова уникає важких для вимови збігів приголосних, а також і голосних;
- особливістю мови українського письма є вживання м'якого знака та апострофа;
- букви *я*, *ю*, *є*, *ї* можуть позначати один чи два звуки залежно від позиції у слові;
- інтонація відіграє важливу роль у розрізненні видів речення, зокрема, розповідного і питального тощо [Мірошніченко 2015: 93].

Саме ці особливості на початковому етапі вивчення української мови як іноземної формують фундамент для подальшого оволодіння системою мови на всіх її рівнях. Тому завданням фонетичного курсу є засвоєння, розвиток та доведення до автоматизму слухо-вимовних навичок іноземного студента, що забезпечується відповідними засобами та методами навчання. Практично розвинути фонетичні навички можна різними шляхами: слухати аудіофайли, аудіокниги й пісні українською мовою; постійно перебувати в україномовній

аудиторії й комунікувати з носіями мови; вивчити теорію і працювати практично з викладачем, який зверне увагу на помилки у вимові й професійно допоможе їх відкоригувати; читати тексти вголос і виконувати фонетичні вправи тощо.

Проте найпростішим і найдієвішим методом, як засвідчує практика, все ще залишається аудиторна робота безпосередньо з викладачем, а також правильно підібрані завдання, що акцентують увагу на різних моментах вимови певних звуків, які можуть бути нехарактерними для інших мов. Наприклад, завдання, що передбачає вивчення голосних звуків і їх розрізнення:

Завдання 1. Слухайте, повторюйте, читайте. Пишіть.

А а (а) [а] а – а – а

О о (о) [о] о – о – о   о – а – о   а – о – а

У у (у) [у] у – у – у   у – о – а   а – о – у

Е е (е) [е] е – е – е   е – а – о   е – о – у

И и (и) [и]   и – и – и   и – е – у   о – и – а

І і (і) [і]   і – і – і   і – у – а   а – і – у   е – о – і
                         а – о – у – е – и – і

Завдання на правильне поєднання голосних та приголосних звуків:

Завдання 2. Слухайте, повторюйте, читайте. Пишіть.

М м (ем) [м]   ма – мо – му – ме – ми
                         ам – ом – ум – ем – им – ім
                         ама – омо,   емо – иму
                         ми, ма́ма, Емма

Н н (ен) [н]   на – но – ну – не – ни
                         ан – он – ун – ен – ин – ін
                         ана – ама
                         оно – омо
                         уну – уму
                         ене – еме
                         ини – ими
                         ним – ними   нам – нами
                         Інна

Д д (де) [д]   да – до – ду – де – ди
                         ад – од – уд – ед – ід
                         дам – дум – дим
                         ада – ана – ама
                         де – не – ме
                         де, Ден, оді́н, мед

T t (te) [t]   *ta – to – tu – te – ti*
                           at – ot – ut – et – it – it
                           ta – da   to – do   tu – du
                           ete – ede   iti – idi
                           ти, тут, там, тато, тема, дата, мати, Антон,
                           дитина, Том

Зауважимо, що з перших моментів вивчення звуків іноземні студенти починають засвоювати також елементарний лексичний матеріал, з якого вже на наступному уроці можуть спробувати скласти прості речення. Наприклад:

Завдання 3. Слухайте, повторюйте, читайте.

<i>Тут мама. Тут тато.</i>	<i>Мама тут. Тато тут.</i>
<i>Там Емма. Там Ден.</i>	<i>Емма там. Ден там.</i>
<i>Там дата. Там тема.</i>	<i>Там дата і тема.</i>
<i>Тато тут. Мама тут.</i>	<i>Тато і мама тут.</i>
<i>Мати там. Дитина там.</i>	<i>Мати і дитина там.</i>

Найчастіше саме такі вправи є основними під час вивчення фонетичного курсу української мови як іноземної і використовуються з метою розпізнавання та запам'ятовування звуків.

Отже, викладання фонетичного курсу є важливим ~~аенектом~~ етапом у вивченні української мови як іноземної, оскільки дозволяє створити підґрунтя для майбутнього оволодіння системою мови, розвиває навички міжособистісної комунікації і, як результат – розуміння співбесідника. А також допомагає іноземцям адаптуватися до нових умов проживання в чужій країні, зрозуміти менталітет населення та його культуру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галайчук О. Застосування логопедичних вправ під час вивчення фонетики української мови як іноземної // Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 27. Т. 1. С. 87-92.

2. Василенко Н. В. Роль принципу урахування рідної мови іноземних студентів у процесі навчання української орфоєпії // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки. 2010. Вип. 1.31. С. 67-74.

3. Ісаєнко Т. В. Навчання української мови як іноземної студентів із Туркменістану (фонетичні труднощі). *Applied Linguistics-3D. Language, IT, ELT*. Zhytomyr: Житомирський державний політехнічний університет. 2022. С.58-61.

4. Мірошниченко Ю. М. Дистанційний супровідний курс фонетики української мови для іноземних студентів основного етапу навчання. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки*. 2015. Вип. 26. С. 91-99.

Лариса Червінська
Наук. керівник – доц. Богатько В.В.

ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті проаналізовано методи, прийоми і форми навчання, які підвищуватимуть результативність таких важливих компонентів змісту навчання, як мовна та мовленнєва компетентності, які є складовими комунікативної компетентності учнів. Особливу увагу звернено на уроки розвитку зв'язного мовлення, які допомагають школярам оволодіти багатством сучасної української літературної мови, розвивати точне, виразне, стилістично диференційоване мовлення.

Ключові слова: методи, прийоми, форми навчання, мовна компетентність, мовленнєва компетентність, урок, розвиток зв'язного мовлення, нова українська школа.

Annotation. The article deals with the search for methods, techniques and forms of teaching that will increase the effectiveness of such important components of the content of education as language and speech competence, which are components of students' communicative competence. Particular attention is paid to the lessons of developing coherent speech, which help students to master the richness of the modern Ukrainian literary language, to develop accurate, expressive, stylistically differentiated speech.

***Keywords:** methods, techniques, forms of teaching, language competence, speech competence, lesson, development of coherent speech, new Ukrainian school*

Оновлена система освіти характеризується фундаментальними змінами та переходом на новий рівень становлення й розвитку. Сучасна школа працює за новим Державним стандартом, оновленими програмами, враховуючи концептуальні засади реформування середньої школи.

Законом України «Про освіту» визначено, що освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку людини, її успішної реалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави [Закон].

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [Закон].

Актуальною проблемою Нової української школи є пошук шляхів створення умов для забезпечення свідомого засвоєння знань здобувачами освіти. Цьому значною мірою сприяє вивчення української мови, оскільки в ній міститься базова основа всіх навчальних предметів.

Мета статті: дослідити методи і прийоми, що застосовуються на уроках української мови для розвитку зв'язного мовлення молодших школярів,

Розвиток мовлення – це робота над правильною вимовою й виразністю усного мовлення, над збагаченням словникового запасу, над точністю й правильним уживанням слів, над словосполученнями, реченнями й зв'язною мовою, над орфографічно грамотним письмом – ось основний зміст уроків з розвитку мовлення. Розвиток мови учнів потребує системного підходу. Робота НУШ має бути спрямована на формування комунікативних та мовленнєвих умінь і навичок, від цього

залежить роль людини в суспільстві та її успішність, оскільки мова є основою, на якій ґрунтується людська культура.

В умовах Нової української школи перед учителем постає завдання формувати в учнів такі ключові компетентності: вільне володіння державною мовою, що передбачає вміння усно та письмово висловлювати свої думки та почуття, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність використовувати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях; активне використання рідної мови в різноманітних комунікативних ситуаціях, зокрема в побуті, навчальному процесі, культурному житті громади [Постанова].

Методика роботи має бути спрямована на пошук методів, прийомів і форм навчання, які підвищуватимуть результативність таких важливих компонентів змісту навчання, як мовна та мовленнєва компетентності, які є складовими комунікативної компетентності учнів.

Компетентнісний підхід, як вказує досвід, стимулює навчальну діяльність учнів на уроках рідної мови, сприяє формуванню вмінь вільно здійснювати мовленнєве спілкування як в усній, так і в писемній формах, доцільно використовувати ресурси рідної мови в різних життєвих ситуаціях. Особливої вагомості в цьому сенсі набувають уроки розвитку зв'язного мовлення, які допомагають школярам оволодіти багатством української літературної мови, розвивати точне, виразне, стилістично диференційоване мовлення.

Н. Бібік стверджує, що «у більшості випадків учні..., володіючи інформацією і маючи досвід вирішення проблеми в умовах навчальної ситуації, не вміють розв'язувати інформальні (такі, що виходять за межі навчального процесу) завдання, приймати рішення у складних життєвих ситуаціях. Вони недостатньо володіють інтегрованими вміннями й навичками, необхідними для успішного вирішення проблем, що виникають у реальному житті» [Бібік 2015: 49].

Мовна компетентність – комплексне поняття, яке охоплює систему мовленнєвих умінь (вести діалог, сприймати, створювати й поширювати усні та письмові монологічні або діалогічні висловлювання), необхідних для спілкування в різних ситуаціях [Бокій 2021: 5].

Основними напрямками розвитку мовлення школярів НУШ є:
- робота над словом;

- робота над словосполученням і реченням;
- робота над зв'язним мовленням [Бокій 2021: 6].

Тексти є основою для складання або заповнення таблиць, визначень, схем і малюнків, допоміжних тез; складання нового тексту – електронної презентації, вірша, інформаційного листа тощо.

З-поміж прийомів роботи з текстом використовуємо на уроках української мови *інсерт*, «Кубик Блума», «Знайди невідповідності», «Латка на фразеологізм», *метод кубування та інші*.

Інсерт – застосовується під час індивідуальної роботи, при роботі в парах та групах на будь-якому етапі уроку. Частіше використовується під час засвоєння нових знань та потребує уважного читання тексту (більш того – великих текстів) та змушує читача звертати увагу на незрозумілі моменти (які, частіше за все, учні пропускають) [Бокій 2021: 9].

Інсерт примушує згадати те, що вже знав та виокремити у тексті нове – текст маркується спеціальними позначками (✓ - я це знаю; – - протиріччя з моїми уявленнями; + - нова інформація; ? – потребує пояснень), а результати маркування тезисно виносяться у таблицю. Сформульовані тези учні вибірково зачитують. Працювати з таблицею потрібно впродовж уроку, тези можуть коригуватися та переноситися з однієї комірки таблиці до іншої, а на етапі рефлексії відбувається обговорення та аналіз тез [Навчальний прийом INSERT].

З-поміж прийомів роботи з текстом, виокремлюємо «**Кубик Блума**».

Учні 5-А комунального закладу «Вінницький ліцей № 6» на уроці української мови, працюючи з текстом «Золота пектораль», одночасно навчаються складати «різномірні» питання: «Назви», «Поясни», «Запропонуй», «Придумай» тощо.

«Назви»! Запитання, спрямовані на відтворення знань: учень називає предмет, явище, термін тощо. **«Назви ім'я того, хто знайшов золоту пектораль».**

«Чому»? Запитання для формулювання причинно-наслідкових зв'язків: учень має описати процеси, що відбуваються з певним предметом чи явищем. Це відкрите запитання, що розвиває аналітичне мислення дитини. **«Чому пектораль вважалась чоловічою прикрасою?»**

«Поясни»! Запитання для уточнення, що допомагають дітям сфокусуватися на різних сторонах обговорюваної теми. Зазвичай ці питання починаються зі фраз на кшталт «поясни свою точку зору...», «ти справді вважаєш, що...» або «ти впевнений, що...». **«Поясни значення символів пекторалі».**

«Придумай»! Це творчі запитання, що містять елемент припущення та вигадки. Діти розвивають стратегічне мислення (що буде, якщо..., придумамай, як...). **«Що було б, якщо золоту пектораль віднайшов саме ти?»**

«Поділись»! Запитання для аналізу та оцінки фактів/отриманої інформації. Кожне із запитань обов'язково має апелювати до емоцій дитини. Альтернативні варіанти запитань: що ти відчуваєш, коли..., чому ти обрав... **«Поділися враженнями, після прочитаного тексту».**

Приєм «**Знайди невідповідності**» навчає виокремлювати у тексті помилки (текст у цьому випадку може зачитуватися учителем або бути надрукованим перед учнями) [Бокій 2021:10].

Часто на уроках української мови у 5-В класі комунального закладу «Вінницький ліцей № 6» використовуємо такий прийом, як **«Гра»**. Ігри допоможуть активізувати й урізноманітнити навчальний процес, пробудить в учнів інтерес та мотивацію. Наприклад: **«Латка на фразеологізм»**. Цю вправу використовую як фізкультхвилинки. Учитель зачитує фразеологізми, а учні показують «латки» (частини тіла): ніс, око, вухо, губа, зуб [Король 2015: 13-14].

Фразеологізми: *тримати ... за вітром; полізти чортові в ...; і за ... не свербить; робити з ... халяву; глядіти свого ...; розмова в чотири ...; ... не з лопуцька; дивитися в ...; хоч в ... стрель; водити ...; хоч у ... бгай; перелічити ...; копилити ...; ні ...ні рила виткнути ...; самі ... та зуби; надувати ...; на ... нічого покласти; впадати в ...; сушити ...*

Відповіді: тримати носа за вітром; полізти чортові в зуби; на зуб нічого покласти; впадали в око; і за вухом не свербить; робити з губи халяву; глядіти свого носа; розмова в чотири ока; губа не з лопуцька; дивитися в зуби; хоч в око стрель; водити за ніс; куди сягає око; хоч у вухо бгай; перелічити зуби; копилити губи; ні вуха ні рила; виткнути носа; самі вуха та зуби; надувати губи; сушити зуби.

Також на уроках української мови у 5 класах ми застосовуємо **метод кубування** – це метод навчання, який полегшує розгляд теми з різних точок зору, у шести різних площинах (описувати, асоціювати, порівнювати, аналізувати, висловлювати аргументи за і проти,

застосовувати), і разом з тим дозволяє повністю охарактеризувати поняття, використовуючи для цього глибокі знання.

Метод кубування на уроках охоплює всіх без винятку учнів. Цей метод можна застосовувати на етапі усвідомлення, систематизації та контролю знань. На кожній грані кубика з картону написано питання або завдання. Наприклад: *лексичне значення слова, до витоків слова, словосполучення, антоніми / синоніми / омоніми, спільнокореневі слова, речення / прислів'я / приказки / фразеологізми.*

Охарактеризуємо слово «ведмідь».

Лексичне значення слова. Ведмідь – дика кошлата тварина, що живе у лісі, зимує у барлозі, любить мед.

До витоків слова. Ведмідь – означає той, хто поїдає мед, медоїд.

Спільнокореневі слова. Ведмідь, ведмежа, ведмедик, ведмежатник, ведмежий.

Сполучення слів. Великий, клишоногий, вайлуватий, старий, голодний, чорний, бурий, гімалайський, білий. Побачити, зустріти, вислідити (ведмедя). Реве, ричить, смокче (лапу), спить.

Синоніми. Ведмідь клишоногий, топтигін, ведмежа.

Фразеологізм. Ведмідь на вухо наступив. Ведмежа послуга.

Прислів'я. Два ведмедів одному барлозі на живуть.

Загадка. Клишоногий, вайлуватий, смокче у барлозі лапу, вміє голосно ревіть, називається ... (ведмідь).

Висловлення власних думок, підтвердження їх прикладами, урахування думки інших, дотримання найважливіших правил літературної вимови є провідним завданням учителя у формуванні мовленнєвого розвитку здобувачів освіти НУШ і є одним із основних завдань навчально-виховного процесу в цілому. Провідним завданням у цій роботі є вміння висловлюватись у всіх доступних їм формах, типах і стилях мовлення.

Отже, вміння самостійно та ефективно працювати з текстом потребує певних нових підходів та дає змогу здобувачам освіти та вчителям досягати певних позитивних результатів спільної діяльності.

Кожному сучасному вчителю Нової української школи потрібно у своїй діяльності разом із здобувачами освіти вдосконалювати свої комунікативні вміння, а також розвивати мовленнєві навички в майбутніх носіїв українського слова та вміння здійснювати всі види мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо). Необхідно вчити учнів культурі мовного спілкування, підвищувати

їхній інтелектуальний рівень. Цей процес потребує вмінь, які вимагають повсякденних стереотипних мовленнєвих ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н. М. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. *Український педагогічний журнал*. 2015. №1. С. 47–58.

2. Бокій Н.В. Метод. рекомендації. Звичайні форми роботи – новий підхід: розвиток зв'язного мовлення учнів Нової української школи. 2021. 33 с.

3. Закон України «Про освіту».
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

4. Король Л. Г. Ігри на уроках української мови. Старокостянтинівський РМК, 2015. 52 с.

5. Критичне мислення: ключові характеристики та вправи для його розвитку. URL: <https://naurok.com.ua/kritichne-mislennya-klyuchovi-harakteristiki-ta-vpravi-dlya-yogo-rozvitku-3091.html>

6. Модельні навчальні програми для 5-9 класів Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>

7. Навчальний прийом INSERT для аналізування будь-яких текстів. URL: <https://vseosvita.ua/news/navchalnyi-priyom-insert-dlia-analizuvannia-bud-iakykh-tekstiv-5998.html>

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

Аліна Шимкова
Наук. керівник – к. педаг. н., ст. викл. Сахацька В. В

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІННОВАЦІЙНІ ЗАСОБИ НАВЧАННЯ

Анотація. У статті проаналізовано особливості застосування інформаційно-комп'ютерних технологій в освітньому процесі та їх позитивні сторони впливу на розвиток учнів.

Ключові слова: інформаційно-комп'ютерні технології, інтерактивні засоби навчання, дистанційне навчання, мультимедіа.

Annotation. *The article analyzes the features of the use of information and computer technologies in the educational process and their positive effects on the development of students.*

Keywords: information and computer technologies, interactive learning tools, distance learning, multimedia.

У сучасному світі інформаційні технології відіграють важливу роль у житті кожної людини. Вони змінюють наше бачення світу, дозволяючи нам приймати більш швидкі та точні рішення. Тому закономірно, що ці технології займають важливе місце в освітньому процесі.

Інформаційно-комп'ютерні технології мають великий потенціал у сфері навчання та виховання. Вони допомагають зробити процес навчання більш інтерактивним та ефективним, надаючи доступ до великої кількості інформації та дозволяючи студентам взаємодіяти з нею ефективніше.

Науковці Л. Коношевський та Р. Гуревич стверджують, що «інформаційні, комунікаційні й аудіовізуальні технології – інструмент принципового переоформлення та переосмислення навколишнього світу, причому інструмент безальтернативний. Можна сказати, що скоро закінчується «крейдяний період» в історії культури й освіти, на зміну йому приходить епоха концептуально нових цифрових пристроїв і технологій. SMART-технології, бездротові відеопроектори, технології Wi-Fi та ін. Усі ці технології рішуче налаштовують людей на продуктивну роботу з гіпермедіа, забезпечують контроль і моніторинг різних сторін життя й особливо – всіх учасників hi-tech-освітнього процесу» [Гуревич 2019: 18].

Використання інформаційно-комп'ютерних технологій у навчальному процесі забезпечує більш ефективне засвоєння матеріалу та підвищує мотивацію студентів. При цьому впровадження ІКТ в освітню систему впливає не тільки на освітні технології, а також використання комп'ютерів, засобів зв'язку, спеціального обладнання, програмного, апаратного забезпечення, систем обробки інформації. Це також передбачає створення нових способів навчання та зберігання знань, таких як електронні підручники та мультимедіа, електронні

бібліотеки та архіви, глобальні та локальні освітні мережі, інформаційно-пошукові та довідкові системи [Матвієнко 2019: 49-52].

Електронні книги та інтерактивні навчальні матеріали можуть надати учням швидший і легший доступ до необхідної інформації, дозволяючи їм зосередитися на основних аспектах матеріалу та заощадити час на пошук інформації в інших джерелах. Крім того, вони представляють більш інтерактивний та цікавий спосіб навчання учнів, оскільки містять різні види візуальних та аудіо ефектів, які допомагають зрозуміти певний предмет краще. Такі матеріали можуть бути оновлені та змінені у режимі реального часу, що дозволяє вчителям та учням бути в курсі актуальних питань своєї галузі. Електронні книги та інтерактивні матеріали є більш доступними для учнів з різними потребами та обмеженнями, оскільки можуть мати можливість змінювати розмір шрифту, кольори та інші параметри, що є позитивним елементом особливо в інклюзивному навчанні [Кравченко 2020: 25-30].

Одним із передових засобів інноваційного навчання вважається і мультимедійний комплекс (МК). Він включає мультимедійні проектори та інтерактивні дошки [Пошетун 2004: 51]. Вони допускають різні форми взаємодії, такі як відображення схем, графіків, схем та ілюстрацій, які сприяють кращому розумінню матеріалу. Крім того, інтерактивні дошки дозволяють учням брати активну участь в освітньому процесі, змінюючи зміст і формат навчальних матеріалів.

Інтерактивні дошки можна використовувати для викладання різноманітних предметів: від математики та природничих наук до мови та суспільствознавства. Вони також можуть допомогти покращити навички читання та письма, розвинути навички критичного мислення. Однією з особливостей інтерактивних дисплеїв є можливість взаємодії з ними за допомогою різних пристроїв, таких як стилус, пальці тощо. Це дозволяє студентам брати активну участь на уроці, виконувати різноманітні завдання та відповідати на запитання в режимі реального часу [Пошетун 2004: 53-56].

Варто звернути увагу на те, що наведені мультимедійні комплекси можуть допомогти покращити співпрацю між учнями та вчителями, оскільки вони надають можливість спільно працювати над проектами та завданнями. Крім того, вони можуть бути ефективним інструментом для проведення вебінарів і онлайн-зустрічей. У деяких навчальних закладах інтерактивні дошки використовують для створення

віртуальних уроків, які можна провести в будь-який час і в будь-якому місці для навчання. Це дозволяє студентам навчатися дистанційно та зручно.

Окрім інтерактивних дошок, існує багато інших інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ), які можна використовувати як інноваційні засоби навчання. Для прикладу, виокремлено такі:

- Віртуальна реальність (VR) і доповнена реальність (AR) – ці технології дозволяють створювати віртуальні об'єкти та сцени, які допомагають учням краще розуміти складні концепції та процеси. Їх можна використовувати для викладання географії, історії, природознавства та інших предметів.

- Мультимедійні презентації, такі як PowerPoint і Prezi, дозволяють використовувати відео, зображення, звук та інші елементи для створення цікавих і динамічних уроків.

- Мобільні програми (мобільні програми) – ці програми допомагають учням навчатися в будь-який час і в будь-якому місці. Вони можуть містити тести, інтерактивні завдання та інші елементи, які допомагають учням краще зрозуміти та запам'ятати навчальний матеріал.

- Електронні книги (e-books) – ці книги можуть містити відео, аудіо, інтерактивні завдання та інші елементи, які допомагають учням краще зрозуміти та запам'ятати навчальний матеріал.

- Онлайн-курси та вебінари – ці форми навчання дозволяють студентам навчатися дистанційно та зручно. Вони можуть містити відеоуроки, інтерактивні завдання та можливість взаємодії з викладачами та іншими учнями.

- Комп'ютерні ігри – деякі комп'ютерні ігри можуть допомогти учням розвивати різноманітні навички та вміння (логічне мислення, комунікацію, моторні навички, уяву та творчість).

Унікальність комп'ютерних ігор полягає в тому, що вони можуть мотивувати до навчання через взаємодію та гейміфікацію (використання елементів гри в освітньому процесі). Наприклад, ігрова механіка може включати різні рівні складності, відкриття нових можливостей під час досягнення певних результатів, виконання завдань у межах часу та інші елементи, які спонукають учнів до активного навчання [Семчук 2015: 6-13].

На сьогодні онлайн-технології відіграють ключову роль, в процесі дистанційного навчання. Різні дистанційні курси та вебінари є одними з найпопулярніших інформаційних та комп'ютерних засобів

навчання, які дозволяють студентам навчатися будь-коли та будь-де. Дистанційне навчання дозволяє студентам зосередитися на освітньому матеріалі, не відволікаючись та не відвідуючи навчальні заклади.

Відмінною рисою дистанційного навчання є можливість доступу до великої кількості різноманітних матеріалів, доступних онлайн. Це можуть бути лекції, відеоуроки, електронні книги, тести та інші навчальні матеріали. Крім того, інформаційно-комп'ютерні технології надають можливість створювати інтерактивні вправи, які допомагають учням краще засвоїти матеріал [Широков 2021: 248-250].

Однією з переваг дистанційного навчання є також можливість відвідувати курси та вебінари з експертами з усього світу. Це дозволяє студентам отримати нові знання та досвід від провідних експертів у своїх галузях. Крім того, дистанційне навчання дозволяє студентам з різних країн спілкуватися, обмінюватися ідеями, що сприяє розширенню їхнього кругозору, відкриття для себе нових підходів до вирішення освітніх питань. Також дистанційна форма навчання є більш гнучкою, оскільки дозволяє навчатися в зручній для учнів час та оптимальний темп.

Ефективним інформаційно-комп'ютерним засобом навчання є використання відеоуроків. Вони можуть містити докладні описи тем, приклади та вправи, щоб допомогти учням краще зрозуміти матеріал. Крім того, відеоуроки можуть бути створені в різних форматах, таких як відео з екрану комп'ютера, анімація або відео з камери, що дозволяє підібрати найкращий формат для конкретного типу матеріалу [Якубов 2015].

До ще одних популярних інформаційно-комп'ютерних технологій зараховують мультимедійні презентації. Учні можуть використовувати мультимедійні презентації для створення проектів, які демонструють їхні знання та розуміння певної теми. Презентації можуть містити відео, зображення, аудіофайли, графіки, діаграми та інші елементи, які допомагають їм краще зрозуміти матеріал.

Особливості мультимедійної презентації включають:

- Візуалізація інформації: мультимедійні презентації дозволяють візуалізувати інформацію та полегшити її розуміння учнями. Візуальна підтримка може допомогти учням запам'ятати матеріал краще та швидше.

- Інтерактивність: мультимедійні презентації можуть бути інтерактивними, дозволяючи учням взаємодіяти з матеріалом і підвищувати їхній інтерес до навчання.

- Гнучкість: мультимедійні презентації можна змінювати та оновлювати в будь-який час, що дозволяє вчителям і учням працювати над матеріалом і виправляти помилки.

- Можливості співпраці: Мультимедійні презентації можуть створюватися спільно групою студентів, сприяючи розвитку навичок співпраці та спілкування [Гуржій, Гуревич 2017].

Отже, застосування інформаційно-комп'ютерних технологій в освіті є досить ефективним і перспективним напрямком розвитку освіти. Різноманітність ІКТ дозволяє вчителям використовувати їх для різноманітних завдань і форм навчання. Наприклад, інтерактивні дошки дозволяють учням взаємодіяти з матеріалом і підвищити ефективність навчання, а онлайн-курси дозволяють учням навчатися дистанційно у власному темпі.

Інформаційно-комп'ютерні технології можуть забезпечити доступ до величезних обсягів інформації, що зробить навчання більш цікавим і зрозумілим. Використання ІКТ дозволяє ефективніше використовувати час, відведений на освіту, і підвищити її продуктивність. Важливо враховувати, що ІКТ не замінять вчителів, але можуть слугувати ефективним інструментом підтримки навчання та розвитку учнів.

Дослідження інформаційно-комп'ютерних технологій як інноваційних засобів навчання має великий потенціал для подальшого розвитку. Сучасні технології надають незліченні можливості для покращення якості та ефективності навчання, але вони також можуть викликати нові виклики та проблеми. Одним з напрямків подальшого дослідження може бути розробка та впровадження нових інноваційних засобів навчання на базі інформаційно-комп'ютерних технологій, які постійно розвиваються. Також важливим напрямком дослідження є вивчення впливу інформаційно-комп'ютерних технологій на психофізіологічний стан учнів. Дослідження може включати аналіз впливу довготривалого користування комп'ютером на зір та пам'ять, а також на їх емоційний стан. Важливим напрямком дослідження є також аналіз впливу інформаційно-комп'ютерних технологій на соціальні аспекти навчання, зокрема на комунікацію та співпрацю між учнями, їх соціальну ізоляваність, а також на ефективність спільної роботи в групах.

ЛІТЕРАТУРА

5. Кравченко В. Використання електронних книг та інтерактивних навчальних матеріалів у навчальному процесі.

Інформаційні технології в освіті. Серія: педагогічні науки. Вип. 178. 2020. С. 25 – 30.

6. Матвієнко Я. О., Кобися В. М. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі: зб. наук. пр. редкол.: Р.С. Гуревич (голова) та ін. Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. ТОВ фірма «Планер». Вип. 11 (14). 2019. С.298.

7. Мультимедійні технології та засоби навчання: навч. посіб. / Гуржій А. М., Гуревич Р. С., Коношевський Л. Л., Коношевський О. Л.; за ред. академіка НАПН України Гуржія А. М. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 556 с.

8. Пометун О. І. Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. / за ред. О. І. Пометун. Київ: Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.

9. Семчук С. І. Комп'ютерні ігри та їх використання в педагогічному процесі ДНЗ. *Педагогіка. Актуальні наукові дослідження*. Варшава: Вид. Diamond trading tour, 2015. С. 6-13.

10. Широков Д. Платформатизація освітнього процесу під час дистанційного та змішаного навчання в школі. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. Секція: педагогіка та освіта, Вип. 5. 2021. С. 247–253.

11. Якубов С. Дистанційне навчання. Організація процесу. *Директоршколи. Шкільний світ*. Вип. 1. 2015.

URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/6902/1/S_Yakubov_DSHSHS_1_IPPO.pdf (Дата звернення: 01.03.2023).

Тетяна Морозюк

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Прокопчук Л. В.

ЕЛЕМЕНТИ ІНФОМЕДІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 8 КЛАСІ

Анотація. У статті йдеться про актуалізацію потреби набуття інфомедійної компетентності здобувачами освіти, що, зі свого боку, передбачає здатність до критичного осмислення інформації, відмежування правди від фейків, креативний підхід до розв'язання проблемних питань, обґрунтування власної позиції. Відповідно до навчальної програми з української мови, запропоновано систему

завдань для формування медіакомпетентності учнів на уроках української мови у 8-му класі.

Ключові слова: інфомедійна грамотність, медіаграмотність, інфомедійні компетентності, українська мова в школі, українська мова 8 клас.

Annotation. *This article is about the actualization of the needs of education seekers to acquire infomedia competence, which, for its part, involves the ability to critically understand information, distinguish truth from fakes, a creative approach to solving problematic issues, and justifying one's own position. In accordance with the curriculum of the Ukrainian language, a system of tasks is proposed for the formation of media competence of students in Ukrainian language lessons in the 8th grade.*

Keywords: *infomedia literacy, media literacy, infomedia competencies, Ukrainian language at school, Ukrainian language 8th grade.*

Актуальність теми. Стрімкий розвиток інноваційних технологій, глобалізація, широкі можливості медіаспоживання вимагають нових інструментів та підходів у багатьох царинах суспільного життя, зокрема і в освіті. Серед життєво важливих компетентностей сучасного споживача інформації чільне місце посідає інфомедійна, що передбачає здатність критичного осмислення інформації, виокремлення правдивого її складника, креативний підхід до розв'язання проблемних питань, вільне висловлення власних суджень і належна їхня аргументація. Освітні заклади – це ті середовища, де мають формувати медіаграмотного здобувача освіти, спроможного правильно декодувати масив щоденного інформаційного продукту.

Питання застосування медіаосвітніх технологій в освітньому просторі досліджували І. Белан, І. Заворотнюк, І. Земелько, О. Ігнатенко, Г. Сенкевич, О. Кравченко, І. Шепенюк, О. Зима, Р. Гуревич, О. Спирін та інші. Проблемою інтеграції інфомедійної грамотності в простір шкільної мовної освіти цікавилися О. Семенов, М. Ячменик, О. Кучерук та ін., проте вивчення цього питання потребує нових поглядів і досліджень з опорою на конкретний клас та навчальний предмет, що й зумовило *актуальність* нашої статті, *мета* якої – визначити тренувальний навчально-методичний інструментарій інтегрування інфомедійної грамотності у викладання української мови у 8 класі.

Реформування шкільної освіти спрямоване на перетворення української школи на важіль особистісної орієнтації, соціальної рівності, критичного осмислення та інноваційності [5]. Такий поступ передбачає **«інтеграцію інфомедійної грамотності** в навчальні програми шкільних предметів із метою набуття українськими школярами навичок критичного сприйняття інформації й усвідомлення ними цінності високоякісної інформації в контексті шкільної освіти» [4].

21 квітня 2016 року Президія Національної академії наук схвалила Концепцію впровадження медіаосвіти в Україні (нову редакцію), головною метою якої є «сприяння розбудові в Україні ефективної системи медіаосвіти, що має стати фундаментом гуманітарної безпеки держави, розвитку і консолідації громадянського суспільства, протидії зовнішній інформаційній агресії, всебічно підготувати дітей і молодь до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа, формувати у громадян медіаінформаційну грамотність і медіакультуру відповідно до їхніх вікових, індивідуальних та інших особливостей» [1, с. 6].

2020 року прийнято Державний стандарт базової середньої освіти, де остаточно визнано, що імплементація інфомедійної грамотності в освітній процес є однією із цілей якісної освіти [6].

Важливі навички медіаосвіти учень здобуває й на уроках української мови. Учитель-словесник під час освітнього процесу формує не лише предметну компетентність, а й інфомедійну грамотність, що є основою для формування успішної особистості учня як частини соціуму XXI століття [2, с. 158].

Серед переліку ключових компетентностей, визначених у програмі української мови для 8 класу, можемо виокремити такі їх компоненти, що базуються на основах медіаграмотності: уміння виокремлювати головну й другорядну інформацію; установлювати причинно-наслідкові зв'язки; швидко й ефективно шукати інформацію; використовувати сучасні технології; здійснювати пошукову діяльність та аналіз мовних явищ; впевнено й водночас критично застосовувати інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією з навчальною метою та в приватному спілкуванні; грамотно й безпечно комунікувати в інформаційному просторі; розпізнавати маніпулятивні технології та протистояти їм; розвивати медійну грамотність [3].

Сучасний педагог має ставити за мету знайти правильні шляхи розвитку інфомедійних компетентностей в учнів. Визначаючи основні шляхи формування інфомедійної грамотності, ми звернули увагу на важливість залучення дослідницької та самостійної роботи учнів, введення ігрового компонента в навчання. Наголошуємо на потребі налагодження каналів комунікації через соціальні мережі, особливо під час дистанційного навчання, подання учням коректних джерел для подальшої праці. Під час продукування письмових та творчих робіт також варто залучати тематику інфомедійності. Не варто забувати й про емоційність як важливий складник подання будь-якої інформації. Акцентуємо, що важливою умовою формування інфомедійної грамотності є робота з фейками, рекламою, пропагандою та медіатекстами для унаочнення та безпосереднього контакту учнів із ними. Опираючись на описані засади, пропонуємо систему вправ, які можна використати під час вивчення різних тем, передбачених навчальною програмою для 8-го класу, для класної, домашньої та позакласної роботи.

Вправа «Тривимірність науки»

Тема: Словосполучення

Завдання. Користуючись трьома ресурсами, опрацюйте тему «Словосполучення». Зіставте та проаналізуйте інформацію, що ви знайшли. На матеріалі напрацювань укладіть карту пам'яті до поданої теми.

Методичний коментар. Це завдання допоможе учням переконатися в тому, що для отримання правдивої та повної інформації потрібно послуговуватися кількома джерелами. Виконуючи вправу, учні розвиватимуть навички аналізу, синтезу, оброблення даних. До того ж розвиватиметься й креативність, творчість, уміння виділяти головне й нестандартно подати інформацію.

Вправа «Листуймося в мережі правильно:)»

Тема: Односкладне речення. Означено-особові речення

Завдання. Підготуйте постер для шкільного сайту на тему: «Як спілкуватися в соцмережах», використовуючи означено-особові речення. Кращу роботу розмістять на сайті школи, щоб усі учні могли ознайомитися.

Методичний коментар. Під час виконання цього завдання учні поглиблять знання про вправи ведення бесіди в соціальних мережах,

удосконалять уміння знаходити головне та подавати його в потрібній формі.

Вправа «Секрети реклами»

Тема: Просте ускладнене речення

Завдання. Напишіть текст реклами продукту, потрібного для вашої родини (харчові, промислові товари тощо), уживаючи прості ускладнені речення. У своїй рекламі використайте прийоми маніпуляції, поясніть, з якою метою вжили той чи той вираз. Текст можна доповнити самостійно створеним коротким відеороликом (до 20 секунд). Учні здають свої роботи вчителю, який анонімно презентує всі напрацювання класові. Після перегляду методом голосування (бажано теж анонімно) обирають переможця.

Методичний коментар. Виконання цього завдання потребує критичного й креативного мислення, що теж є елементом інфомедійної грамотності. Наступний етап – вибір переможця – дасть учням змогу зіставити роботи інших, звернути увагу на переваги та недоліки, подивитися по-новому на свою роботу, тренуватися помічати маніпулятивні заклики в рекламі, відчути свою індивідуальність та водночас суспільну значущість.

Вправа «Просвітницька робота»

Тема: Головні й другорядні члени речення

Завдання. Підготуйте допис в одну із соцмереж про член речення (на ваш вибір), зробіть навмисне 5 помилок. Готовими дописами обміняйтеся в месенджері з однокласником / однокласницею. Попрацюйте з отриманим дописом, знайдіть помилки та відредагуйте його.

Методичний коментар. Учні повторюють вимоги викладу інформації в соціальних мережах (стислість, лаконічність, повнота викладу), переконуються, що інформація, висвітлена в соцмережах, може бути навчальною та пізнавальною. Також учні з допомогою вчителя переконуються, що важливо дбати про правильність повідомлень. Школярі узагальнюють знання про частини мови, розвивають уважність, навички роботи з текстом.

Вправа «Дослідники мови ЗМІ»

Тема: Вставні слова. Групи вставних слів і словосполучень за значенням.

Завдання. Знайдіть газетну чи журнальну статтю (можна в електронному варіанті) про Україну (мову, культуру, традиції, географію, літературу тощо), де будуть вставні слова та

словосполучення. Випишіть їх, розподіляючи за групами. Поміркуйте, з якою метою вжито вставні слова, зверніть увагу на розділові знаки.

Методичний коментар. Для формування інфомедійної грамотності потрібно залучати учнів до роботи з медіатекстами, стимулювати знаходити потрібну інформацію, виокремлювати з текстів необхідне, підбивати підсумки.

Отже, можемо стверджувати, що ХХІ століття вимагає освічених, критично мислячих особистостей, що вдосконалюють свої компетентності та йдуть у ногу із часом. Завдання сучасної освіти – формувати таких громадян. Тут у пригоді стає впровадження медіаграмотності в освітній простір, що стартувало в Україні 2010 року й зараз активно імплементується в навчальний процес. Учителю на уроках має розвивати в учнів критичне осмислення навколишньої дійсності, навички роботи з інформацією: відмежовувати правдиву інформацію від хибної; зіставляти, аналізувати почуте й побачене; утілювати свої ідеї завдяки онлайновим інструментам. Для цього в пригоді стануть різноаспектні вправи та завдання, у яких вдало поєднано мовний та інфомедійний складники.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / за ред. Л. А. Найдьонової, М. М. Слюсаревського. Київ, 2016. 16 с.

2. Кучерук О. Навчання української мови на засадах медіаосвіти в загальноосвітній школі: соціокультурний аспект. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Випуск 51. Кам'янець-Подільський : Видавець Панькова А. С., 2020. С. 76–80.

3. Навчальна програма з української мови (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, 2011 рік). URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/11.-ukrayinska-mova-onovlennya-programa-dlya-5-9-kl.docx> (остання дата звернення: 03.02.2023).

4. Навчально-методичні матеріали для вчителя «Інфомедійна грамотність на уроках української мови» для 8–9 класів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi-pidruchniki-ta-navchalno-metodichni-posibniki-rekomendovani-mon/navchalno-metodichni-materiali-dlya-vchitelya-infomedijna-gramotnist-na-urokah-ukrayinskoyi-movi-dlya-89-klasiv> (Дата звернення: 03.02.2023).

5. Нова українська школа. URL: <https://nus.org.ua/about/> (Дата звернення: 03.02.2023).

6. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти». Постанова КМУ від 30 вересня 2020 р. № 898.

URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text> (Дата звернення: 03.02.2023).

7. Семенов О., Ячменик М. Мовно-методична підготовка майбутнього вчителя-словесника до використання засобів медіаосвіти: монографія. Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 211 с.

Мирослава Мартинюк
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Прокопчук Л. В.

ЕВРИСТИЧНА БЕСІДА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД НАВЧАННЯ НА УРОЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті зроблено спробу дати загальну характеристику методу евристичної бесіди. Визначено специфіку використання методу та окреслено значення евристичної бесіди на уроках української мови.

Ключові слова: евристична бесіда, метод, організація навчання, пізнавальна активність.

Annotation. The article attempts to give a general characterization of the heuristic conversation method. The specifics of using the method of heuristic conversation in Ukrainian language lessons are determined. The significance of heuristic conversation in teaching the Ukrainian language is outlined.

Keywords: heuristic conversation, method, organization of learning, cognitive activity.

У сучасній методиці триває пошук ефективних методів модернізації навчального процесу, серед яких постає проблема вибору методів навчання, що безпосередньо стосується і викладання української мови. Важливого значення надають не лише опануванню мовними та мовленнєвими компетенціями, а й необхідності

формування в учнів здатності творчо мислити, розвитку пізнавальних інтересів та самостійності.

Зокрема, одне з провідних місць у навчальному процесі на сучасному уроці української мови належить евристичній бесіді. Евристична бесіда – один з найпопулярніших методів навчання, найважливіший і ключовий компонент евристичного навчання. Евристичною бесідою називають систему взаємопов'язаних запитань, кожне з яких є логічним кроком, що спрямовує учнів до самостійного знаходження нових знань та способів добування інформації на основі вже засвоєних знань.

Суть евристичної бесіди полягає в тому, що вчитель продумує та планує певні кроки пошуку, розчленовує тему на підпроблеми, а учні, здійснюючи творчу діяльність, формують ці кроки.

Зауважуємо, що специфікою евристичної бесіди як нестандартного діалогічного методу навчання є самостійність учня в пошуках інформації, коли йому не дають готових знань, а він самостійно створює продукт діяльності (гіпотезу чи модель). Але варто враховувати й те, що евристичні методи навчання дають результат лише тоді, коли сам учитель добре знає особливості використання цього методу і вміє вправно його застосовувати.

Метод евристичної бесіди не втрачає своєї актуальності й сьогодні, оскільки є ефективним засобом організації навчання, який сприяє розвитку мислення, фантазії, дослідницьких навичок та формуванню вміння відповідати на питання проблемного характеру, при цьому орієнтуючись на здобуття учнем результатів власними зусиллями.

Евристична бесіда є об'єктом дослідження багатьох науковців: О.М. Беляєва, Т.О. Грищенко, С.П. Лукач, Н.В. Гузій, М.О. Лазарева, В.Р. Пономаренко, О.М. Лазаревої та інших. Проте зауважуємо, що аналіз евристичної бесіди крізь призму застосування на уроках української мови залишається недостатньо дослідженим, що і зумовлює актуальність статті.

Тому метою статті є визначення специфіки використання евристичної бесіди як методу активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови.

Незважаючи на давній вік, поняття евристичного методу в педагогіці почало використовуватися порівняно нещодавно. Однак і досі відсутнє єдине визначення: евристичне навчання трактують як форму навчання (наприклад, евристична розмова), спосіб навчання

(мозковий штурм) або технологію творчого розвитку учнів. Зокрема, на думку Н. Громової, евристична бесіда має важливе значення в системі словесних методів, оскільки використання цього методу базується на діалогічному навчанні, що сприяє розвитку «мотиваційно-творчої активності і спрямованості особистості, інтелектуально-логічних здібностей, інтелектуально-евристичних, інтуїтивних здібностей, комунікативно-творчих здібностей особистості, здібностей до самоуправління в навчально-творчій діяльності» [Громова 2019].

На думку О. Нефедченко, «з дитячими версіями і судженнями вчитель працює як з особливим особистісним змістом освіти, допомагає учням оформити і висловити свою думку» [Нефедченко 2019: 46]. Тому вважаємо, що така сутність евристичного навчання лише підтверджує важливість та необхідність застосування евристичної бесіди на уроках.

Водночас, як зазначає Л. Мамчур, «діяльність учителя має бути організована не за принципом інформаційного повідомлення від суб'єкта до об'єкта у формі монологічного мовлення, а у вигляді діалогу (полілогу)» [Мамчур 2006: 4]. За таких умов евристичний метод для учнів стає безперервним відкриттям нового. Особистий досвід учня перетворюється на компонент його освіти, а зміст навчання створюється у процесі діяльності учня. Отож евристичне навчання – це навчання, яке ставить на меті конструювання учнем власного сенсу, цілей, а також змісту освіти та процесу його організації, діагностики й усвідомлення.

Мета евристичного методу ґрунтується на тому, що відбувається не просто передача особистого досвіду вчителя учням, а учень сам породжує власний досвід, орієнтуючись на конструювання майбутнього. Зокрема, на уроках української мови особливо важливим є формування мовної особистості учнів.

Організація уроку із застосуванням евристичної бесіди вимагає завчасної підготовки вчителя та водночас збільшує ефективність засвоєння теоретичного матеріалу завдяки відповідям на проблемні запитання чи вирішенню проблемної ситуації.

Зокрема на уроці, темою якого є вивчення відокремлених членів речення, а саме, на такому етапі, як актуалізація опорних знань, доречно запропонувати учням для аналізу текст чи речення, до складу яких входять речення з відокремленими членами. Учні коментують їх,

розставляють розділові знаки та намагаються самостійно дійти висновків.

В: Погляньте на ці два речення:

У небі сяє сонце.

У небі, далекім і прозорім, сяє сонце.

В: Подумайте, чим вони між собою відрізняються? Яке з цих речень несе більше смислове навантаження? Чому?

У: У першому реченні є означення («далекім» і «прозорім»), які характеризують іменник «небо», а в другому реченні їх немає. Тому можна зауважити, що перше речення має відтінок додаткового повідомлення і в ньому більше художності та поетичності.

В: Так, правильно. Саме з такими конструкціями ми будемо сьогодні працювати. Темою нашого уроку є «Відокремлені члени речення». Отож, які асоціації викликає у вас слово «відокремлений»? Як ви думаєте, які синоніми можна до нього дібрати?

У: Виділений, відділений, відмежований.

В: Справді. Як ви вважаєте, які члени речення можуть бути відокремленими?

У: Напевно, відокремленими можуть бути лише другорядні члени речення.

В: Так, а чому? Обґрунтуйте свою думку.

У: Головні члени речення є носіями основної думки, а другорядні виражають доповнення до неї, підсилюючи чи уточнюючи.

В: Дійсно. А тепер, враховуючи попередні твердження, спробуйте зробити висновок, з якою метою відокремлюють другорядні члени речення?

У: Для акцентування на них, посилення їхнього значення.

В: Так, а тепер прослухайте речення з відокремленими членами ще раз, зверніть увагу на інтонування. Дайте відповідь на запитання: як в усному мовленні та на письмі виділяють відокремлені члени речення?

У: В усному мовленні відокремлені члени речення виділяються паузами, а на письмі – комами.

В: Усе правильно, проте запам'ятайте, що на письмі вони також можуть відокремлюватися з допомогою тире.

Запропонований фрагмент уроку є прикладом використання евристичної бесіди у 8 класі на уроці української мови. Зазначимо, що евристичну бесіду варто застосовувати згідно з урахуванням вікових особливостей учнів, їхніх інтересів та залежно від рівня складності сприймання учнями певної теми. Це допоможе подолати в деяких

учнів комплекс «мовчазного учня» та дасть можливість школярам взяти активну участь у навчальному процесі.

Для проведення евристичної бесіди на уроці української мови важливим є вибір вчителем логічної лінії, чітка послідовність запитань, доступність пояснення матеріалу. У разі правильного та доцільного використання евристичного методу в навчальному процесі учні братимуть активну участь в обговоренні, здійснюючи частково-пошукову діяльність, будуть залучені до викладу думок та їх оцінки, що сприятиме розвитку вміння логічно мислити.

Отже, вважаємо, що значення евристичної бесіди під час вивчення української мови у 8 класі є досить вагомим. Воно полягає в тому, що застосування евристичної бесіди дозволяє індивідуалізувати навчання та створювати проблемні ситуації з метою вдосконалення мовних вмінь та навичок в процесі навчання; підвищує творчу та пізнавальну активність учнів; створює комфортне середовище навчання; сприяє розвитку інтелектуального та творчого потенціалу особистості учня та формування самооцінки; створює умови для самостійної роботи; вчить уважно слухати та поважати думку інших.

Акцентуємо увагу, що застосування евристичної бесіди як методу формування пізнавальної активності учнів є актуальною проблемою та потребує подальшого детального вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громова Н. В. Евристична освіта у творчій самореалізації старшокласників: зміст, структура, способи діяльності, результати. Пізнавально-творча і професійна самореалізація особистості в евристичній освіті: монографія / за редакцією проф. М.О. Лазарева, проф. О.Г. Козлової. Суми: ФОП Цьома С.П., 2019. С. 115–134. URL: https://vps-41387.vps-default-host.net/uploads/order/344309-monografiya-2_1665313832.pdf (Дата звернення: 14.02.2023).

2. Мамчур Л. Роль діалогічної комунікації в особистісно орієнтованому навчанні. *Рідна школа*. 2006. № 12. С. 3–5.

3. Нефедченко О. І. Розвиток концепцій і технологій евристичної освіти у зарубіжній і вітчизняній педагогічній науці. Пізнавально-творча і професійна самореалізація особистості в евристичній освіті : монографія / МОН України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка ; [за ред. проф. М. О. Лазарева, проф. О. Г. Козлової]. Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. С. 39–60. URL:

https://vps-41387.vps-default-host.net/uploads/order/344309-monografiya-2_1665313832.pdf (Дата звернення: 15.02.2023).

4. Пізнавально-творча і професійна самореалізація особистості в евристичній освіті: монографія / за редакцією проф. М.О. Лазарева, проф. О.Г. Козлової. Суми: ФОП Цьома С.П., 2019. С. 181-195.

Софія Дика

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Прокопчук Л.В.

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті актуалізовано проблему використання сучасних інформаційних технологій в освітньому процесі, зокрема на уроках української мови. Окреслено дидактичний потенціал використання мультимедійних презентацій, електронних словників та довідників, інших освітніх ресурсів Інтернету.

Ключові слова: синтаксис, інформаційно-комунікаційні технології, мультимедійні презентації, електронні словники та довідники, освітні ресурси Інтернету.

Annotation. The article was investigated the peculiarities of using modern information technologies in the educational process, in particular, during the study of syntax of simple uncomplicated sentence on lessons of Ukrainian language in 8 class. The educational process of multimedia presentations, electronic dictionaries and reference books, educational resources of the Internet has been determined. An important part of the research was the elaboration of the essence of information and communication technologies and their role in the field of education.

Keywords: information and communication technologies, syntax, multimedia presentations, electronic dictionaries and directories, educational resources of the Internet.

Вагомість інформаційно-комунікаційних технологій та їхня роль у житті кожної людини зростає щодня. Наразі досить складно назвати сферу діяльності, де б не використовували сучасних технологій, не є винятком й освітня галузь. Із стрімким розвитком інновацій усе важче

зацікавити учнів вивченням чогось нового, активізувати їхню пізнавальну діяльність, тож учитель має йти в ногу із часом. Мультимедійні презентації, інформаційні джерела електронного простору мережі «Інтернет» є невід'ємною частиною освітнього процесу, особливо під час вивчення української мови. Саме тому потрібно знати специфіку їх застосування на уроках, зокрема й української мови.

Проблемі використання сучасних інформаційних технологій в освітньому процесі присвячені наукові розвідки В. Бикова, Р. Гуревича, В. Степанова, О. Спіріна, Л. Шевченко та ін. Про особливості застосування ІКТ на уроках української мови йдеться в працях Л. Городецької, О. Когут, І. Козуб, Л. Масловської та ін.

Мета нашої статті – окреслити лінгводидактичний потенціал сучасних інформаційних технологій.

Інформаційно-комунікаційні технології посідають значне місце серед засобів навчання. Засоби навчання – це пристрої та предмети, що використовують учитель та учні в навчальному процесі для підвищення його ефективності. В. Галузяк серед дидактичних засобів навчання виокремлює такі: технічні засоби навчання (ТНЗ), натуральні предмети, репродукції, символічні навчальні посібники [Галузяк 2012: 168].

Інформаційно-комунікаційні технології – це сукупність методів і технічних засобів застосування інформаційних технологій на основі комп'ютерних мереж і засобів зв'язку для забезпечення ефективного процесу навчання [Степанов 2016: 523]. До інформаційно-комунікативних технологій належать: комп'ютери, комп'ютерні комплекси, проектори, мультимедійні дошки, програмне забезпечення, електронні підручники і мультимедіа; електронні бібліотеки й архіви, глобальні та локальні освітні мережі; інформаційно-пошукові та інформаційно-довідкові системи [7].

Використання ІКТ на уроках української мови має певні переваги: оптимізація освітнього процесу, активізація пізнавальної діяльності здобувачів освіти, підвищення рівня їхньої мотивації до навчання, розкриття творчого потенціалу учнів. Серед недоліків застосування інформаційно-комунікаційних технологій варто виділити: відсутність необхідного технічного та програмного забезпечення, негативний вплив на сприйняття й опрацювання інформації, перевантаження учасників навчального процесу.

Звісно, під час використання ІКТ варто враховувати психологічно-педагогічні умови, зокрема вікові та індивідуальні особливості розвитку здобувачів освіти, типи їхнього мислення й організації нервової системи, об'єм і характер матеріалу, що вивчається.

Одним з найбільш поширених засобів навчання з використанням ІКТ залишається мультимедійна презентація. В. Шкляр зауважує, що це «найбільш ефективний і багатофункціональний засіб, що інтегрує в собі могутні розподілені освітні ресурси, може забезпечити формування і прояв ключових компетентностей учня, насамперед інформаційної і комунікативної» [Шкляр 2016: 45].

Мультимедійна презентація – це набір слайдів та слайд-шоу, що містить текстову інформацію, графічні зображення, аудіо та відео, таблиці, схеми, нотатки, комп'ютерну анімацію та ін. Існують різні критерії класифікації презентацій. З огляду на джерела створення, мету, об'єкт та тему розрізняють слайдові, потокові, віртуальні та 3D презентації. Є низка вимог, що стосуються створення презентацій: оформлення тексту (подана інформація має бути лаконічна); чіткість структури; наявність заголовків; органічне поєднання тексту з іншими елементами на слайді; відповідність тексту чинним нормам сучасної української літературної мови; задіяння як візуального, так і слухового каналу сприйняття інформації [5].

На уроці презентація виконує такі важливі функції, як: підвищення пізнавального інтересу, активізація уваги, оптимізація процесу засвоєння матеріалу, розвиток самостійності та критичного мислення учнів, формування інформаційної культури [Устименко 2014 : 15].

На переконання Л. Городецької, медіатехнологій на уроці української мови – це потужний дидактичний засіб, що сприяє не тільки зростанню зацікавленості у вивченні певного предмета, а й формуванню власної аргументованої оцінки мовного явища [2].

Уже створено багато ресурсів для мультимедійних презентацій. Найпопулярнішими програмами є: Microsoft Office PowerPoint, Windows Movie Maker, OpenOffice.org, Prezi, Crello, Office Sway та інші. Маючи простий інтерфейс, усі потрібні інструменти та елементи, ці додатки налічують чимало користувачів.

Перша програма, яку використовують під час створення презентацій, є Microsoft Office PowerPoint. У своїй структурі вона має все потрібне: слайди та слайд-шоу зі змінними стилями, структурою та шаблонами, можливість додавати текст, аудіо, відео, графіку, анімацію, зображення, гіперпосилання та ін. Можливість працювати з

різних пристроїв (комп'ютер, ноутбук, телефон, мультимедійна дошка, тощо) в режимі онлайн полегшують доступ до програми і роблять її більш мобільною. А проста побудова уможливорює її швидке опанування.

Також досить відомим додатком є Canva (<https://www.canva.com/>) – графічний інструмент, що є чудовим засобом для створення не лише презентацій, а й інфографіки, карти думок, буклетів, плакатів та ін. Canva має величезний ресурс різноманітних фото, відео, шаблонів, графічних зображень, що добираються автоматично залежно від теми, для якої створюється презентація. До того ж існує прямий зв'язок між цим додатком та іншими корисними програмами для навчання, наприклад Classroom. Важливою і корисною функцією є можливість працювати над презентацією колективно. Це уможливорює проведення групової, проєктної роботи та, відповідно, позитивно впливає на міжособистісні взаємини. Не менш цікавою опцією є можливість зберігання презентації в різноманітних форматах, таких як PNG, JPG.

Проте, незважаючи на всі позитивні моменти у використанні презентацій на уроках, усе ж указують і на певні певні недоліки, серед них – розсіювання уваги здобувачів освіти, систематичне використання презентацій спричиняється до механічного сприймання інформації, що згодом може призвести і до втрати в учнів мотивації вивчати цей матеріал та ін.

Вивчення української мови, особливо її лексики і фразеології, неможливе без словникової роботи. Словники, здебільшого їхні електронні версії, слугують незамінним джерелом збагачення лінгвістичних знань.

Електронний словник – 1) це відцифровані словники у комп'ютерах або на інших електронних ресурсах; 2) це комп'ютерна база даних, що містить закодовані словникові статті, які дають змогу здійснювати швидкий пошук потрібних слів [Шевченко 2016: 5].

Оновлення інформації, її доступність, швидкий пошук, можливість легко редагувати відомості забезпечують активне використання електронних словників. Наразі є велика кількість таких словників, як-от:

- «Словник української мови» в 11 томах (<http://sum.in.ua/>) – це одна з найповніших та найбільших лексикографічних праць в онлайн-доступі. Основою цього ресурсу є «Великий тлумачний словник сучасної української мови» та оновлений «Словник української мови у 20 томах».

- Словник.ua (<https://slovnyk.ua/index.php>) – це електронний орфографічний (260 000 слів) та тлумачний (130 000 визначень із «Словника української мови» в 11 томах та 21 000 тлумачень) словник, що поєднує чимало корисних функцій, наприклад, чинний правопис 2019 року, правильної транслітерації, наголосів.

- Словopedia (<http://slovopedia.org.ua/>) – це сайт, що містить значну кількість словників. Серед них можна вирізнити такі: «Великий тлумачний словник сучасної української мови», «Універсальний словник-енциклопедія», орфографічний, фразеологічний словники.

- Укрліт.org (<http://ukrlit.org/slovnyk>) – онлайн словник, що побудовано на основі єдиної перехресної електронної бази слів та статей з різних джерел: 129 375 визначень зі «Словника української мови» в 11 томах, 66 605 – зі словника Б. Грінченка та 3 708 – зі словника-довідника «Знаки української етнокультури» В. Жайворонка.

Словники відіграють важливу роль у вдосконаленні мовної і мовленнєвої компетентностей здобувачів освіти, у вихованні мовного чуття і свідомого ставлення до слова.

Засобом активізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти слугує і всевітня мережі «Інтернет». Інтернет – це система взаємополучених комп'ютерних мереж, побудована на використанні протоколу IP і маршрутизації пакетів даних. Інтернет утворює глобальний інформаційний простір, слугує фізичною основою для Всесвітньої павутини (World Wide Web, WWW) і великої кількості інших систем передачі даних [3].

Освітні ресурси мережі «Інтернет» – це навчальні, освітні джерела Інтернету, що спрямовані на використання вчителями, викладачами чи учнями в навчальному та виховному процесі.

Загалом такі ресурси стають у пригоді не лише учням, а й учителям. Серед офіційних джерел інформації для освітян відзначимо такі: сайт Міністерства освіти і науки України (<http://mon.gov.ua/>), Національна академія педагогічних наук України (<http://naps.gov.ua/>), Український центр оцінювання якості освіти (<https://testportal.gov.ua/>), Всеукраїнська школа онлайн (<https://lms.e-school.net.ua/>), Нова українська школа (<https://nus.org.ua/>). Ресурси «На Урок» (<https://naurok.ua/>) та «Всеосвіта» (<https://vseosvita.ua/>) допоможуть учителеві не лише ґрунтовно підготуватися до занять, але й поділитися досвідом, об'єднатися для розв'язання певних освітніх завдань.

Отже, дидактичні можливості інформаційно-комунікаційних технологій досить високі, використання мультимедійних презентацій, електронних словників та різноманітних освітніх ресурсів Інтернету під час вивчення української мови дають змогу оптимізувати освітній процес, активізувати пізнавальну діяльність здобувачів освіти, а також сприяють формуванню національно-мовної особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галузьяк В. М., Сметанський М. І., Шахов В. І. Педагогіка: навч. посіб. Вінниця : Планер, 2012. 400 с.
2. Городецька Л. Д. Використання сучасних технологій навчання на уроках української мови та літератури. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/stattya-na-temu-vikoristannya-suchasnih-tehnologiy-navchannya-na-urokah-ukra-nsko-movi-ta-literaturi-87876.html> (Дата звернення: 05.02. 2022).
3. Інтернет. *Словник іншомовних слів*: веб-сайт. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=8575&action=show> (Дата звернення: 10.02.2023).
4. Максимюк С. П. Педагогіка: навч посіб. Київ: Кондор, 2005. 667 с.
5. Методична розробка «Мультимедійні уроки – сучасність сьогодення». На урок: веб-сайт. URL: <https://naurok.com.ua/metodichna-rozrobka-multimediyuni-uroki---suchasnist-sogodennya-233672.html> (Дата звернення: 10.02. 2023).
6. Методична розробка мультимедійна презентація – потужний стимул у навчанні / укладач Устименко Ю. В. Кропивницький. 2014. 33 с.
7. Ставицька І. В. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті. Режим доступу: <http://confesp.fl.kpi.ua/> (дата звернення: 08.02.2023).
8. Степанов В. П. Використання інформаційних технологій у навчальному процесі : монографія. Харків : Видавець Рожко С. Г., 2016. С. 520–535.
9. Шкляр В. М. Ікт-освіта без кордонів. модернізація освіти в умовах інформатизації суспільства. *Scientific Journal «ScienceRise»*. 2016. №1/5(18) С. 42–47.
10. Шевченко Т.Є., Етенко Н. Ю. Сучасні форми словникової продукції: український онлайн-відео сегмент. Королівські читання: матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 8 жовт. 2015 р. Харків, 2016, С. 237.

Інна Сергієнко
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Кухар Н. І.

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЦАРИНІ ВЖИВАННЯ ЕКСПРЕСИВНОЇ
ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ В. ЛИСА)

Анотація. *Статтю присвячено формуванню мовленнєвої компетентності старшокласників засобами експресивної лексики. Проаналізовано експресиви у прозі В. Лиса, запропоновано завдання і вправи для підвищення культури мовлення школярів, розвитку умінь сприймати і продукувати усні та писемні висловлювання різних типів.*

Ключові слова: *Нова українська школа, мовленнєва компетентність, експресивна лексика, лексикологія.*

Annotation. *The article is devoted to the formation of high school students' speech competence with the help of expressive lexis. The author analyzes expressions in the prose of V. Lys, suggests tasks and exercises for improving students' speech culture, developing their ability to perceive and produce oral and written statements of various types.*

Keywords: *New Ukrainian School, linguistic competence, expressive lexis, lexicology*

Постановка проблеми. Вільне володіння українською мовою забезпечує виховання сучасного інтелектуально й духовно розвиненого покоління громадян і громадянок нашої держави. Саме через це однією з актуальних проблем методики викладання української мови у старшій школі є формування мовленнєвої компетенції здобувачів освіти.

Аналіз досліджень і праць. Особливості функціонування експресивної лексики сучасної української мови визначено у працях С. Бирик, С. Єрмоленко, Ю. Карпенка, Н. Сологуб, Л. Ставицької, В. Чабаненка. Формування мовленнєвої компетентності школярів досліджували О. Біляєв, М. Вашуленко, Д. Ізаренков, Л. Мацько, Н. Пашківська, В. Підгурська, Л. Савенкова, О. Скворцова.

Мета статті —проаналізувати специфіку формування мовленнєвої компетентності старшокласників у царині вживання експресивної лексики на матеріалі художніх текстів Володимира Лиса.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний освітній процес, відповідно до вимог Закону України «Про освіту» (2017 р.), Концепції «Нової української школи», зорієнтований на формування мовленнєвої компетенції учнів, зокрема використання ними виражальних засобів рідної мови, вміння вільно нею спілкуватися, висловлювати й обґрунтовувати власні переконання, судження [Нова українська школа, 2016, с. 5]. Зважаючи на зміни пріоритетних напрямків у сучасному освітньому процесі, одним із ключових завдань мовно-літературної освітньої галузі в старшій школі є розвиток умінь та навичок вільно спілкуватися в різних ситуаціях, формулювати та аргументувати власну думку, вести дискусію, застосовувати на практиці здобуті у процесі вивчення мови і літератури знання та навички [Державний стандарт базової і повної середньої освіти, 2021, с. 36].

У лінгводидактиці *мовленнєву компетенцію* тлумачать як мовленнєвий досвід (Є. Божович), дискурсну (дискурсивну) компетенцію (Є. Бастрикова), володіння мовою (Ю. Апресян) тощо. Також мовленнєву компетенцію кваліфікують як складову мовної особистості – «...уміння використовувати мовні засоби, адекватні меті спілкування, тобто володіння мовленнєвими вміннями та навичками» [Лапіна, 2011 с. 125].

М. Гриньова й О. Губарь, аналізуючи формування мовленнєвої компетентності молодших підлітків в інклюзивному початковому середовищі основної школи (перехідному етапі НУШ), пропонують наступну дефініцію: мовленнєва компетенція – це «індивідуально-своєрідна організація сукупності ґрунтовних мовних лексичних, фонетичних, граматичних, діалогічних знань, перетворення їх на внутрішні мовленнєві утворення – уміння і навички, що дають змогу користуватися мовними засобами на практиці, пов'язаній із видами мовленнєвої діяльності» [Гриньова, Губарь, 2021 с. 41].

Експресивна лексика – особливий словниковий пласт, репрезентований повнозначними словами, семантика яких уміщує емотивно-суб'єктивну систему оцінок предметів та об'єктів мовлення. Функціональне призначення цих одиниць – характеристика неординарних, нестандартних фрагментів картин світу [Коваль, 2011, с. 470]. Експресивним словам відведено особливе місце у вивченні лексики і стилістики, адже саме на ці лексичні одиниці та їхні лексико-семантичні варіанти, належні до центрального рівня мовної системи, припадає основне навантаження вербального вираження почуттєвих

інтенцій мовця, пов'язане з суб'єктивним баченням й оцінюванням фрагментів картин світу. Зважаючи на це, вміння використовувати експресивну лексику і вербалізувати емоційні стани є важливими для формування мовленнєвої компетентності здобувачів освіти.

Перспективним джерелом для дослідження експресивів вважаємо твори Володимира Лиса – українського письменника, журналіста, Золотого письменника України-2016. У романі «Століття Якова», який став джерельною базою нашого дослідження, використано 155 експресивів, із них 65 лексем (42%) – іменники, 46 слів (30%) – прикметники, 44 слова (28%) – дієслова.

Виокремлено такі групи експресивів: лексеми, що називають певні почуття і є емоційними вже за своїм лексичним значенням (*кохання, радість, захоплення*); слова, емоційне забарвлення яких досягається шляхом використання суфіксів пестливості, зневаги (*платтячко, сестричка, словечко*); слова, які виражають позитивну чи негативну оцінку явищ і предметів дійсності або почуття й стан людини (*надійний, ніжний, добрий*); синоніми до слів, позбавлених емоційного відтінку (*трюхикати, беркицьнутися, зарюмсаний*); лайливі слова (*приблуда, повійниця, заразниця*); поетична лексика (*шляхетський, благородство, спокуса*); запозичені елементи (*ковбой, мачо*); вульгаризми (*пащека, мужлан*).

Загалом письменник послуговується широким арсеналом експресивної лексики сучасної української мови, щоб створити рельєфне емоційне тло для зображення сюжетних подій. Авторська майстерність у доборі лексичних одиниць робить роман цінним джерелом матеріалу, ~~який~~ який може бути використаний на уроках української мови.

У лінгводидактиці для систематизації знань з лексикології та розвитку мовленнєвої компетентності старшокласників рекомендують застосовувати різні види лексичних вправ, зокрема й такі, в яких інтегровано емоційно-експресивну лексику: лексичний розбір слова; словникову роботу; складання словничків; вправи на запам'ятовування слів; вправи на підбір синонімів, антонімів тощо [Костів, Сколоздра-Шепітко, 2018, с. 58].

У 10-11 класах ЗЗСО учні систематизують знання про емоційно забарвлені та нейтральні слова, тому реєстр експресивів роману «Століття Якова» доречно використати на уроках української мови та в позаурочній роботі. Наприклад, для закріплення теоретичного матеріалу можна запропонувати учням таку вправу:

Розподільний диктант. Згрупуйте слова за стильовою належністю – нейтральні й емоційно забарвлені. *Байдужий, безмежний, безсовісний, бланк, відчай, вірити, внаслідок, гідроліз, дженджуристий, діловий лист, дорогий, дослід, дутися, засоромлений, захоплення, заціпеніти, значення, контракт, кохання, край, любити, майбутній, набурмосений, нажаханий, наївний, нещасний, обережно, очікуваний, раптово, результат, рефлексі, соромитися, спектр, стратегія, страх, формула, худючий, чистий, чорнявенький, шалапутний.*

У 10 класі школярі вивчають також стилістичні функції синонімів. Учні повинні знати, що емоційно-експресивна функція синонімів характерна тільки для розмовного, художнього та публіцистичного стилів. Для удосконалення навичок пропонуємо таку вправу:

Прочитайте речення. До виділених слів доберіть стилістично нейтральні синоніми. За необхідності послуговуйтеся відповідними словниками. Поясніть стилістичну роль виділених емоційно забарвлених слів. *Котиться й котиться під черепом, от уже й зашуміла, щось зашелестіло, Господи, що ж то таке, ще справді беркицьнеться чого доброго. Блимав злим оком на пса, що голову задер і хрипко надривається. Він ішов, а разом з ним волочився спомин. Партейний секретар Іван Пахомович поліз до кишень й дістав маленьку засмальцьовану книжечку. І Пилип Гундосів пришкандибав, каже, не міг не провідати. За малою трюхикав старий дядько, а швидше дідуган – час. Кім швендяє за ним до хати. Таки гепнулася на землю.* (Володимир Лис. «Століття Якова»).

Окрім синонімів, у старшій школі розглядають також антоніми, стилістичний потенціал яких базується на контрастній характеристиці предметів, явищ, ознак. Для закріплення знань пропонуємо таку вправу на основі зібраного матеріалу:

Доберіть антоніми до запропонованих слів. За необхідності послуговуйтеся відповідними словниками.

Безсовісний, божевільний, веселий, відвага, відчай, впевнений, гордий, грубий, задоволений, злий, злість, зневага, коханий, кохання, любов, лютий, мужність, набурмосений, надійний, надія, ненависть, ніжність, печаль.

Учні старшої школи повинні вміти тлумачити лексичне значення загальноживаних слів та доцільно вживати лексеми в тексті. Для цього пропонуємо завдання, яке передбачає застосування словників:

За допомогою словників поясніть значення поданих слів та доберіть синоніми. Утворіть 5-7 речень зі словами (на вибір). Укажіть їхню стилістичну функцію. Відсахнутися, гнітити, грозитися, дженджуристий, завзятий, заціпеніти, знидіти, кохання, любов, потороччя, удашний, чужаниця.

Окрім вказаних типів лексичних вправ, для розвитку мовленнєвої компетентності варто використовувати аудіювання тексту, що містить слова різних груп, складання висловлення про значення словників у здобутті освіти з використанням застарілих слів і неологізмів, навчальне редагування, вправи з лексичним аналізом, укладання тематичних словників, написання творів із різними групами лексики чи рефератів на запропоновані теми. Оскільки мовленнєва компетентність спрямована на розуміння та продукування тексту (усного або писемного), у старших класах варто проводити багатоаспектний аналіз текстових матеріалів, які можна брати з сучасних українських творів, зокрема з романів В. Лиса [Александрова, 2019, с. 87].

Отже, формування мовленнєвої компетентності у царині вживання експресивної лексики є важливим завданням на уроках української мови. Мова номінує, виражає, описує людські емоції й почуття. Для формування мовленнєвої компетентності учнів старшої школи може бути використана проза В. Лиса, адже письменник майстерно добирає експресиви для посилення впливу на читача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова В. Ф. Використання технологій комплексного аналізу тексту на уроках української мови та у позакласній роботі з учнями 8–9 класів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2019. Вип. 3 (326), травень. С. 84-96.
2. Гриньова М. В., Губарь О. Г. Формування мовленнєвої компетентності молодших підлітків в інклюзивному начальному середовищі основної школи (перехідному етапі НУШ) : навч.-метод. посіб. Полтава, 2021. 273 с.
3. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. *Комп'ютер у школі і сім'ї*. 2012. №1. С. 33–38.
4. Коваль Т. Л. Експресиви як безпосередній засіб репрезентації експресивної функції мови. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство*. Київ, 2011. С. 468–476.

5. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови : Навчально-методичний посібник. Для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с.

6. Лапіна В. О. Питання мовленнєвої компетентності в науковій літературі. Педагогіка вищої та середньої школи. Кривий Ріг, 2011. Вип. 33. С. 123–129.

7. Нова українська школа. Міністерство освіти і науки України. 2016, 36 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Лис В. Століття Якова. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 246 с.

Леся Мериндя

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Павлушенко О. А.

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ЛАНКИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. *В статті систематизовано та виокремлено фактори впливу на формування пізнавальної активності учнів середньої ланки на уроках української мови. Вказані шляхи виявлення пізнавального інтересу. Вплив лінгвістичних матеріалів на розвиток пізнавальної діяльності. Роль гри під час уроку.*

Ключові слова: *пізнавальний інтерес, мотивація, мотиви, види пізнавальної активності, види ігор.*

Annotation. *The article systematizes and singles out the influencing factors on the formation of cognitive activity of middle school students in Ukrainian language lessons. The ways of identifying cognitive interest are indicated. The influence of didactic materials on the development of cognitive activity. The role of games during the lesson.*

Keywords: *cognitive interest, motivation, motives, types of cognitive activity, types of games.*

Проблема пізнавальної активності учнів середньої ланки – одна з найактуальніших на сучасному етапі розвитку школи. У педагогічній науці сьогодні триває пошук нових ефективних шляхів удосконалення

навчального процесу. Підвищення якості навчання школярів реалізується за допомогою розробки і впровадження нових педагогічних технологій і методик, а також удосконалення вже існуючих. Важливо навчити людину самостійно орієнтуватися в інформації, успішно її використовувати. Для цього необхідно формувати здатність особистості творчо, нешаблонно мислити, самостійно поповнювати свої знання, бо прогрес залежить великою мірою від інтелектуального потенціалу суспільства, освіти і науки. Як зауважує Г. Ващенко, «людина мислить і творить остільки, оскільки вона вільна й активна. З падінням активності занепадає й процес мислення і творчої фантазії».[1, 490]

Підласий І. П. виділяє особливе місце **мотивації**. Як процес зміни станів і відносин особистості вона ґрунтується на мотивах, під якими розуміються конкретні спонукання, причини, що змушують учня вчитися, діяти, здійснювати ті чи інші вчинки. У ролі мотивів виступають у взаємозв'язку потреби та інтереси, прагнення та емоції, установки та ідеали. Мотиви – дуже складні утворення, вони завжди взаємопов'язані, і в педагогічному процесі залучений не один мотив, а кілька у взаємодії.

Класифікувати **мотиви**, що діють у системі навчання, можна за різними критеріями. За видами виділяють соціальні та пізнавальні мотиви; за рівнями – широкі соціальні мотиви (обов'язок, відповідальність, розуміння соціальної значущості навчання, насамперед це прагнення особистості через освіту утвердитися в суспільстві, здобути соціальний статус) і вузькі соціальні або позиційні мотиви (зайняти певну посаду в майбутньому, отримати визнання оточуючих, гідну винагороду за свою працю та ін.); мотиви соціального співробітництва (орієнтація на різні способи взаємодії, утвердження своєї ролі і позиції в класі); широкі пізнавальні мотиви (задоволення від процесу навчання і його результатів); навчально-пізнавальні мотиви (орієнтація на способи добування знань, засвоєння конкретних навчальних предметів); мотиви самоосвіти (орієнтація на набуття додаткових знань). [2, 137-139]

Для того, щоб проаналізувати пізнавальні потреби учнів більш детально, потрібно побачити чи уявити сучасного школяра. У його руках зараз потужний гаджет, а вдома ще багато інших мультимедійних пристроїв (планшет, ноутбук, комп'ютер). Тож, можливості отримувати інформацію про навколишній світ у сучасних дітей стали значно

ширшими. Саме тому, я схилиюсь до думки, що вправи, подані в шкільних підручниках, повинні містити потужний пізнавальний стимул. Необхідна умова шкільного навчання – це і є власне формування пізнавальної активності школярів. Пізнавальна діяльність полегшує і прискорює розумову реакцію. Для того, щоб учням було цікаво на уроках української мови, варто уникати одноманітності, щоб кожен урок був для них відкриттям, а не певним шаблоном чи марудним заучуванням правил. Знаючи і розуміючи, які є чинники виникнення пізнавального інтересу в дітей та підлітків, можна знайти комплексний підхід для вирішення проблеми його формування у процесі навчання.

Якщо прислухатись до науковців, то вони запевняють, що лінгвістичні ігри та проблемні завдання сприятимуть розвитку пізнавальної активності учнів на уроках української мови. Адже саме гра стимулює пізнавальний інтерес, дає змогу внести проблемність у навчальний процес, здійснити самоконтроль учнів на уроці.

Важливим методом роботи, що сприяє розвитку пізнавальної активності школярів безумовно є гра. В. О. Сухомлинський писав: «Без гри немає і не може бути повноцінного дитячого розвитку. Гра – це величезне світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається життєвий потік уявлень, понять про навколишній світ» [3, 95] .

Однак таке значення має не будь – яка гра, а лише та, що передбачає пізнавальну діяльність учасників. Гра дарує дітям радість і захоплення, пробуджує в душі кожного з них добрі почуття, роздмухує вогник дитячої думки і творчості. Вона дає змогу привернути увагу й тривалий час підтримувати інтерес до тих важливих і складних завдань, властивостей і явищ, на яких у звичайних умовах зосередити увагу не завжди вдається. [3]

Ігри дають надзвичайні можливості та результат. Саме гра дозволяє ефективно організувати взаємодію вчителя та учнів. Через таку ігрову форму спілкування краще сприймається та засвоюється матеріал, розвивається інтерес до нових знань. Під час гри в школярів розвиваються звички зосереджуватись, самостійно мислити, розвивається увага та творчі здібності.

Зацікавившись, діти не встигають помітити, що навчаються, дають собі раду в нестандартних ситуаціях, розвивають увагу та уяву.

Лінгвістичні ігри виробляють автоматизм дій, момент змагання, виховання через колектив, серйозне відношення до предмета, залучення дітей до творчих завдань, бути відповідальним за свій

результат та дисципліну. У процесі такої гри гравцю варто максимально активізувати свої знання, уміння, навички та увагу [4].

Щодо інтерактивних ігор, то їх можна використовувати на будь-якому етапі уроку. Найголовніше переключити увагу школярів із зовнішніх властивостей гри на саму суть. Ігор є дуже багато, до кожної теми можна завжди влучно підібрати ту чи ту гру, у процесі якої усі діти будуть задіяні і не відволікатимуться на сторонні подразники. Ребуси, шаради, чайнворди, кросворди забезпечать розширення світогляду, розвиток мислення та мовлення, збагатять словниковий запас дітей. Використання вчителем таких лінгвістичних матеріалів слугуватиме ефективним засобом активізації пізнавальної діяльності школярів. Досить актуальними з погляду засвоєння знань є мовні шаради, розгадуючи їх, учень виконує цілу низку логічних операцій, застосовує знання з різних розділів шкільного курсу української мови. Під час закріплення і повторення навчального матеріалу також можна використовувати такі лінгвістичні ігри, як «Мозаїка», «Знавці», «Інтерв'ю», «Виправ помилку».

До того ж найефективнішими на уроках української мови є завдання, в основі яких лежить ігровий елемент, використовується цікава граматики, народознавчий матеріал, що спонукають до роздумів, до використання додаткових джерел, які залучають учнів до творчої діяльності, до спостереження над фактами мови, над виразністю, логічністю.

Також варто систематично вдаватися до частково-пошукового методу, евристичної бесіди, методу проблемного викладу матеріалу, дослідницького, а також застосовувати на уроках української мови такі ефективні прийоми, як моделювання, конструювання, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, класифікація, різні види розборів; проводити уроки у формі змагання, казки, інтегровані заняття.

Аналіз праць з лінгводидактики переконує, що навчальні ігри є найефективнішим засобом стимулювання пізнавальної активності учнів. Під час мовних ігор панує не лише емоційне, а й інтелектуальне збудження, що, без сумніву, позитивно позначається на засвоєнні матеріалу, а також на формуванні інтересу до уроків мови. А використання вправ із елементами гри, створення ситуацій роздумів, здогадів, використання проблемних питань і завдань сприяє розвитку пізнавальної активності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал. *Історія української школи і педагогіки: хрестоматія*. Київ: Знання, 2003. С. 489-493.
2. Підласий І. П. Педагогіка початкової школи: підручник, 2010. Режим доступу: <http://ibib.ltd.ua/neravnomernost-razvitiya-26112.html>
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори.: в 5 т. Т. 3. Серце віддаю дітям; Народження громадянина; Листи до сина. Київ: Рад. шк, 1977. 668 с.
4. Скоблей Л. С. Ігри на уроках української мови. Режим доступу: <https://urok-ua.com/ihry-na-urokakh-ukrajinskoji-movy/>

Марія Кифоренко

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Прокопчук Л. В.

ТЕСТОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ В 5 КЛАСІ

Анотація. У статті охарактеризовано тестові технології як засіб оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти, окреслено переваги і недоліки застосування тестування, запропоновано тестові завдання для проведення тематичного контролю з розділу «Лексикологія» в 5 класі.

Ключові слова: *тестові технології, тестування, тести, лексикологія.*

Annotation. *The article characterizes test technologies as a means of evaluating the educational achievements of students, outlines the advantages and disadvantages of using testing, describes the peculiarities of studying the topic "Lexicology" in the 5th grade, created test tasks for conducting thematic control from the section "Lexicology".*

Keywords: *test technologies, testing, tests, lexicology.*

Моніторинг успішності здобувачів освіти є важливим компонентом навчального процесу. З-поміж засобів діагностики й контролю якості знань суб'єктів навчання чільне місце посідають тестові технології. Апробовані часом, вони стали дієвим інструментом не тільки контролю процесу формування компетенцій і компетентностей здобувачів освіти, але й підвищення рівня їхньої підготовки, посилення керованості освітнім процесом.

Проблему організації навчання з використанням тестових технологій вивчали і зарубіжні, і вітчизняні науковці. Психолого-педагогічні аспекти моніторингу успішності досліджували О. Горошкіна, С. Караман, М. Пентиліук та ін.; про особливості використання тестів на уроках української мови в середніх загальноосвітніх закладах йдеться в працях С. Мельникової, І. Ющука. Аналіз наявних напрацювань з актуалізованої проблеми дав змогу узагальнити погляди дослідників на вимоги щодо укладання тестових завдань та використання їх в освітньому процесі і використати здобуті знання для укладання тестів із лексикології. Отож **метою** нашої наукової розвідки є визначити особливості тестування як ефективного засобу контролю сформованості відповідних компетенцій і компетентностей здобувачів освіти та розробити тестові завдання з теми «Лексикологія» для 5 класу.

Велика популярність тестових технологій у світі дала широке коло для досліджень. За кордоном їх також вивчали Г. Міллер, Г. Ченс; у вітчизняній педагогіці – І. Булах, М. Мруга, Ю. Ковальчук, О. Локшин, О. Ляшенко, С. Науменко, О. Авраменка та інші науковці.

Як засіб педагогічної діагностики тестування ввійшло в методику і практику викладання порівняно недавно – з 90-х років ХХ ст. На відміну від інших методів діагностування рівня знань, умінь і навичок, тести не потребують значних часових ресурсів, дають змогу за короткий період залучити до перевірки велику кількість суб'єктів навчання.

Тести, услід за І. Булах та М. Мругою, потрактуємо як «систему тестових завдань, упорядковану за певною логікою (стратегією) їх подання, яка забезпечує інформативність оцінювання рівня і якості освітніх результатів, здобутих учнями в навчальному процесі» [Булах 2006: 19].

Для того щоб використовувати в педагогічній діяльності той чи той метод контролю, потрібно впевнитися в його якості. Найважливішими показниками якості тесту, уважають, є валідність, об'єктивність, точність і надійність. Поняття валідності використовують для загальної характеристики тесту, тобто для визначення відповідності одержаних результатів меті та вимогам оцінювання. Об'єктивність показує, наскільки зменшено вплив суб'єктивних чинників, що, своєю чергою, досягається шляхом стандартизації умов вимірювання, оцінювання та аналізу результатів і гарантується об'єктивністю вимірювань, об'єктивністю аналізу даних

та об'єктивністю інтерпретації результатів. Надійність методу залежить від того, який ступінь стійкості результатів тестування, і здебільшого передбачає зіставлення отриманих результатів з повторними вимірюваннями. Точність методу з'ясовує мінімальну або систематичну помилку, якої можна припуститися, користуючись цим методом. Тому такі поняття, як точність і надійність, взаємозалежні – що більша точність і менша похибка вимірювання, то вища надійність методу.

Серед недоліків тестового контролю є те, що досить часто складно, а то й неможливо, простежити вміння учня будувати відповідь, логічно висловлювати свої думки та міркування мовою науки, обґрунтовувати судження та конкретизувати свою відповідь прикладами [Гуцало 2012: 117].

У методичних рекомендаціях щодо використання тестових технологій у процесі вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах зазначено про доцільність використання різноманітних тестових завдань під час проведення поточного й тематичного оцінювання, відпрацьовування в школярів навичок виконання тестових завдань різної форми й різного ступеня складності [4].

З огляду на характер тестового контролю визначають цілі його проведення. Попередній контроль слугує для виявлення компетентностей з теми, яку будуть вивчати. Діагностичне тестування передбачає виявлення поточного рівня знань здобувачів освіти і їхньої готовності до подальшого навчання. Застосування тестів під час тематичного контролю спрямоване на оцінювання знань, умінь і практичних навичок, набутих під час засвоєння теоретичного та практичного матеріалу після проходження логічно завершеної навчальної дисципліни. Такий вид роботи проводять на узагальнювальних уроках, що також готує учнів до підсумкового контролю.

Для забезпечення контролю освітніх досягнень учнів з теми «Лексикологія» в 5 класі пропонуємо тестові завдання для проведення тематичного контролю. Як відомо, учні 5-го класу можуть навчатися за однією з двох затверджених Міністерством освіти і науки України модельних навчальних програм «Українська мова. 5–6 класи». Пропоновані тести розроблено відповідно до програми Н. Голуб, О. Горошкіної [Голуб 2021].

Тематична контрольна робота

Лексикологія

Початковий рівень

Завдання з вибором однієї правильної відповіді (по 0.5 б)

1. Теорією і практикою укладання словників займається:

а. Лексикографія.

б. Словникологія.

в. Семантика.

г. Синтаксис.

2. Антонімами називають:

а. Слова, однакові за звучанням, але зовсім різні за значенням.

б. Слова, близькі або тотожні значенням, але відмінні одне від одного звуковою формою.

в. Пари слів із протилежним значенням.

г. Слова, подібні за звучанням, але різні за значенням.

3. Іменник «ручка» вжито в прямому значенні в реченні:

а. *За порогом, посіпуючи довжелезну.. бороду, стояв дід і тримав за ручку маленьку дівчинку (Ю. Смолич).*

б. Варять вони з нього воду, ті ледарі та шабашники, ... доводять бригадира до ручки (В. Кучер).

в. Вона міцно стискала ручку зонтика, бо вітер надимав його і рвав з рук (М. Трублаїні).

г. Гнат узяв ручку і поліз пером по аркушеві паперу (Гр. Тютюнник).

4. Визначте рядок, у якому правильно дібрані синонімічні пари:

а. Чесний – порядний, яскравий – світлий, незалежність – воля.

б. Небо – земля, ходити – бродити, чемний – ввічливий.

в. Комунікабельний – товариський, човен – лайнер, плакати – сумувати.

г. Варта – охорона, ніжний – лагідний, працювати – дармувати.

5. Визначте рядок, у якому словосполучення є паронімами:

а. Королівський замок – замок гармати.

б. Дві краплі – крапля води.

в. Вечірнє місто – нічне село.

г. Музичний інструмент – музикальний слух.

6. Історизм ужито в реченні:

а. Суворий чернець стояв поряд, виразно показуючи перстом на карнавку, куди треба було кидати пожертви. (О. Донченко)

б. Говорили ті книжки про право кожного й про волю те право добувати (П. Мирний).

в. Між кріпаками ходила таємна чутка про жадану волю (П. Мирний).

г. Механізатор хотів потамувати сміх, що вибухав йому в горлі короткими спалахами, як тріск у зіпсованому карбюраторі, але не міг (С. Добровольський).

Середній рівень

Завдання з вибором декількох правильних відповідей (по 1.5 б)

7. Оберіть рядки, у яких вжито лише запозичені слова:

а. Дійсний, абстрактний, голкіпер.

б. Гуманний, імпорт, контракт.

в. Революція, таксі, кенгуру.

г. Мить, пам'ятник, наслідок.

г. Дискусія, імідж, нюанс.

д. Конкурс, зручність, людяність.

8. Оберіть рядки, які містять лише стилістично нейтральні слова:

а. Мислити, любов, самовідданість.

б. Батьківщина, мрія, вічність.

в. Байдикувати, когут, сміх.

г. Дурило, веселощі, катет.

г. Зіронька, теревенити, бунчук.

д. Ідея, матір, білий.

Високий і достатній рівень

Завдання на встановлення відповідності (по 2 б)

9. Установіть відповідність між запозиченим словом та його відповідником в українській мові:

1. Резонанс

а. відхилення

2. Фіаско

б. хідник

3. Аномалія

в. незручність

4. Тротуар

г. провал

г. відголос

1	2	3	4
г	г	а	б

10. Установіть відповідність між словами та їхніми групами за вживанням:

1. Осьо

2. Легінь

3. Дифузія

4. Свайпати

а. сленг

б. діалектні слова

в. професіоналізми

г. терміни

г. просторічні слова

1	2	3	4
г	б	г	а

11. Установіть відповідність між видами лексичної помилки:

1. Юра йшов довгий час верхом, плаєм, лишаючи село по лівій руці (І. Франко)

2. Моя автобіографія (О. Вишня).

3. Марко плакав, дивувався. Знов очі відкрила, Пильно, пильно подивилась – Сльози покотились (Т. Шевченко).

4. У Києві на Майдані Незалежності розпочалося народне віче.

а. Невиправданий повтор змісту у двох словах, розташованих поруч.

б. Уживання слів, не властивих певній епосі.

в. Уживання слів, не властивих літературній мові.

г. Порухення лексичної сполучуваності слів.

г. Уживання слова у невластивому йому значенні.

1	2	3	4
в	а	г	б

Отже, тестові технології – ефективний засіб контролю сформованих умінь і навичок здобувачів освіти, оскільки якісно створений тестовий інструмент дає змогу визначити реальну навчальну ситуацію. До того ж різноманітні за змістом та формою тестові завдання мотивують здобувачів освіти до опанування того чи того матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булах І., Мруга М. Створюємо якісний тест: Навчальний посібник. Київ : Майстер-клас, 2006. 160 с.

2. Голуб Н., Горошкіна О. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти: рек. Міністерством освіти і науки України» від 12.07.2021 № 795. 53 с. URL: <https://cutt.ly/4CJQYsY> (Дата звернення: 10.02.2023).

3. Гуцало Е. Особливості педагогічного виміру навчальних досягнень студентів. *Наукові записки. Серія: педагогічні науки*. Вип.

103. С. 114–121. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/53036366.pdf>
(Дата звернення: 11.02.2023).

4. Методичні рекомендації щодо використання тестових технологій у процесі вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах. URL: <https://gapon.te.ua/informatsiina-platforma/materialy-monu/otsiniuvannia/item/114-iz-dodatku-do-lysta-monu-1-9-795-vykorystannia-testovykh-tekhnologii-na-urokakh-uml>
(Дата звернення: 12.02.2023).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бевз Марина Олександрівна – магістрантка I курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта. Українська мова й література. Наукові інтереси: інноваційні методики вивчення української мови у закладах середньої освіти.

Боднар Лілія Сергіївна – здобувачка СВО бакалавр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта. Українська мова і література, англійська мова). Наукові інтереси: українська пригодницька проза.

Боята Ганна Андріївна – здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта. Українська мова та література). Наукові інтереси: ономастична лексика.

Ватага Олександр Вікторович – здобувач СВО бакалавр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова й література). Наукові інтереси: політична лінгвістика

Вовк Вадим Петрович – здобувач СВО бакалавр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова й література). Наукові інтереси: Особливості використання фразеологізмів у художніх текстах українських письменників.

Гелецька Яна Валеріївна – здобувачка СВО магістра факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта (Українська мова і література). Наукові інтереси: сучасний український історичний роман.

Главацька Наталія Олександрівна – здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла

Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова і література). Наукові інтереси: український ономастикон.

Гулієва Ельміра Айдинівна – здобувачка СВО бакалавр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова й література). Наукові інтереси: особливості функціонування фразеологізмів у мові мас-медійних дискурсів.

Денисюк Вікторія Олегівна – здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова і література). Наукові інтереси: українська проза кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Дзюбенко Анастасія Ігорівна – здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта: Українська мова і література). Наукові інтереси: романізована біографія.

Дика Софія Юріївна – здобувачка СВО бакалавр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова й література). Наукові інтереси: вивчення синтаксису та застосування інформаційно-комунікаційних технологій на уроках української мови.

Журавленко Оксана Михайлівна – здобувачка СВО магістра факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта. Українська мова та література (англійська мова)). Наукові інтереси: історія української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Заїка Ірина Олегівна – здобувачка СВО бакалавр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова й література). Наукові інтереси: дослідження присудкових структур у сучасній українській прозі.

Захарчук Алла Михайлівна – здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла

Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта (Українська мова та література). Наукові інтереси: українська література ХХ століття.

Кифоренко Марія Павлівна – здобувачка СВО бакалавр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова й література). Наукові інтереси: тестові технології на уроках української мови.

Корецька Ірина Сергіївна – здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова й література. Наукові інтереси : українська фразеологія.

Корж Аліна Олегівна – здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта. Українська мова і література). Наукові інтереси: література початку ХХІ століття.

Куценький Євгеній Олександрович – здобувач СВО бакалавр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова й література). Наукові інтереси: оказіональна лексика в мові української преси.

Мазуренко Людмила Русланівна – здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова й література). Наукові інтереси: сучасна українська проза.

Майданюк Юлія Олександрівна – здобувачка СВО магістра факультету філології й журналістики імені М. Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта (Українська мова та література). Наукові інтереси: історія української літератури ХХІ ст.

Майданюк Мілана Олександрівна – здобувачка СВО бакалавр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта. Українська мова й література). Наукові інтереси: особливості вживання фразеологічних одиниць у художніх текстах українських письменників.

Манькова Наталія Іванівна – здобувачка СВО бакалавр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта. Українська мова й література). Наукові інтереси: оказіональна лексика в творах українських письменників.

Мартинюк Мирослава Леонідівна – здобувачка СВО бакалавра факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта (Українська мова і література). Наукові інтереси: українська поезія другої половини ХХ століття.

Маципура Юлія Ігорівна– здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова і література). Наукові інтереси: категорійна граматики.

Мерещук Марина Віталіївна – здобувачка СВО бакалавр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта (Українська мова та література). Наукові інтереси: історія української літератури I половини ХХ століття

Морозюк Тетяна Сергіївна – здобувачка СВО бакалавр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: сучасна українська літературна мова, методика навчання української мови.

Нікандрова Вероніка Миколаївна – здобувачка СВО бакалавр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова й література). Наукові інтереси: етикетні формули, культура спілкування в українській літературі.

Поліщук Оксана Євгенівна - здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальності 014.01 Середня освіта. Українська мова і література). Наукові інтереси: методика формування мовленнєвої компетенції учнів.

Пушкарук Дарина Олегівна – здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова і література). Наукові інтереси: категорійна граматики.

Рехлецька Діана Сергіївна– здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта. Українська мова і література).

Розборська Тетяна Сергіївна – здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта. Українська мова і література). Наукові інтереси: лінгвостилістика української мови.

Сергієнко Інна Сергіївна – здобувачка СВО бакалавр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта. Українська мова та література). Наукові інтереси: особливості вживання експресивної лексики

Ставратій Наталія Михайлівна- здобувачка СВО бакалавр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова й література). Наукові інтереси: український ономастикон.

Улиська Інна Василівна – здобувачка СВО магістра заочної форми навчання факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта. Українська мова і література). Наукові інтереси: українська мова як іноземна.

Черватюк Юлія Андріївна – здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта. Українська мова і література). Наукові інтереси: лексикологія, діалектологія й стилістика української мови.

Червінська Лариса Олександрівна – здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035 Філологія. Українська мова і

література). Наукові інтереси: розвиток критичного мислення школярів за допомогою мови.

Шаргало Марина Романівна – здобувачка СВО магістра факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта (Українська мова і література). Наукові інтереси: сучасна українська детективна проза.

Шимкова Аліна Василівна – здобувачка СВО магістр факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта. Українська мова і література). Наукові інтереси: інноваційні засоби навчання.

Науково-навчальне видання

ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ:

Збірник наукових праць студентів і магістрантів факультету
філології й журналістики імені Михайла Стельмаха

Випуск 21

Макет і комп'ютерна верстка – О.А. Павлушенко

Підписано до друку 20.04.23.

Формат 64x90/16. Папір офсетний.

Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Умов. друк. арк. 17,62. Обл.-вид. арк. 16,39.

Наклад 60 прим. Зам. № 2328.

Віддруковано з оригіналів замовника.

ТОВ «Твори»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів

видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.

21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.

Тел.: +38 (096) 973-09-34, +38 (093) 891 38 52.

E-mail: info@tvoru.com.ua, <http://www.tvoru.com.ua>